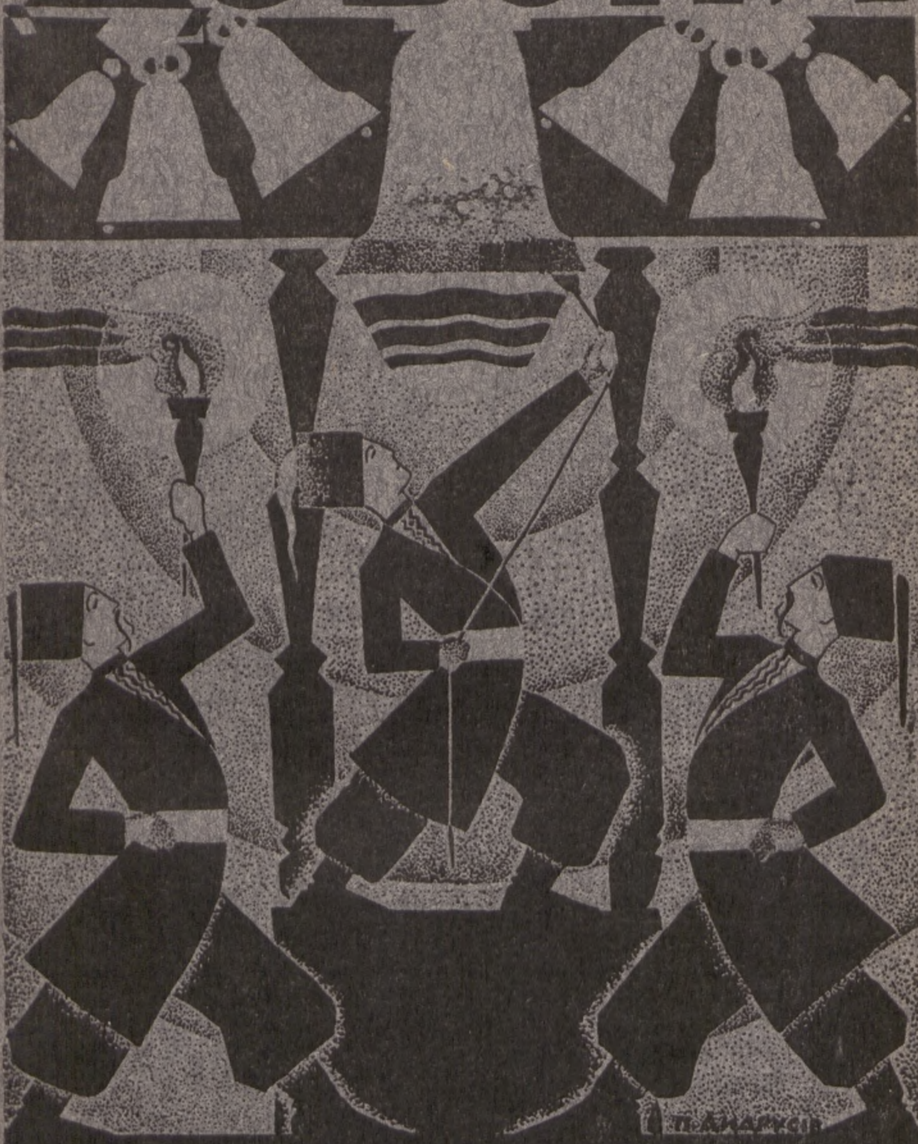
NALEŻYTOŚĆ POCZTOWĄ
OPŁACONO RYCZAŁTEM.

Ціна 2 зол.

ДЗВОНИ

Ч. І. КВІТЕНЬ 1931

ДО НАШИХ ЧИТАЧІВ!

Приступаючи до видавання літературно-наукового місячника, ми вповні здаємо собі справу, що в часах так великої економічної кризи, це річ вельми важка.

Одначе високі ідеї та цілі, які ставимо собі, додають нам кріпкої віри й надії, що наш журнал стрінеться з великою прихильністю серед нашого громадянства та знайде серед широких його кругів належну піддержку і поперття.

Будемо змагати до того, щоби давати нашим читачам якнайбільш здорову творчість, оперту о християнську етику та християнський світогляд, розбуджувати всі творчо-будуючі національні сили та протиставитися і поборювати всі погубні для Української Нації, розкладові течії.

Рівночасно зазнайомлюватимемо загал читачів з европейською літературою та орієнтувати їх у всіх актуальних, порушуваних в науковім світі питаннях, вказувати на браки і прогалини в нашій літературі й науці та давати ініціятиву до їх заповнення.

Нашим завданням буде згуртувати найліпших і найкращих наших письменників та учених і дати їм можність проявити свої таланти.

Свою співпрацю з нами вже заявили (подаємо в хронольоґічному порядку): о. Др. О. Сліпий, проф. М. Чубатий, проф. В. Заїкин, о. Др. М. Конрад, о. Др. Г. Костельник, проф. В. Залозецький (Берлін), І. Кревецький, м-р П. Ісаїв, М. Козак, А. Курдидик, Я. Курдидик, о. Ю. Кміт, Др. В. Кучабський (Берлін), В. Лімниченко, Др Б. Гомзин, Др. М. Гнатишак, проф. П. Коструба, Т. Коструба, проф. Д. Дорошенко (Берлін), Др. Д. Олянчин (Берлін), проф. О. Одарченко (Прага), П. Шостаківський, Др. К. Чехович (Прага), проф. М. Матіїв-Мельник, Др. Г. Лужницький, м-р Е. Ю. Пеленський, інж. Е. Маланюк, Б. Монкевич, Р. Кедро, ген. Омелянович-Павленко, о. ґр. Т. Жевуський, М. Думанський, Герета, О. Годунько, М. Думка, Др. В. Лев, Др. Р. Зубик, Д. Державник, Н. Кочубей та інші.

ПЕРЕДПЛАТА ВИНОСИТЬ:

До кінця 1931 року .	15 зл.
Піврічно	10 „
Чвертьрічно	5 „
Окреме число . . .	2 „

ЗА КОРДОНОМ:

До кінця 1931 року	2·00 дол.
Окреме число . .	0·30 „

Адреса Редакції й Адміністрації: Львів, ул. Кілінського ч. 3/II.

Тел. 94-56. Гроші пересилати залученим чеком.

Зміст І-го річника (1931)

Літературно-Наукового Місячника „ДЗВОНИ“.

І. Поезії:

	Кн.	Ст.
Антонич Б. І.: Перший сніг	VII	446
Копання картопель	VII	447
Людина	VIII	536
Батьківські заповіти (Уривок з „Саги про лицаря Фрідйофа) — перекл. *Ю. Ш.*	IV—V	253
Бистрий П.: І знов зацвіли	II	73
Валєнтин В.: Емігрантське	VI	379
Вартовий Антін: Віра донни Рети	VII	434
Вега: Інвалід	VI	369
Під Різдвяну ніч	IX	579
Врхліцький Ярослав: „Громадянин Христос“ — переклав з чеської мови *К. Чехович*	I	5
Годунько О.: Як грає голос дзвону	I	16
Гомзин Борис: Привиддя	IV—V	242
З циклю „Місто“	VI	364
Пружинно розігнулась спина	VII	433
Гурко Микола: Зовялі надії весняні	VII	447
Думанський М.: Як воскрес Спас!	I	12
Жученко: Великоднє	I	10
Кедро Ростислав: Розмова	I	12
Весняний сонет	II	74
Діти землі	II	74
Лист	III	153
Італійський сонет	IV—V	236
В тюрмі	IV—V	236
На народні мотиви	IV—V	251
К. К-р: Орли й шуліка (Байка)	VI	354
Більшовицька динаміка	VII	445
Героям великого зриву	VIII	515
Ода на роззброєння	VIII	517
Сон	IX	585
Копай-доба	IX	590
Коритко Рожа: Під легіт вітру	IV—V	259
Пращай!	IV—V	260
Мамо! (Памяти моєї Матусі)	VI	403
Костельник Гавриїл: Галицькій вербі (сконфісковано)	II	67
Воєнний сирота	III	154
Курдидик Анатоль: Під гомін коляд	IX	577
Курдидик Ярослав: Осанна сонцю!	II	108
Ранок в столиці	IV—V	225
Слово	VI	369

	Кн.	Ст.
Курпіта Теодор: Каскадами	I	15
Лащенко Вячеслав: Лицар Михайлик	VII	439
Лепкий Богдан: На гагілці	II	70
В жнива	III	148
З осінних думок	VI	353
Лисянський Борис: Хрести і квіти (присвячується О. Олесеві)	IV—V	245
Я не хочу вічно соняшної днини	IV—V	252
Хвилеве горіння	VI	375
Лімниченко В.: Не питай мене	I	18
Казка лотоків	II	70
Невестюк Ф.: Молитви	VI	404
Ніжанковський Богдан: Як сонце впало за хрести	IV—V	235
Н. М.: З Конопніцкої	II	82
Олесь О.: Готові будьмо!	IV—V	225
Печеніг Оксана: На старого Риму форум	VI	379
Степ Роман: Згадка	III	155
Чехович Конст.: Шахи	IV—V	226

II. Оповідання, нариси, новелі, казки, лєґенди.

Бензон Р. Г.: Зазив (Із циклю оповідань „Невидиме Світло“) — переклав *Ю. Ш.*	I	46
Біль світа (перекл. *П. І.*)	II	75
Вартовий Антін: Сонця! Сонця!	VIII	516
Ґеттінг Мері Стюерт: Селі (Зі збірки американських оповідань про подружжа) — перекл. *П. Іс.*	III	161
Дубравська Калина: Спогад	IV—V	257
Панахида (фрагмент)	VIII	535
Старі й нові боги (Замість Різдвяної казки)	IX	591
Гак Іван: „Мужеське царство“ на землі Сирія	VIII	522
Костельник Гавриїл: Казка про світ	I	11
Кредля й Кредліха	IV—V	247
Роса і сонце	IX	580
Коструба Петро: На життєвому шляху	II	71
Курдидик Анатоль: Зачаровані дзвіниці (записник)	I	7
У засвітах (лєґенда)	II	68
Бо є такі факти	III	155
Серце летуна (нарис)	IV—V	228
Три фрагменти	VII	436
Курдидик Ярослав: Песиміст	II	69
На могилі моїх друзів	III	148
Вдяка	IV—V	246
Не чую	IV—V	246
Молодість	VII	433
Леонтович В.: Зустріч з предком (Бувальщина)	VI	367
Лепкий Богдан: „Припадок“ (Із оповідань вічного втікача)	III	149

Кн. Ст.
Лепкий Богдан: Записки втікача IV—V 237, VI 359, IX 586
Редакція: Дзвони (передовиця в формі нарису) I 1
Славчик Олєна: Останній удар VIII 518

III. Наукові статті.

Гнатишак М. Др.: Сучасне походження европейського театру IV—V 265
Державник Д.: Нова епоха II 100
В нетрах баламуцтва. Справжні причини і пружини повстання проти Гетьмана в 1918 р. III 192
Думка Микита, Др.: Київ в старинних віках I 29
Чи знали що в старині про дніпрові пороги IV—V 274
Жевуський Тадей, о.: Начерк відродження католицької думки у світовій літературі II 83, III 203, IV—V 278
Заїкин Вячеслав: Русь, Україна і Великоросія. I. Початки українського й великоруського народу. I 19
II. Політ. та культурні взаємини південних праукраїнських і північних сх.-словян. земель у IX—XI ст. II 122, III 206
Праці проф. В. Абрагама з історії Церкви в сх.-слов. землях і їх значіння для нашої науки.
Шукання нових підстав держав. організації IV—V 345
К.: Більшовицький універсалізм VII 442
Коструба Петро: Патріотизм землі (Нові мотиви у творах Василя Стефаника) III 169
Реаліст чи романтик (Літературні напрямки у Франковій творчості) VI 371
Коструба Теофіль: Аристократизм і інтелігенція. (До розуміння творчости О. Кобилянської) II 93
Кучабський Василь, др.: Польська дипльоматія і „східно-галицьке" питання на паризькій мировій конференції в 1919-му році I 35, II 109
Українська дипльоматія і держави антанти в році 1919. VI 380, VII 456, VIII 541, IX 607
Кучабський Володимир: I. Літературний фільм. (Убогість деяких письменників, попит в Нім. на книжку Гедвіг Куртс-Молєрової, Б. Шарліт: Polskość Nietzschego i jego filozofji, осудження московс. літерат. Мусолінієм і амер. журналом „Criterio", ревеляції про Уальда, Бернард Шов., смак читачів в Нім.) VII 478
II. Літературний фільм (думки про критику і публіцистику Luis Veuillot'a, Forst de Battaglia Otto-на, Hachmann-a i Wolfgang Menzel-a) VIII 561
Липинський Вячеслав: Боротьба закону землі й закону капіталу I 16
Необхідна прикмета для провідників нації. (Пере-

Кн. Ст.

друк за дозволом Автора з „Листів до Бр. Хліб.“, вид. 1926, стр. 362/7 II 88
Коли і як етнічна група стає нацією і перестає нею бути. III 180
Консерватизм і поступ IV—V 283
Розвиток матеріяльної культури і громадська мораль VI 375
Л. В.: Чому та як повстає мова й діялєкти IV—V 269
Лоський І., Др.: Змагання укр. до самост. у Полтавщині в 60 рр. IV—V 340
Миропільський Вяч.: Габор Костельник, бачвансько-руський поет і головний діяч бачвансько-руського літературного відродження VI 396, VII 448
Поет Громадянин. (В. М. Лащенко: На ріках Вавилонських. Збірник поезій) VIII 537
Мицюк О., проф.: Причини світової господарської кризи IX 601
Муккерман П. Фридрих, S. I.: Генеральний штаб світової революції VI 405
Островерха Михайло: Андреа Мантенія (1431—1931) IV—V 260
Сосенко Ксенофонт: З проблєми місячних назв на Україні VIII 553, IX 615
Чубатий Микола, проф.: Релігія — ціллю, чи середником до цілі? I 13
Юрченко В.: Система більшовицької агітації та пропаганди III 174
Форми й методи більшовицької агітації й пропаганди VII 470

IV. Хроніка.

1. Некрольоги:

† Беннет Арнольд (англ. письм.) II 127
† Гец (Goetz) Карло Лєопольд III 212
† Липинський Вячеслав III 145
† Петражицький Л. проф. IV—V 295
† Томашівський Стефан I 54
† Юнаків Микола Леонтієвич VI 407

2. Ювилеї:

Ювилей проф. Ст. Бобчева (60-літній) IV—V 303
Ювилей проф. Фр. Буяка VII 475
Ювилеї померших діячів української науки (С. Голубева і о. Т. Буткевича) II 126
Століття уродин найбільшого українського маляра Миколи Ге I 52
Пятдесятліття смерти Ф. Достоєвського I 51
Короленко В. Г. (З приводу 10-ліття його смерти) IV—V 296
Століття уродин М. Лєскова I 50

	Кн.	Ст.
Двадцятпятьліття смерти укр. фільософа П. Ліницького, *В. З.*	VII	475
Ювилей проф. О. К. Мицюка	III	212
Десятьліття смерти академіка Миколи Петрова	IV—V	297
40-ліття наук. діяльности проф. О. П. Одарченка	IX	628
З нагоди 50-ліття „Рідної Школи" (ювилейний збірник, зладжений Л. Ясінчуком)	II	127
Проф. Софія Русова (75-літн. ювилей)	II	212
Пятдесятлітн. ювилей наукової праці протоєрея о. Евфима Сіцінського (Січинського)	IV—V	297
З нагоди ювилею В. Стефаника (вийшов збірник)	III	212
Твори В. Стефаника	IX	631
Рабіндранат Такур (70-літн. ювилей)	III	213
Ювилеї укр. письменників у 1932 р. (Л. Українки, М. Вовчка, М. Черемшини, А. Новодворського)	VIII	566
Академія В. Щурата	IX	625

з. Обговорені в хроніці журнали, книжки, статті:

Нові журнали („Студ. Шлях", „Вогні", „Світ" — додат. „Неділі", „Самост. Думка" в Чернівцях)	II	128
Нові часописи („Шашкев. Вісти", „Укр. Життя" в Стан., „Змагання" в Сокалі, „Молоде Життя", жур. Укр. Пласту в Празі)	IV—V	299
„Дзвіночок" часоп. для укр. дітей	VIII	568
Укр. журнал на італійській мові („Україна", вих. в Турині)	II	129
Український часопис в Болгарії („На сторожі")	III	213
„В оградѣ церковной" (додаток до рос. варш. газети „За свободу")	IV—V	298
„Незалежність" (двохтижн. у Парижі)	IV—V	300
„Руски Новини" (тижневик бачванс. українців	IX	631
Голоси про „Дзвони" в чужій пресі (в „Китежі")	VIII	566
*		
Четверта частина роману Ф. Дудка „В заграві"	II	129
Микола Матіїв Мельник (приготовляє збірку своєї лірики)	VI	411
Новий твір Ремарка („Поворотний шлях")	II	129
„Програма Шашкевичівського свята"	VI	411
Сензаційна книжка про Міцкевича (М. Чапської)	II	132
Укр. перекладу з грец. і лат. мови	IV—V	300
Нова праця про початки Руси (Мошин: „Варяго-русскій вопросъ")	II	131
Нові праці про початки Руси. *Z.*	VII	477
Полєміка про початки Укр. Нації	II	131
„Slavia Occidentalia (т. IX 1930: Ільїнський Г.: „Белая Хорватня")	VII	477

	Кн.	Ст.
Byzantinoslavica (т. II, в. 1, 1931)	VII	478
Наполєон і Україна (праці І. Борщака)	II	130
Приготовлені до друку і друкуються моногрф. (І. Борщака: Про Мазепу і Орлика	II	130
Вельми цінна книжка (Яна Славіка: Ruskà vladà a ukr. hnuti pred. svet. vàlkou)	II	131
Книжка дра Костя Левицького „Великий зрив"	VI	411
Причинки до історії Укр. Держави 1918 р.	VI	410
До біографії Евгена Чикаленка	VI	410
Нові книжки про Радянщину (Dr. Th. Seibert-a і С. Мацкевича)	VI	413
Нові книжки про С. Р. С. Р. (Куденгове-Калєргія, Essad Bey-a, Б. Шова Шрайбера і Юрченка)	IX	630
Комун. література на індексі в Радсоюзі	IX	631
Росіяни про українську справу (статті П. М. Мілюкова і відповідь Наживіна	III	224
„Ukraińcy w Polsce Odrodz." (книжка М. Фелінського)	III	213
Ще одна книжка про Польщу (F. W. v. Oertzen-a)	IX	624
„Історія руської Церкви" на зах.-европ. мовах (Бончева в нім. м., Брянчанінова в фр. м., і Вілінського в чес. м.)	VII	476
Черговий випуск „Записок Ч. С. В. В." (Історія Укр. Церкви С. Томашівського)	II	130
Перший огляд історії польської Церкви (Др. Карло Фелькер: Історія Польс. Церкви, нім. мовою)	I	52
Перший укр. огляд Патрольоґії (о. Др. В. Лаби)	IX	631
На стор. „Літ.-Наук. Вістника" (А. Річинського: Свята Софія" і відповідь о. М. Каровця)	II	131
„Исторія русской культури" (проф. П. Н. Мілюкова)	IV—V	298
Укр. Загальна Енцикльопедія (зшитки 11—14)	VIII	568
Нова праця М. Лоського („Вартість і буття")	II	131
Skovorodiana (рец. А. Ковалівського на працю Др. Д. Олянчина) *В. З.* (гл. теж зреценз. книжки)	VIII	568
Ucrainica II 129, IV—V 300, VI 412, VII 476 і 482,	IX	630
Ucrainica в „Przegl. Powsz."	III	214
Новий науковий журнал („Przewodnik Historyczno-Prawny")	I	50
Ucrainica в „Przewodniku Hist.-Prawnym" IV—V 302,	VIII	564
Pamiętnik Historyczno-Prawny	IV—V	301
„Ziemia Sanocka w XV st." (двотомова праця проф. П. Домбковського)	VIII	565
„Wschód" (наукове видання для іст. Галичини)	III	213
„Sprawy Obce" (науковий журнал в Варшаві)	I	53
Донський науковий рух (часоп. „Вільне Козацтво", відчит С. Г. Пушкарьова, праці С. Г. Сватикова)	I	53

Кн. Ст.

4. Мистецтво:

Посмертна виставка П. І. Холодного I 51
Укр. Студ. Мистецький Гурток „Основа“ (його вистава 3—10 V. 2931) II 128
Перша вистава виробів профес. школи С. С. Василіянок у Львові IV—V 299
Вистава Асоціяції Незал. Укр. Мистців (АНУМ) і Вистава образів укр. пластиків VII 484
Виставка народн. мистецтва в дів. гімн. СС. Василіянок у Львові VII 485
Вистава книжки (22—29.IX 1931 у Львові) IX 625
Друга Виставка УФОТО у Львові IX 622
Міжнароднє Т-во Екслібрісистів (дало почесну грамоту Ковжунови) III 213
„Византійське мистецтво у словян“ I 52
„Polonica“ в Австрії, Угорщині, Ромунії і Чехословаччині (катальог мистецтва звязаного з Польщею і її „кресами“) I 52

5. Miscellanea:

Зїзд бібліофілів (у Вільні в травні 1931) I 52
За доцільний плян укр. лєктури для шкіл II 127
Гурток українїстів при Тов. „Прихильників Освіти“ II 128
Літературне бюро у Польщі II 128
Український відділ при Військовім Музею в Брукселі II 128
Святкування „дня руской культури“ у Львові IV—V 298
Міжнародній зїзд літературознавців у Будапешті (20—24.V 1931 VI 412
Релігійний поділ населення в Ч.С.Р. на основі перепису з грудня 1930 р. V 413
Нові розкопи VI 481
Відібрання почтового дебіту VI 482
Святочна інавгурація нового акад. року 1931/32 в Гр.-кат. Богосл. Академії VII 482
„Веселих Свят“ — Ред. IX 622

V. Зрецензовані книжки

Bad H.: Geneza i zmierzch legendy „Kant-Laplace“—рец. *Г. Костельник* II 141
Бердяєв Микола: Про самогубство — рец. *Дм. Чижевський* IV—V 328
Bilećkyj Leonid, Univ.-Doc.: Die Romantik und ihr Ausdruck in der ukrain. Literatur I 55
Hauptströmungen in der ukrain. Literatur des 19. u. 20. Jahrhund. — рец. *Criticus* I 55
„Богословія“, т. IX, 1—2, 4, (1931) — р. *В. З.* IV—V 311 IX 639

Кн. Ст.

Bocheński Adolf M.: Ustrój a racja stanu p. *B. З.* IV—V 345
Бочковський О. І.: Т. Г. Масарик, національна проблєма та укр. питання — р. *Др. К. Чехович* II 140
Бурянина Мирон, Др.: Єретичні думки — р. *Т. Коструба* III 218
Васьків Микола: У филях Бистриці (повість) — рец. *Ігор Петренко* IV—V 304
Вергілій Маро Публій: Енеїда, перекл. *М. Білик*, І кн. — р. *Т. Коструба* IV—V 324
Віконська Дарія: Райська яблінка — рец. *Criticus* III 216
і *Г. Костельник* VI 418
Гніп Михайло: Громадський рух 1860 рр. на Україні — рец. *Др. І. Лоський* IV—V 340
Goldberg I.: Uzasadnienie teistycznego poglądu na świat — р. *Г. Костельник* II 138
Doroschenko D.: Das deutsche Recht in der Ukraine — рец. *Leopolitanus* VII 500
Ілюстрована історія України 1917—1923 рр., Т. II Укр. Гетм. Держ. 1918—р. *В. Миропільський* VII 508
ἘΛΠΙΣ (праці проф-ів правосл. відд. Варш. Унів.) 1931 IX 638
Заикинъ Вячеславъ: Участіе свѣтскаго элемента въ церковномъ управленіи, выборное начало и „соборность“ въ кіевской митрополіи въ XVI и XVII вѣкахъ — р. *о. А. Іщак* VIII 572
Залозецький В.: Сковорода в освітленню новійшої німецької літератури — р. *В. Заїкин* VII 507
Івашко Іван: Укр. еміграція IV—V 330
Калічак Ілько: Записки четаря (Спомини 1918—1919) — рец. *П. О. К.* IX 636
Кант Іммануель: Пролєгомена до кожної майбутньої метафізики, яка могтиме виступати як наука перекл. під ред. *І. Мірчука* — рец. *Дм. Чижевський* III 221
Кедро Ростислав: Сонети — рец. *Г. Костельник* II 133
Кемпійський Тома Гем: Наслідування Христа, пер. *Др. Й. Боцян* — рец. *В. З.* II 137
Кервуд Джемс Ол.: З тавром убійника — р. *О. К.* II 137
Копистянскій Адріян, Др.: Історія Руси. Часть перша — р. *П. Ісаїв* IV—V 314
Костельник Гавриїл: Світ як вічна школа — р. *о. М. К.* VII 494
Kostelnyk Gabriel, Prof. Dr.: Das Prinzip der Identität-grundlage aller Schlüsse — р. *П. Ісаїв* II 142
Koch Hans, Dr.: Die Ukraine
Die russische Orthodoxie im Petrinischen Zeitalter — р. *В. Заїкин* I 56
Księga Pamiątkowa ku czci Władysława Abrahama, T. I — рец. *В. Заїкин* VII 501
Кузьма Олекса: Листопадові дні 1918 р. — р. *П. О. К.* VII 493

	Кн.	Ст.
Лащенко F. М.: На ріках Вавилонських (Збірн. поезій) — рец. *В. Мироп.*	VIII	537
Леонтович Вол.: Ворохобня й інші оп.—р. *Т. Коструба*	III	214
Хроніка Гречок — рец. *Criticus*	VIII	569
Лепкий Богдан: Веселка над пустарем — р. *Т. К-а*	VI	414
Сотниківна (істор. картина, друге видання — рец. *Т. Коструба*	VI	430
Lechtape Heinrich, Dr.: Die Krise der Familie	VII	510
Липа Юрій: Суворість — р. *П. Коструба*	VII	491
Лопушанський Вол.: Перемога. Пов. з визв. війни — рец. *Criticus*	II	135
Гомін душі. (Суч. повість) — р. *Ігор Петренко*	IV—V	305
Лягерлєф Сельма: Хустина Вероніки — рец. *Ольга Кавецька*	I	60
Максимчук Іван, Др.: Кожухів (Спомини) — р. *П. О. К.*	IX	635
Мельник Микола Матіїв: На чорній дорозі (оповідання) — р. *Ігор Петренко*	VI	416
Мицюк О. К., проф.: Наукова діяльність політико-економіста М. Ів. Туган Барацовського — рец. *Мих. Полянський*	I	61
Наукова діяльність статистика А. Ф. Щербини — рец. *М. Полянський*	VIII	570
Огієнко Іван проф.: Констянтин і Метотій — р. *В. М.*	I	60
Оншикевич Лев: Центральні установи України-Гетьманщини XVI—XVII ст. — рец. *В. З.*	I	58
Олесь О.: Поезії. Кн. X. — рец. *Петро Коструба*	II	132
Откоуду єсть пошла Руская Земля (збірна праця) — рец. *В. Заїкин*	II	139
Павлюк А.: Лірика. Coloured plates (1921—1928) — рец. *Т. К-а*	IV—V	307
Приходько Віктор: Під сонцем Поділля (Спомини) — рец. *Т. Коструба*	IV—V	307
Ростан Едмон: Самарянка — рец. *Ольга Кавецька*	I	60
Сватиковъ С. Г.: Россія и Сибирь — рец. *В. Заїкин*	I	61
Соловецька каторга (документи) під ред. *Л. Чикаленка* — рец. *Т. Коструба*	VI	421
Студентський Шлях. Проф. журнал ч. 3—4 1931 — рец. *П. Ісаїв*	IV—V	309
Tvrdy Josef: Filosofie u Slovanu — р. *Дм. Чижевський*	VI	427
Терлецький Омелян: Україна під заборолом культури й цивілізації перед степовиками	VI	424
Вплив природи на історію України—р. *Т. Коструба*	VI	424
Укр. Загальна Енциклопедія. Т. I — р. *Др. М. Гнатишак* (гл. теж Хроніка)	IV—V	336
Вп. Редакторам Укр. Заг. Енц. „Кн. Знанця“ в альбом	IX	633
Umiński Józef: Bolesław Chrobry i Św. Wojciech		
Henryk arcybiskub Gnieźnieński zwany Ketliczem — рец. *В. Заїкин*	III	219

Кн. Ст.

Charkiewicz Walerjan: Zmierzch Unji Kościelnej na Litwie i Białorusi — рец. *В. З.* I 62

Цанковъ Стефанъ, протопрес. проф.: Съветското брачно право въ Русия (Das Eherecht in Sowjetrussland) — рец. *В. Заїкин* I 59

Cichowski Henryk, X., Dr.: Ks. Stanisław Sokołowski a Kościół wschodni — р. *В. Заїкин* IV—V 322

Чернява Іван: Ступіні—Поезії — рец. *Г. Костельник* II 135

Чехович Константин, Др.: Думки Олекс. Потебні про національність.

Фільософія мови у Ол. Потебні — р. *В. Заїкин* IV—V 332

Йосиф Добровський і українська мова — рец. *В. Заїкин* IV—V 334

Чижевський Дмитро, проф.: Нариси з історії фільософії на Україні — рец. *В. Заїкин* IV—V 318

Шість статтей про Сковороду та його фільософію — рец. *В. Заїкин* VII 504

Чикаленко Евген: Щоденник 1907—1917 — рец. *Т. Коструба* IV—V 326

Czubatyj Nicolaus: Literatur der ukrain. Rechtsgesch. in den Jahren 1919—1929 — р. *В. З.* II 139

Шкрумеляк Юра: Огні з полонин, фантаст. оповідання — рец. *В. Миропільський* I 63

Шульгин Олекс.: Державність чи гайдамаччина — рец. *Т. Коструба* IV—V 331

Юрченко Віталій Шляхами на Соловки — р. *Т. Коструба* III 215

Пекло на землі — р. *Т. Коструба* VI 419

Зі Соловецького пекла на волю — р. *К.* IX 637

VI. Комунікати і т. п.

Комунікат Братства Українських Клясократів-Монархістів, Гетьманців VI 481

Замітка Ред. VII 512

Листопад — місяць укр. інвалідів! VIII 576

Редакція: Кілька слів нашим читачам VIII 513

Сентенції VI 374, VII 455, 476

VII. Загальне зіставлення:

В I. річнику „Дзвонів“ (1931) уміщено 56 поезій, 27 белєтр. творів, 32 наукових статтей, 97 хронікарських записок, з яких 56 обговорюють нові видання і зрецензовано 84 книжки (журнали).

ДЗВОНИ

Дзвонять дзвони...

Кільчиться душа в тілі, наче зерно в землі, ворушиться, перемагає тіло, виходить на божий світ...

І з дзвонами співає псалом життю.

Знижуються небеса до землі, відкривають свій безмежний серпанок, шепочуть про Вічну Тайну життя... Ожило невидиме в світі — невидиме в мені, невидиме в тобі, невидиме в безмежних просторах усесвіта.

І говорить голосом дзвонів — як мати кличе дитину, як дитина плаче за мамою.

Стрічається Вічність із нинішнім днем.

Стрічається Життя із людським серцем.

Стрічається Розум із людським розумом:

— Дитино моя!

А душа тріпочеться мов зоряний промінь, коли прошибає всесвіт:

— Ближче, ах ближче до Тебе!

Я тут на дорозі, тільки на дорозі... Шукаю Тебе по стежках усесвіта — шукаю свій рід і свій дім... Любов не дає мені спокою. Ближче, ах ближче до тебе!

Дзвонять дзвони...

Болото, пісок, залізо — начеб їх не було. Тепер цвіте життя духа, процвітає вічна віра.

Дзвонять дзвони...

Освячують життя, освячують смерть, освячують світ. Нове ймення дають усьому буттю.

Ймення: Бог.

А ми рід його...

Через цілу історію людства дзвонять дзвони — дзвони з міди, дзвони з вітру, дзвони з гиль на деревах, і цілому буттю дають нове ймення: Бог.

Невидиме — Володар над світом.

А ми рід його...

— — — — — — — — — — — — —

Що це?.. Де ми найшлися? Голоси, мов біси, скиглять, свищуть, стогнуть, наче тремтять з зимна.

Ніч, вітер, зимно. Дроти телєграфу. Скиглять, дико сміються — глузують із цілого буття, а самі трясуться з зимна — ось, ось пірвуться... Душа від них утікає, криється під землю, як насіння зимою. Такий це чужий світ, такий страшний! Часом здається, що це фабричні гудки гудуть, машини лопочуть своїми колесами... Стережися їх, бо для них любов — невідоме!

Дроти телєграфу свищуть...

Що це?.. Де ми найшлися?.. Ах, знаю! Це новий світ — нова віра, „наука“, „бунт тіла проти душі“. Піднялася земля, щоби засипати небо: ген усе небо — земля!

Нема душі, нема Бога, нема тайни життя! Нема невидимого в мені, нема невидимого в тобі, нема невидимого в світі.

Болото, пісок, залізо — це наше ймення й наша надія.

Ми рід його — болото.

Ми — поступ, ми — новий світ, ми — майбутність, ми повалимо, ми збудуємо... „Останній бій!“ Наша віра — глум з душі. Наша надія: людина — колесо в машині.

Дроти телєграфу свищуть...

— — — — — — — — — — — — —

Ох, Боже! Місто вбило природу — вбиває!

— — — — — — — — — — — — —

Дзвоніть, вічні дзвони!

Чи має згинути вищий світ?!

Дзвоніть, вічні дзвони!

„День дневі передає слово“ про вищий світ — так співав, задивлений у небесні зорі, божий псальміст перед тисячами років.

Дзвоніть, дзвони, передавайте те вічне слово й завтрішньому дневі!

Редакція

Ярослав Врхліцький.

„Громадянин Христос".

Мов львиця революція світом бігла
Поміж руїни і дими,
Кругом лунали марселєзи співи,
За нею злочини ішли.
І скільки бажань, скільки мрій зродила
У жирондистів гарних снах,
Та з всіх тих снів по собі залишила
Пожарища й кровавий жах.
І неодин витав її в надії
Й любовю щирою зустрів,
Палали радістю серця всі молодії,
Старий учений теж радів,
Зза океану оплески летіли,
В ній бачили людства зорю,
Сотні чарок їй «Славу» задзвеніли,
Й богиню вибрану свою
Хотіли вести по всіх землях світу
В добра зі злом останній бій,
Що мав привести рай на всьому світі,
Любов, братерство всім. —
Та марселєзи пісня ще не втихла,
Як рев став з пісні про любов,
Земля, не до любовних сліз привикла,
Знов смокче людську кров.

*

Мов львиця революція світом бігла,
Кругом лиш згарища самі.
До ратуша прийшов між радних міста
Старий Паріні, знаний всім.
На сильних грудях в нього трикольора,
Дививсь поважно в очі всім,
З блідим обличчям, але в яснім оці
Ще молоді вогні.
З давним огнем, що ним юрбу спянілу
Сатирою він сік,
Коли ганив її пусті забави
І дикі пристрасти сліпі,
З палким огнем, що ним горів він здавна,
Складаючи безсмертний „День",
Що над його останніми рядками
Хиливсь тепер ще, — все кріпкий
Він сміло станув поміж крикунами.

О, грізно-дивна близькість їх!
— Свободі слава! — На лямпи з панами!
— Повісить шляхтичів усіх!
Спокійно серед крикунів навали,
Мов серед бурі він стояв.
— Нехай живе свобода! — залунало.
„Нехай живе! — та без убийств!“

*

І стихли крики, стихли всі розмови.
Паріні глянув в кут:
Там над столом, де все був хрест Христовий,
Найшов пусту стіну.
Закрились з болю очі його смілі,
Уста жалем дріжать:
„Де громадянина Христа ви діли?
Чому Його нема?“

*

„Де громадянина Христа ви діли?
Для нас Він був і є мета!
Він та лоза, де ви лиш листя гниле,
Він джерело життя.
Він перший рівности й братерства слово
І справедливість нам приніс,
Він перший знищив каст давні окови,
Він влив любов в серця людські.
Він перший, що його пробиті руці
Несли у пітьму смолоскип
Правдивої, святої революції,
Він вчитель всіх нас, учнів злих. —
Де громадянина Христа ви діли?
Він світлом був, — ви тінь,
Він не лякав світ свистом шабель острих
Ні жахом гільотин.
Він не хотів всю кривду кровю мстити
Й глядів вперед, в майбутні дні;
Що вмерло—вмерло, він життя учитель,
Про засів дбав для дальших жнив.
Я знаю, ви найшли нестерпний насміх
У лагідних його очах,
І тут, де злість гніздиться й кровожадність
Для нього місця вже нема!
Він докором всій вашій революції,
Обидою для всіх катів!
О, соромом палитиме ще внуків
Цей вчинок вільних їх дідів.
Від стиду мусіли б ви червоніти

Перед лицем Христа;
Тому Христос зі залі мусів вийти
У царство зір назад.
Між зорями хай в царстві своїм чистім
Панує там, відкіль прийшов!
Де громадянина Христа ви ділі?
Ах знаю, тут вам заваджав!“

*

Ціле століття виром пролетіло
Й нові кайдани принесло,
Хоч вічним миром все людство манило,
Вкінці нічого не дало.
Століття наше! Гордо ти пустилось
В свій тріюмфальний лет,
Як деспотично й твердо закінчилось
Шукання нових мет!
Братерство, рівність всіх і воля й згода —
Це вже пусті слова.
Коли новий салдат стоптав свободу
З кличем свободи на устах
І пяний диким самолюбством нині
Столітні людські греблі рве
Й цинічно насміхається з руїни:
„За мною хай собі потопа йде!“

*

Паріні! Глянь! Із сотні ран Христових
Знов річками спливає кров;
Сильне та хворе, спрагнене обнови
Людство у пітьмі блудить знов.

З чеської мови переклав
К. Чехович.

Курдидик Анатоль.

Зачаровані дзвіниці.

(Записник).

Понеділок: Вони вчора забрали їх. Прилетіли як круки. У кожного кріс набаґнетний, а обличчя — хіба можна сказати, яке обличчя в того, що відбирає людині Найвище, Найдорожче і думає нагаєм погасити тугу за Ним?..

...Їх тридцять — тридцять крісів і скоростріл...

Хтось в вікно заглянув — тай пястуки затиснув. Ніхто не показувався. Усі сиділи, якби повінь в селі, або зараза, коли це:

— Бом! — останній раз.

Кожний підскочив. Звук стукнув у шибку — мов би рятунку кричав і голови до долівки тільки...

Вони їх забрали...

Перший день Червоної Мовчанки.

Вівторок: ...Усе мовчить. Вони вмовкли, і мовчить село, і мовчить ріка, і вітер мовчить...

Вони вмовкли, а сьогодні вранці хтось підпалив колгосп. Вартовий ревів, гудів — один, сам в Червоній Мовчанці.

Кричали: „Рятунку!“

Ніхто не йшов. Та от так погоріло і мовчали всі.

Середа: Мовчать. Приїхали з міста — допитують — кричать, але Тиша кпить з їхнього крику і душить їх собою, як дусить змій обіймами. І гидко тихо було.

У вечорі розкололи, розстрілили мовчанку та вона зараз же замазала їх, як кроваву пляму і розцарилася знову. Пять трупів — мовчанка — пять трупів.

Мовчать і вони, обличчям до синяви неба мовчки питають: Мовчати?

Небо похмуре, залізне — мовчить...

Світ вимер. Світ зробився якоюсь машинерією, що ось стала і стоїть, лячна своїми обрисами, наїживши зуби коліс і нерухомість толоків.

Люди — машинами стали, ходять, посуваються, ворушать руками і мовчать...

Здається і серце не бє. Стануло — як машинерія...

Треба ж! За змашинування світа! За Індустріялізацію!

Є! Є! Є машини. А машини — мовчать.

Четвер: Скоїлося щось лячне. У вечір до церкви зійшлися люди. Тож рік тому, два роки тому, десять, сто літ тому читалися евангелія страсні, дзвони дзвонили. А цього року люди самі прийшли (батюшку давно на Сибір взяли) і старий Трохим дзвонар почав читати:

„Во время оно...“

Але враз його голос увірвався. Хто посмів перебити мовчанку словом? І над людьми розкинула чорну плахту тиша, аж нагнулися всі і серед цього:

„Дзвонить!“

То ревнув Трохим. То він почув. То люди напнялися.

Так! На дзвіниці грав чавун, переливаючись тонами, торощив тишу, бив в душі.

„Дзвонить!“

Та мовчанка була така сильна, що наскочила звуки, зломила, вкинула в себе і вони почали тонути, потахати, захлистуватися...

„Як дзвонить, коли дзвонів нема?“ — запитав хтось Трохима і голос у мовчанці мов по блясі ножем різав.

Люди не розуміли, де кінчалася правда, а де починалася дійсність. Дзвонів нема, дзвони грають...

Але ні! Дзвони витали!

Трохим збожеволів. Зверещав, кинувся на дзвіницю і вискочив вікном.

Червона мовчанка зацарила знову і без шелесту виходили всі з церкви.

Пятниця: Сьогодні звичайно калатала грали — але калатала замовкли. Під церквою, в церкві, під хатами, в хатах — всюди вона, вона, вона...

Пхається в кожну шпару, одчинені уста і в гортанку, як брудна вода ввалюється.

Мовчанка! Червона Мовчанка...

...Кажуть, за Трьома Хрестами забитого голову сільради найшли...

Кажуть? Ніхто не каже ні слова — всі знають...

Вечір приходить — хатки сірі, сірі липи під церквою і враз скрикує сова:

— Го-туй!

Хто перервав мовчанку? Що готуй? Над церквою?

Божевілля тиші впихається в душу і розповзується хвилею по кожній клітині.

Субота: ...Воно подібними стаємо до тих городів вимерлих, куди чума переходила. До тих руїн, що на пустині Самум відвіяв з них пісок і показує їх на глум силі людській. Воно подібним робиться до країни смерти, до підземель, куди мокрі лилики вганяють, тихо іде, боїться ворохнути рукою, бо твій шелест верне сотнею громів з просторів тиші.

Мовчать. Ані листок не ворухнеться. Ані жайворонок не шелесне. Ані серце ніяке не бє.

Усе спить на яві. Жиє сном — як хочете...

Постаті йдуть з хат в напрямку церкви і од церкви до хат (мов на плащеницю ходили), але ж хіба це постаті? На старих малюнках малюють також тіни мерців — оце й вони...

Під неділю: Загасло семий раз сонце. Загас день, ніч вповзла в село вогка й холодна, гидка й понура — як оте життя в Червоній Мовчанці.

Приїхали червоні. Вони карнавал хочуть робити. Виклади проти Великодня. Бо це ж завтра буде...

Як? Завтра?

А люди бачили пополудні, як краєм поля йшли три великі постаті: одна хрест несла — падала і дві з вінтовками. Хрест такий великий — до сонця сягав.

Люди божеволіють од тиші.

Люди попадали в порох, скамяніли од жаху й дива...

Він! Він мовчки на Голготу йшов! Отам, полем! Хлопським полем!

І біль оживив їх. І вони пішли в хати, перешіптуючись:

Завтра смерть Мовчанці!

Завтра дзвіниці самі, без дзвонів загудуть!

Не вірите?

Вони всі вірують! Вони останніми ударами серць скують дзвони Великодня і розбитими голодом мязами завісять на дзвіниці, запалять вічні смолоскипи і завтра буде Великдень!

Нині Мовчанка — завтра Життя, Рух, Гомін!

Дзвіниці заграють, бо Він йшов полем — а Він же Воскреснути має!

Чудо — а хиба чудо не буває?

Завтра — смерть Тиші, що гробом дише!

Дзвони — життю воскресшому!

Жученко.

Великоднє.

То прийшов день великий,
в злотих ризах стануло сонце
і по небу пішло, домовитий владика.
Ясним зором мов списом на землю:
Що це? що це?
На землі Хтось валив мури кремлю,
Хтось із гробу
— о диво —
устав.
Хтось відкинув каміння пригнобу,
проти людської злоби,
проти кволих надій.
День Великий, день ясний настав:
Які лиш Люди на землі є —
вірте,
коли правда свята розжевріє,
ломить гріб і встає із кайдан.

Гавриїл Костельник.

Казка про світ.

Коли Господь задумав створити світ, приходили до нього всякі думки, що родились у вічності й відходили у вічність.

І радили йому одні думки: Створи такий світ, щоби був гідний Тебе. Нехай усе, що створиш, буде подібне до Тебе, нехай буде таке, як Ти, добре, як Ти, щасливе, незмінне, непомильне, безпечне, певне... Тобою створені єства будуть Твоїми дітьми, Ти будеш їх батьком. Дай же їм із своєї природи, як найбільше можеш: якнайбільше життя, добра, щастя, правди, краси...

І буде Тобою створений світ вічним раєм.

А другі думки радили Творцеві:

Наші сестри, що перед нами забирали голос, радили Тобі від серця. Ми Тобі радитимемо від розуму.

Створи такий світ, щоби був гідний Твого розуму. Ти одинокий, вічний, безконечний... Твої сотворіння вже не зможуть дорівняти Тобі. Отже створи їх такими, щоб вони й самі мусіли раз-у-раз переконуватися, що ніколи не дорівняють Тобі. Не допускай своїх сотворінь досебе без іспиту.

Створи такий світ, щоб у ньому були вимішані всі ступні життя, всі ступні добра, всі ступні щастя, всі ступні краси, всі ступні правди — від 0 до ∞. І хоч у Тобі нема терпіння, нехай буде в світі терпіння; хоч у Тобі нема гріха, нехай у світі буде гріх; хоч у Тобі нема обману й ложі, нехай буде в світі обман і лож. Усі ступні терпіння, всі ступні гріха, всі ступні обману й ложі — від 0 до ∞.

Нехай це буде від Тебе, а не від Тебе. Нехай неможливе буде можливим, щоб ніяке сотворіння не могло розвязати цілої загадки світа.

І буде світ вічною школою, божеською школою, гідною Тебе.

Тоді сказав Господь до перших і других думок, що стояли перед ним наче ангели небесні:

Послухаю вас одних і других, бо ви гідні мене, ви божеські думки.

І створив Бог два світи: один — вічний рай, другий — вічну школу. І оба ті світи сполучив в один світ.

Про вічний рай сказав нам той, що з неба зійшов до нас — Христос; а в вічній школі живемо.

М. Думанський.

Як воскрес Спас!

Гей, бийте в дзвони, радість грає,
Проблеск життя!
Великдень Волі!
Гуляє весна степом у полі;
Зелень пишаста, цвітів стос,
Бо на квітчастій волі
Воскрес Христос!
Вульканом сили, гартом хотіння
Вирвався Він з давних погроз!
Гуде земля, токочуть в далі дзвони,
Горіє пісня співом октави;
У жарі серця воля тоне.
Весна! Життя на шляху Слави! —
Іде до нас побіди час
Гранітом сили й віри, що нам
З закутих стальних там
Воскресне так Вона,
Як воскрес Спас!

Р. Кедро.

Розмова.

О любий брате, глянь на мої рани.
Ті руки теж колись гнучкі були,
Та час настав і труби заревли
І рани ті приняв я за кайдани.

А ось мене порубано шаблями.
Як люди півночі й заходу йшли
На нашу землю, в зброї нас найшли.
Поглянь: поля покриті могилками.

Я вже старий. Не маю ні родини,
Ні давніх другів — всі остали в полі.
А суду ждуть кріваві наші муки.

Хай щити ржавіють і рогатини.
Моя надія і всі мої болі
Ще на богів і на молодші руки.

Проф. Микола Чубатий.

Релігія — ціллю, чи середником до цілі?

Нинішнє положення українського народу по обох боках ризької смуги видвигає до першорядного значіння релігійно-церковне питання на Україні. І зовсім слушно; воно відіграє першорядну ролю в життю державних народів, а що ж доперва говорити про недержавний нарід, для якого церква є одинокою трівкою організацією, а релігія найбільше масовою ідеєю. Такі моменти, як нині, пережив український нарід у XIV., а передусім у XVI. віці, коли йому приходилося відпирати концентричний напір латинства з одного боку і сучасної релігійної революції — реформації з другого боку. Саме у той момент оживає релігійний жар на Україні, кріпшають строго здисципліновані братські організації, а церква стає для народу джерелом всестороннього культури — школою, інституцією позашкільної освіти, господарського та політичного життя, а передусім — кузнею характерів. Мабуть подібні часи ідуть до нас і нині. Які ж умовини мусять існувати, щоби релігія та церква відіграли таку ролю?

По перше, релігія мусить стати для загалу провідною життєвою ідеєю, якою жиється, за яку вмирається, для якої поноситься жертви та терпіння. Не вистарчить тут висунути церкву як параван іншої справи, прибрати її лиш у національні форми без духового змісту. Релігійно-церковна ідея мусить бути життєвим переконанням кожної одиниці, джерелом етичности й характерности, бо лиш такою ідеєю обєднана маса стає геройською, а її організації нездобутими духовими твердинями для кожного противника. За те ніколи релігія та церква не відіграє тої ролі, якщо хто хотів би її вжити як середника національної, чи другої політики. Хто думає, що вистарчить лиш церкву українізувати, або убрати її в національний костюм автокефалії, без переконання її вірних про Боже післанництво цекви, той плитко конклюдує, а скоро сам стане свідком, що так поняте релігійно-церковне життя збудоване на піску. Перша ліпша негода змете його. Релігія і церква мусять стати самі для себе ціллю, а не середником до другої цілі.

На жаль таке фалшиве розуміння релігії і церкви плутається в нас від довшого часу, а від часу революції стало прямо трагедією цілої нації. Ціла мізерія релігійно-церковного питання на Великій Україні відкрилася в часі жалюгідного процесу СВУ. в першій половині 1930. р. З лави обжалованих падали зізнання, що Н.Н. пристав до української автокефальної церкви, бо вона мала бути середником ширення національної свідомости. Ми чули навіть, що не всі, котрі ставали священиками, були віруючими людьми. То чи ж дивно, що така церква і такі духовники не

зродили ні релігійних, ні національних героїв. Українська автокефальна церква в часі релігійного гонення не видержала і першого напору; ба з-поміж її владик висувається понура постать „епископа“ Марка Грушевського, що плюнув в лице не лиш українській автокефальній церкві, але і всякій релігії взагалі. Людина без примітивів чести схоронилася під крила української автокефальної церкви на се, щоби в люте время публично проголосити максиму: „Чесна людина повинна боротися проти релігії в інтересі соціялістичного громадянства. „Що більше — ми читали перед роком у львівській національній пресі кілька разів з нагоди переслідування релігії і такі дивоглядні заголовки як: „Вимушені заяви автокефальної церкви“, або „Собор владик на приказ ДПУ. розвязав Українську Автокефальну Церкву“ і т. д. так, немов би то на правдиво віруючій людині можна вимусити якусь протирелігійну заяву, а на його пастирях розігнання свого стада. Майже рівночасно читали ми скромну вістку, що голова ісламського віроісповідання в СССР., Різедін бен Фаредіна не дав на собі вимусити мимо погроз і арештування заяви, що релігії в СССР. не переслідується. Що ж за причина, що на укр. автокефалістах вимусила ДПУ. все, чого хотіла, ба ще й більше, чим хотіла..., а на визнавці Магомета нічого не могла вимусити? Причина для нас ясна: для ісляміти релігія була ціллю в життю, Божою справою, а для новочасного малороса лиш „хитро“ обдуманим середником до другої цілі.

А хиба ж інший погляд на ролю релігії є нині серед більшости нашої інтелігенції? Річ певна, що і у нас таке розуміння релігійно-церковної справи дало би таке саме жниво. Що більше, останніми часами стрічаємося на еміграції з поглядами, що саме таке розуміння ралігійно-церковного питання повинно стати артикулом віри українського націоналіста. В однім закордоннім націоналістичнім журналі стрічаємо статтю проф. Вікула, який береться вирішувати церковне питання саме в такій площині. По його думці в будучій укр. державі слід державній владі в церковній справі приняти ролю хірурга-санітара, а вкінці старшого і зверхного співчинника та приступити до створення „єдиної української, н е з а л е ж н о ї в і д н і к о г о, національної церкви“, подібно, як можна би створити пр. єдиний професійний союз умових чи фізичних робітників, селян, чи хоч би єдину українську індустрію чи кооперацію. Хто так підходить до релігійного питання як автор, то можна вносити, що він не вірить в ніяку релігію, коли вважає можливим „комасувати“ всі релігії на Україні. А вже зовсім дивними видаються нам надії автора, що така національна („казьонна“)церква могла би мати своїм завданням „повне релігійне відродження(?) України“.

У всіх випадках релігія була, чи мала би бути лиш середником для національних цілей — становище в засаді фалшиве. Бо якась релігія є або правдива або ложна. Коли вона ложна, слід її відкинути, та коли вона правдива, то оперта є на Божім авторитеті і не має більшої для неї профанації, як робити з неї

середник хоч би для найвзнеслішої людської ціли. Се є правдивий трагізм цілого українського народу, що у його провідних шарів релігія не стала для них ціллю життя без огляду на другі життєві інтереси. А шкода, бо саме лиш надприродно понята релігія робить з людської істоти людину етично здорову, морально кріпку — словом характерну людину з переконаннями. Одиницю веде вона до Бога, а нації дає одиниці, які всюди будуть добрі на своїм місці. Релігія так понята не лиш не зменшує вартости людини для національної справи, а хіба противно, дає нації етично і духово кріпку армію, на якій можна будувати. Лиш так понята релігія дає характери. Коли би такий Марко Грушевський справді був вірив у ту релігію, в імя якої вдягав він на себе епископські ризи, та з якої жив, то певно на згіршення своїх вірних не впав би був так низько і як член своєї церкви і як українець, але принаймні хоч в части був би поступив так, як сей, незнаний нам ближче, мослємін Різедін син Фаредіна з Туркестану.

Теодор Курпіта.

Каскадами...

Хтось з неба сміявся сонця блеском,
Горіли цвіти райдужно — фреском...
Горіли...
Блистіли...
Тремтіли...
Перли самоцвіти.

Хтось дмухав на річку, хвилі грали,
Бурунні струї мов танцювали...
Ділились...
Мінились...
Котились...
Плесом річки далі.

Хтось грав на цвітах, мов на роялі,
Колихав ніжно лелії білі...
Колихав...
Пригортав...
Цілував...
Головоньки сніжні.

Пестив хтось вії чаром предивним,
Манив хтось серце співом розливним...
Дзвінким...
Гомінним...
І ніжним...
Мов очі дівочі.

О. Годунько.

Як грає голос дзвону.

Бам... бам... бам... летом лине понад Сян...
Хвилями несеться, у безміря ллється...
Квіт-лучами, гір верхами гомонить словами:
Бам... бам... бам... усе віддам, вам, вам, бездольним синам...
...Країни Болю...
Й скажу братам:
Крицею волі
В кайдан недолі
Побіду кувати вам!
Бам... бам... бам і знову кажу вам:
Двигніться ви,
Слави сини
Сонця промінням!
Зза хмар склепіння
Цей шлях терпіння
Стеліть Їй...
...Країні Болю... —
Бам... бам... бам... бряжчать кайдани...
та ген шляхом йдуть сівачі
(а може це борці..?)
І орють ниви, чорні скиби,
І зерно сіють — сівачі...
Христе!
Посів ранній росою зроси!
Дай жнива діждатись,
Злоте колосся зібрати
Вільними руками — дай!
Христе, подай!

Вячеслав Липинський.

Боротьба закону землі й закону капіталу.

Вибираємо один лист із „Листів до братів хліборобів“ В. Липинського (виданих пораз другий 1926 р. стр. 32 — 34.) який, на нашу думку, влучно характеризує згадану боротьбу двох законів, що в останніх часах щораз то більше загострюється. (Ред.).

В цілім світі йде тепер боротьба не на життя, а на смерть двох законів: закону землі й закону капіталу. Старого права цивільного, опертого на посіданню землі, й нового права торговельного, опертого на посіданню капіталу.

Це боротьба двох непримиримих світоглядів. Людини, як голови власного сільського господарства — й людини, як члена анонімового акційного товариства; хлібороба — й біржового ігреця. Продуцента необхідних для життя матеріяльних цінностей, що бореться безпосередно з природою — й обрізувача купонів, що придумує біржові комбінації. Віри у власну працю, власні руки й у конечність боротьби та війни з твердими законами землі — з вірою в сприт, щастя, необмежені спекулятивні можливости й можливість «загального миру». Потреби релігії, ідеї, як консерватора сили в тяжкій боротьбі з природою — і повного релігійного індиферентизму та науково-бухгальтерської самопевности мешканців банкирських контор. Естетизму в цілім щоденнім життю: в садку, в хаті, в полі, в мережаних ярмах, у вишитій сорочці — зі штукою на продаж, штукою «по обіді», штукою люксусом...

Це боротьба двох виключаючих себе взаїмно соціяльних укладів. Пошана для і м е н и хлібороба й войовника, обороняючого свою землю, хоч його індивідуальність тісно обмежена законами обовязку, законом хліборобської праці й війни — і повна байдужість до призвища і походження якогось біржовика чи властителя «фірми», хоч його особа ліберальними законами капіталу звільнена від всяких обмежень. Повага хліборобської сімї до свого голови, як керовника господарства — і неповага сімї капіталіста до свого голови, як пасивного держателя паперових цінностей. Жінка, яка єсть помічницею господаря хлібороба, але в певних випадках може й має право стати самій господинею і монархинею — і жінка, яка не має права бути президентом республіки, але зате має всі рівні права розпусти міщанської сімї і може своєю присутністю остаточно осмішувати і дискредитувати міщанські демократичні парляменти. Батько, який має обовязок передати синові ту землю, яку унаслідив від свого батька — і батько, який необмежено розпоряджається капіталом, що він його сам зробив, або щасливо унаслідив од якогось американського дядька. Покоління, що уважає себе тільки часовим держателем національних цінностей і почуває себе за своє ними розпорядження відповідальним, як перед предками, так і перед нащадками — і покоління, для котрого «нація це я», це тільки таке хвилеве угруповання соціяльних сил, на якім можна або заробити або програти. Психольогія хліборобська: відповідальність за кожний крок, зроблений у власнім господарстві й у господарстві національнім, у державі — і психольогія біржевих гешефтсмахерів, що на стільки багаті, що можуть купувати не тільки акції, але й державних мужів і провідників нації. Режім капіталіста-комерсанта, що відповідає перед своїми кредиторами тоді, коли вони творять одну анонімну цілість, «масу» («партію») — і режім хлібороба, у якого кожний кредитор має своє точно означене місце на гіпотеці його господарства («стан», «кляс»)

Це смертельний поєдинок між селом і сучасним капіталістичним містом. Державою-господарством і державою-біржою.

Принципом аристократичним клясовим, що єсть принципом продукції, праці і орґанізації праці й що відповідає відомій селянинові біольоґічній нерівности та законові асиметрії в життю природи і людства [1])—з принципом демократичним, числовим, принципом еґалітарної утопії міста і капіталу: рівности всіх в обличчу золота й нерівности тільки цифр, а не одиниць. Це врешті велика боротьба між принципом монархічним і республіканським, що тепер в цілім світі загоряється.

Між законом землі і законом капіталу не може вже бути компромісу. Один з них мусить уступити і загинути. За кожним стоять живі люди, живі соціяльні сили. Це інтернаціональна фінансова буржуазія з одного боку і аграрні сільські хліборобські кола в кожній нації з другого. І або оборонці закону землі знайдуть в собі досить сил, щоб деморалізацію, внесену в їх ряди законом капіталу, побороти, ряди свої скріпити і панування золота зі всіми його прибічниками скинути — або культура европейських націй, на цивільнім праві римськім побудована, мусить з упадком того права і соціялізацією землі зчезнути.

«Перемога антанти — пише в своїх «Матеріялах до теорії пролєтаріяту» Сорель — це тріюмф демаґоґічної плютократії. Чи погром Германії означає кінець февдальної аристократії старої Прусії, чи кінець ліберальної буржуазії? Я швидше схилявся би до думки, що ця друга гіпотеза більш правдоподібна від першої».[2]) Так думає великий французький синдикаліст і соціольоґ.

||||||||||||||||||||||

В. Лімниченко.

Не питай мене...

Не питай мене, моє дівчатко,
Про хрести без рамен серед піль!
Не питай, не питай, бо твій татко
Розповість тобі казку про біль..

Розповість тобі казку..., що в полі
Ще тоді, як наш стяг лопотів,
Впав хорунжий народньої волі
І від смертних поранень стремтів...

---

[1]) Тільки в такім значінню тут і скрізь далі вживаю терміну „аристократія". Отже він не означає у мене лише утитулованих нащадків колишньої аристократичної верстви, особливо таких, які організаційно-громадські здібности своїх предків загубили і тим самим аристократією бути перестали.

[2]) Georges Sorel: „Matériaux d'une théorie du prolétariat", p. 53. Paris 1919.

Впав хорунжий на вижате жито...
Хтось обтер йому з уст чорну кров
І скричав: гей, хорунжого вбито!
Не лишіть, не лишіть хоругов!

І забрали прапор по дорозі
Та пішли без хорунжого в даль...
Йшли голодні, без сил, лиш о Бозі,
Йшли на довгу, далеку скиталь!

А за ними курились дороги
І здіймався наш смуток без меж,
Що чіплявся за втомлені ноги
Цих останніх, зникаючих стеж.

А за ними лишилося жито
Й безраменні хрести серед піль...
В цьому житі хорунжого вбито...
Там остав наш спасаючий біль!

Не питай мене, моє дівчатко,
Про цей біль, про цю нашу печаль!
Підрости ще крихту, янголятко,
Мені жаль ще тебе... мені жаль..

Вячеслав Заїкин.

Русь, Україна і Великоросія.

I. Початки українського й великоруського народу.

Від кількох місяців в українських наукових кругах почалася дуже жвава дискусія про початки української нації, точніше — про те, з якого моменту український нарід існує як осібна од великоросів і білорусів національна одиниця.

Здавалося, що це питання після студій Вол. Антоновича, Грушевського, Спіцина, О. Шахматова, Стефана Смаль-Стоцького, Чепурківського та ін. найвизначніших українських і великоруських істориків, археольогів, язикознавців, етнографів і антропольогів вже остаточно вирішене — принаймні в українській науці. Історичні, історично-правничі, археольогічні, історично-лінгвістичні, історично-етнографічні і антропольогічні досліди останніми часами яскраво виявили існування таких великих ріжниць між східно-словянським Півднем і східно-словянською Північчю, між українцями й великоросами (та білорусами) від найдавніших часів, що гіпотезу про існування „єдиного руського народу“ в IX—XIII ст., про національну одність всіх східних словян в тій добі треба було остаточно відкинути. Та виявляється, що ця гіпотеза

ще й нині має серед українських дослідників — хоч і нечисленних, сторонників. Так прим. покійний проф. Ст. Томашівський у своїм відчиті „Десять літ українського питання в Польщі“ (урядженім 12. IV. 1929 р. в „Instytucie badań spraw mniejszości narodowych“ у Варшаві) виступив з твердженнями, що: 1) „українці — то національна індивідуальність цілком недавної дати“, 2) що „первісна одноцільність Руси“ існувала довгий час, та 3) що процес „диференціяції первісно одноцільної Руси“ „відбувався під сильним, може навіть і рішаючим впливом польської державности“, отже очевидно лише в „литовсько-польській добі“ нашої історії. Ці твердження одного з найздібніших, але рівночасно і найбільше сторонничих, найбільш тенденційних наших новіших істориків, по суті, недалеко відбігли від старого наївно-офіційного російського твердження, що „малороссы это тѣ же русскіе, только нѣсколько испорченные польскимъ вліяніемъ за время польскаго владычества“. Згаданий відчит проф. Томашівського викликав у свій час гострі протести, але не стільки через своєрідні історичні концепції, скільки через політичні ідеї, висказані в тім відчиті; поза політичною дискусією з приводу цього відчиту, подані в нім історичні твердження проф. Томашівського лишилися майже непомічені, в кожнім разі в наукових кругах не викликали ніякого відгомону.

Та рік пізніше, в „Літературно-Науковім Віснику“, властиво, майже повторив історичні твердження Томашівського, хоч і в значно обережнішій формі, Мирон Кордуба у ст. „Найважніший момент в історії України“ (ЛНВ. 1930, кн. VI). В цій статті висказує він думку, що давна Русь, чи, інакше кажучи, вся давна східна Словянщина — під оглядом і політичним і церковним, і культурним — була єдиною одноцільною Руссю і що лише відірвання південно-західних руських земель від звязку з іншими руськими землями та обєднання їх у литовській державі в 2-ій пол. XIV ст. послужило товчком до згуртування загорнених Литвою руських племен в окрему (од великоросів) етнічну ґрупу і далі — до витворення окремої, спершу українсько-білоруської, потім української (й білоруської) нації. Цим разом спроба відродження гіпотези про існування національної чи етнічної одности всіх східних словян у давній добі (до XIV—XV ст.) викликала рішучий протест з боку цілого ряду визначних українських учених. 11. й 18. XI. 1930 р. відбулася в „Українськім Історично-Фільольоґічнім Товаристві“ в Празі дискусія на тему „Откоуду єсть пошьла руская земля“ (з приводу згаданої статті М. Кордуби), в якій взяли участь найбільший наш сучасний язикознавець і один з найвизначніших взагалі наших учених академік Степан Смаль-Стоцький, археольоґ проф. В. Щербаківський, др. С. Наріжний, проф. М. Славинський, др. К. Чехович, др. П. Феденко, доц. Ф. Слюсаренко, проф. С. Шелухин та інші, котрі піддали ріжносторонній найгострішій критиці твердження Кордуби (особливо цінні зауваження подали академік Ст. Смаль-Стоць-

кий і проф. Щербаківський)[1]; крім того, на сторінках „Діла“ з критичними увагами з приводу статті Кордуби виступив проф. М. Чубатий[2]). Дискусія викликала значне заінтересування й серед широких кругів нашої інтелігенції. І всетаки, на наш погляд, хоч у цій дискусії взяло участь більш десяти працівників нашої науки, питання про початки українського народу та про взаємовідносини його в давних часах з іншими сх.-словянськими народами ще не освітлено повно і всебічно. Не використано належним способом цінних дослідів і висновків найбільших сх.-словянських археольоґів, великоруських учених М. Ростовцева й О. Спіцина; майже без уваги залишено й дуже важні історично-правничі студії й висліди найвизначніших великоруських істориків права Сєрґєєвіча, Дьяконова та ін.; не узгляднено й праць славнозвісного мовознавця й літописознавця О. Шахматова й багато ін.; не звернено уваги на одну з найцікавіших памяток старовеликоруської літератури „Слово о погыбели земли Руской“ (XIII ст.), котре свідчить, що вже в середині XIII ст. (якщо не раніш) починала формуватися окрема великоруська літературна мова; неясно представлено державні взаємовідносини між окремими сх.-словянськими землями в IX—XIII ст.; а головне — зовсім не зясовано ґенези ідеї єдиної Руси. Тому гадаємо, не буде зайвим переглянути ще раз питання про походження й початки українського та інших східно-словянських („руських“) народів, але заздалегідь застерігаємося, що вже з огляду на розмір нашого літературно-наукового місячника, ми не зможемо освітлити сього питання всебічно.

Як відомо, майже всі европейські народи повстали через асиміляцію ріжних давніших народностей. Словянські й зокрема східнословянські („руські“) народи, розуміється, не становлять серед них винятку. Навіть при поверховнім погляді на ріжні словянські, а зокрема сх.-словянські народи, кидається у вічі величезна ріжниця між ними, як під оглядом культури, світогляду, побуту, вдачі, так навіть і під оглядом фізичним. Етнографічні й антропольоґічні наукові досліди ще яскравіше виявляють сі ріжниці

[1]) Докладне справоздання з цієї дискусії видало Укр. Істор.-Філол. Т-во у Празі окремою брошурою п. н. „Откоуду єсть пошьла руская земля“ (Прага, 1931).

[2]) М. Чубатий: „До питання про початки української нації“ („Діло“, 1931, чч. 15—19) і „Ще дещо про початки української нації“ („Діло“, 1931, ч. 47). Див. ще: К. Чехович: „Початки української нації“ („Укр. Голос“, Перемишль, 1931, ч. 2 і „Діло“ 1931, ч. 5), „В справі статті „Початки української нації“ („Укр. Гол.“, Перем. 1931. ч. 3) і „До дискусії про початки української нації“ („Діло“ 1931, ч. 33); М. Кордуба: „Початки української нації“, „Ще в справі початків української нації“ і „Ще про найважніший момент в історії України“ („Діло“ 1930, ч. 286; 1931, ч. 11; 1931, чч. 36—37); анонімна стаття „Спір про початки української нації“ („Нова Зоря“, 1931, ч. 21) і моя ст. „Походження й розміщення східних Словян“ — „Мета“ 1931, ч. 2 (се властиво скорочення моєї давнішої ст. „З найдавнішої історії східніх словян. Їх походження й розселення у світлі сучасної археольоґії“, — „Стара Україна“ 1924, ч. 11; порів. ще мою рец. на „Сборник статей по рус. ист., посвящ. Платонову“ — в „ЛНВ“ 1924, X і ст. „До питання про початок державности у сх. словян“ — у „Нашій Бесіді“ 1926, чч. 3 і 4, передрук у „Vseslov. List.“ 1926, ч. 2).

між словянськими (а в тім числі й „руськими“) народами. Як виказали вже в минулому столітті численні антропольоґічні праці Анучина, Вайсбаха, Вовка, Ікова, Коперницького, Малієва, Янчука та ін., між сучасними словянськими (й зокрема сх.-словянськими) народами етнічної одности нема: „первісну етнічну одність словяни (як і більшість европейських народів), в наслідок сильного перемішання з сусідними племенами, які засимілювалися зі словянами і втратили свою мову, але не втратили, звичайно, ні свого фізичного типу, ні відмінної вдачі, ні багатьох рис своєї відмінної культури й побуту й т. п.; так нпр. чехи і словаки мають в собі дуже сильну домішку німецької крови, великороси — фінської, в основі болгарської народности лежать так само несловянські елементи (стародавних болгарів давніше залічувано до тюркофінів, тепер їх признається особливим, несловянським автохтонним племенем Східної Европи) ітд.“ Що торкається спеціяльно східних (або „руських“) словян, антропольоґінними дослідами уже давно усталено існування серед них чотирох основних і неподібних між собою фізичних типів: 1) українського, 2) білоруського і двох великоруських, 3) суздальського і 4) рязанського (не рахуючи тут таких відмінних під оглядом фізичного типу галузей сх.-словянства, як сибірські „чолдони“ та уральські, донські й ін. козаки); серед українців і північних великоросів (особливо суздальців, костромичів, пермців ітд.) переважає широкоголовість, але в той час, як суздальці, костромичі та ін. яскраві бльондини, серед українців переважає тип темніший; відріжняються українці від північних великоросів і вищим ростом (у мущин). Ще більшу ріжницю помітно між українцями з одного боку й південними великоросами та білорусинами — з другого; бо й серед півд. великоросів і серед білорусинів (котрі по свому фізичному типу стоять найдалі від українців) переважає довгоголовість ітд. Не може підлягати сумнівам, що ці чотири сх.-словянські етнічні типи утворилися через асиміляцію словянських племен з ріжними, дуже відмінними несловянськими народами.

Археольоґічні досліди, доповнені деякими вказівками старих чужоземних письменників і нашої „Повѣсти временныхъ лѣтъ“ та висновками етноґрафічних, лінгвістичних і т. п. студій, не тільки потверджують усталений антропольоґією факт ріжного походження існуючих нині „сх.-словянських“ (або „руських“) народів, але й дозволяють до певної міри зясувати процес асиміляції в східній Европі словянських племен з іншими (не-словянськими) народами і повстання чотирьох нових етнічних ґруп, словянських по мові й лише почасти, в деякій мірі словянських по їх походженню, фізичному типу, вдачі, культурним і побутовим традиціям і т. п. На підставі головно археольоґічних дослідів і почасти літописних звісток та антропольоґічних, лінгвістичних і т. п. студій ми можемо нині, з деяким приближенням, установити: звідки прийшли словянські племена в Сх. Европу, з якими несловянськими народами вони змішалися, коли відбувся той процес

асиміляції, коли і як відбувалося творення існуючих нині сх.-словянських („руських“) народів.

Щоби уникнути можливого закиду в національній тенденційности, при освітленні зазначених питань будемо користуватися головним чином дослідами й висновками великоруських учених, в першій мірі найліпшого дослідника й знавця сучасної сх.-словянської археольогії великоруського ученого проф. О. Спіцина.

Передусім, на підставі даних сучасної археольогії, можна з достатньою певністю стверджувати, що в VIII—XI ст. словянські племена східної Европи складалися з двох етнічних груп, дуже відмінних і походженням і культурою, віруваннями, побутом ітд. Основними племенами однієї з тих двох груп — південної, праукраїнської були волиняни, поляни, деревляни і дреговичі; дуже близькі до них були, очевидно, й сіверяни, тиверці, уличі, лучани. Основними племенами другої групи — північної, великорусько-білоруської були кривичі та ільменські (або новгородські) словіни; до цієї ж групи, безсумнівно, належав і словянський елємент волго-окського краю, в якім пізніше повстала московська держава; що словянськими кольонізаторами волго-окського краю були саме кривичі й новгородці, а не переселенці з півдня, з України, се нині признають, здається, всі найавторитетніші великоруські учені, в тому числі Спіцин, Платонов, Любавський та ін. Менше ясне походження та становище серед інших сх.-словянських племен вятичів і радимичів, котрі неначе б то становлять третю, середню групу; та після висновків найбільш авторитетного сх.-словянського археольога Спіцина, вятичі й радимичі по своєму походженню стояли близько до кривичів та новгородських словінів.

II

Положення й дальша доля цих двох словянських етнічних груп у сх. Европі були зовсім ріжні.

Південна, пра-українська група сх.-словянських племен була, як це здається признають всі авторитетні археольоги, „основним і дуже давнім населенням Галичини й Волині“. Навпаки, північні (пра-великоруські та пра-білоруські) племена, як доводить Спіцин, прийшли в сх. Европу досить пізно з сучасної Німеччини. „В VIII—IX в. на західних словян — каже Спіцин — насідали німці, нормани й авари й мимоволі довелося тим із них, які не хотіли асимілюватися з німцями, кидати старі, насиджені місця. Галичина вже мала старинне словянське — і то чимале — населення (отже в Галичину західно-словянські кольоністи направитися не могли), — і тому кольонізація пішла у край між литовськими озерами й Поліссям (тобто в сучасну Білорусь), зупинилася на якийсь час на Двині перед фінами (які займали тоді значну частину двинського водозбору), а потім посунулася далі по р. Великій (де повстало згодом князівство псковське) і особливо по Ловаті (тобто в землю новгородську). По памятникам рух цей виражається в досить численних ковенських та

виленських курганах VIII—IX ст. (а також, певно, і в численних ґрупах курганів витебських та псковських)... Останнім більш менш значним рухом словян із Заходу було переселення їх на Віндаву, дещо ранішим — переселення радимичів і вятичів"[1]). В 2-ій пол. IX ст., судячи по археольоґічним даним, почалася словянська кольонізація й волго-окського краю, головним чином з землі смоленських кривичів. В кожнім разі, як доводить Спіцин, археольоґічні знахідки в волго-окськім краї з IX—X ст. подібні лише до таких самих знахідок у Смоленщині (в гніздовськім могильнику). Курганів, які можна було б приписати південно- або середньо-східно-словянським племенам ані в IX—X, ані в XI—XII ст. в суздальсько-владимирськім (та взагалі т. зв. волго-окськім) краї, по словам Спіцина, нема. Окремі київські речі у владимирських курганах XI—XII ст., правда, можна стрінути, але „Киян в них нема"; речей, характеристичних для сіверянських та радимицьких курганів XI ст. серед владимирських древностей не знайдено зовсім, древности суздальсько-владимирського краю неподібні до древностей, як сіверянських, так і київо-волинсько-дреговицьких[2]). Ясно, що словянський елємент суздальсько-владимирської землі був північно-східно-словянським чи, інакше кажучи, кривицьким. Стару „погодінську" гіпотезу про заселення суздальсько-владимирського краю, в кожному разі, треба рішучо відкинути, як не оперту на ніяких наукових підставах і суперечну цілком виразним і обєктивним археольоґічним даним.

Під час свого розселення в північній половині Сх. Европи північні сх.-словянські племена стрінулися з литовцями з численними й ріжними фінськими племенами (Весь, Мурома, Черемиси, Мещера, Мордва й баг. ін.), з автохтонними сх.-европейськими (не фінськими) племенами Меря й болгарами, далі з народом, походження якого для нас неясне, (може й фінським) буртасами ітд.; деякі з тих народів стояли, мабуть не на дуже високім культурнім рівні, інші натомісць як нпр. болгари й певно з ними меряни, а також здається, Весь (інакше Вепси?) мали досить розвинену цивілізацію, піддержували широкі торговельні зносини й були досить могутними народами. Зустрінувши сі племена, словяни деякі з них почасти відсували їх, головно на північ, але в більшості випадків змішувалися з ними, передаючи їм свою мову, а натомість засвоюючи від них багато рис їх побуту, культури, вірувань ітд. Декотрі з тих племен цілковито зіславянщилися (по мові), як нпр. Мера, Мурома, Весь, пізніше Мещера ітд.; з інших племен зіславянізувалися лише частини. В наслідок асиміляції ріжноманітних племен північної половини Сх.-Европи зі словянськими переселенцями з заходу, утворилися нові етнічно-культурні ґрупи, словянські по мові й мішані по свойому по-

---

[1]) А. А. Спицын. Археология в темах начальной русской истории, „Сборник статей по русской истории, посвящ. С. Ф. Платонову", Петербург, 1922, с. 7—8.

[2]) А. А. Спицын. Владимирскіе курганы, „Изв. Имп. Археол. Ком.", вип. XV, 1905, сс. 167—169.

ходженню, фізичному типу, культурі, побутові, віруванням ітд. З огляду на те, що слов'янські племена, які переселювалися зі заходу, правдоподібно, походили з ріжних частин і ріжних етнічно-культурних галузей Західної Словянщини, а по своїм переселенні перемішувалися з ріжними сх.-словянськими не-словянськими народами, в північній половині Східної Европи утворилися не одна, а три чи чотири етнічно-культурні ґрупи, словянські по своїй мові: північно-великоруська з двома дуже відмінними галузями — новгородською й суздальською, білоруська і південно-великоруська. В білоруській групі словянський елемент, мабуть, значніший, хоч і в її формуванні, без сумніву, очевидно не обійшлося без участи інших елєментів литовського, фінського, може й ятвязького ітд.; суздальська ґрупа, як бачимо з археольоґічних дослідів, утворилася головно завдяки словянізації Мері й Муроми, так що суздальців, здається, слід вважати за племя словянське тільки по мові й майже зовсім несловянське по його походженню. Значну домішку несловянського, головно фінського елєменту мають безперечно й інші великоруські етнічні галузі. Та з бігом часу з кількох відмінних пра-великоруських етнічних галузей утворився один великоруський нарід, хоч певні ріжниці антропольоґічні, язикові, побутові й т. п., і то досить значні, існують між північними й південними великоросами до нині. А в свій час, в XV—XVI ст. московські „государі", переводячи примусову національно-державну уніфікацію великоруських земель і племен, мусіли провадити досить тяжку боротьбу з самостійницькими змаганнями північних великоросів, переселювати цілі маси північних великоросів до Московщини (в тіснім розумінні того слова), а південних великоросів з Москви то що — до Новгороду та ін. земель північної Великоросії.

III.

Південна пра-українська група сх.-словянських племен, як ми вже зазначали, була, по висновкам найавторитетніших археольоґів, основим і стародавнім населениям Галичини й Волині. В часах „великого переселення народів", вона без сумніву, займала вже зах.-українські землі. Після ж „великого переселення" ці галицько-волинські словяни почали, певно, досить енерґійно кольонізацію східної й південної України (перші початки цієї кольонізації, дуже ймовірно, відносяться вже до часів: перед „великим переселенням народів"). Та, ідучи на південь і на схід, галицько-волинські словяни зустрілися з несловянськими народами — з деякими ґерманськими племенами, а головно з досить великими по численності, орґанізованими й культурними народами, яких чужоземні письменники називають скитами, сарматами й алянами. До недавного часу панував погляд, що се були народи іранського походження; нині теорія іранського походження тих племен сильно захитана; в звязку з „яфетидольоґічними" дослідами, котрі взагалі перевертають до гори дном багато етнольоґічних теорій, висловлюється твердження, що ски-

ти, сармати й аляни — це одна з основних груп „яфетичного“ кореня. В кожнім разі, не підлягає ніяким сумнівам, що галицько-волинські словяни при своїм поширенні на схід і південь України перемішалися з сими несловянськими народами, і в наслідок цієї асиміляції повстала нова етнічна група, новий нарід словянський по своїй мові і мішаний словяно-скито-сармато-аляньський по свойому походженню, фізичному типу, культурі, побутові ітд. Під оглядом культурно-побутовим цей нарід був більше скито-сармато-алянським, ніж алянським. Як вияснює один з найбільших сучасних археольогів проф. М. Ростовцев,[1]) протягом цілого першого тисячоліття по Р. Хр. культурна традиція на території „південної Руси“ лишалася нерозривною. Культура київської Руси IX—XI ст. не була новотвором, а послідовним, дальшим продовженням дуже давньої скито-сарматської культури. З того слідує, що — не вважаючи на бурхливі події й переселення на території України на протязі кількох віків — старе її населення не зникало, не винищувалося; навпаки, все лишалася основна й певно численна етнічна група, котра вбирала в себе нові етнічні елєменти, навіть міняючи мову, заховувала й продовжувала стару культурно-побутову традицію, уподібнювала до себе в культурно-побутовім відношенні прийшлі елєменти й клала підстави до дальшого плекання старої скито-сарматської культури.

Отсе етнічно-культурне зєдинення галицько-волинських словян зі скито-сармато-алянськими племенами в один нарід, званий спершу антами, потім русами, русичами або русинами (чужоземні, особливо грецькі письменники часто звали його в IX—X стол. також „скитами“), і нині українцями, на наш погляд і треба вважати нашою історичною ерою чи, коли хочете, „найважнішим моментом“ в історії України, бо се був момент, коли повстав новий і одмінний від інших словянських і „яфетицьких“ народів, нарід русько-український.

Коли ж саме відбувся цей процес етнічно-культурного зєдинення галицько-волинських словян зі скито-алянськими племенами? Процес цей, очевидно, ростягнувся на кілька століть. Початки його треба класти, мабуть, на часи, близькі до „великого переселення народів“, котре уможливило в ширших розмірах переселення галицько-волинських словян на схід і південь. Перші, не цілком певні звістки про антів, в котрих найправдоподібніше треба бачити — як зазначив уже Спіцин — не чисто словянський, а скоріше словянізований „скитський“ або алянський нарід, відносяться, як відомо, до кінця IV ст., — сей момент і вважає наш найбільший історик Михайло Грушевський початком історії українського народу (отже на ціле тисячоліття давніше, ніж се робить Кордуба). Цілком певні звістки про антів маємо від VI ст. В цім столітті процес обєднання словянських племен зі скито-алянськими пішов значно наперед. В кожнім разі, в VIII — IX ст.

---

[1] M. Rostovtzeff. Les origines de la Russie kiévienne, „Revue des études slaves“, II, 5—18.

на Україні вже існувала засимільована й більш-менш суцільна етнічно-культурна ґрупа, котру ми маємо право розглядати, яко один нарід чи одну націю, як і розглядав її в серед. X ст. Константин Порфірогеніт, називаючи її Русею властивою — Русею внутрішною й протиставляючи їй руські кольонії — зовнішну Русь (землі великоруські й білоруські).

Один з учасників дискусії про початки української нації незвичайно сміливо висказує твердження, що „не може бути мови“ (!) про існування української чи великоруської нації перед Володимиром Вел., бо: 1) тоді в Східній Словянщині був тільки „сирий етнічний матеріял, звязаний лише родово-племінним устроєм“ (!), і 2) „чи існували вже тоді якісь обєктивні окремішности, спільні для ґрупи племен з нинішньої етнографічної української, великоруської (а навіть білоруської) території, це дуже важко устійнити, й цього теж не зробить мабуть наука ніколи, а хто рішуче твердить, що вони вже тоді існували, той висказує бажання (???), а не наукове твердження“. — Очевидно, дослідникові, котрий написав зацитовані рядки, лишилися невідомі досліди й висновки українських і великоруських археольоґів, зокрема визначних великоруських учених Ростовцева й Спіцина. Бо як раз сучасна великоруська археольоґія стверджує на підставі обєктивних археольоґічних здогадів існування виразних обєктивних окремішностей, спільних для південно-східнословянської ґрупи племен (полян, деревлян, волинян ітд.) і незначних північно-східно-словянським племенам; при чому особливо цінні вказівки й висновки в сім питанні дає родовитий великорос, уродженець Вятки і навіть патріот вятського краю, професор ленінградського університету Олександер Спіцин, котрий — підносячи відмінне походження й окремішність пра-українських племен від пра-великоруських та пра-білоруських племен — напевно руководиться не якимсь особистим своїм „бажанням“, а плодами пятьдесятлітньої своєї наукової праці та праці ін. учених археольоґів, істориків, антропольоґів ітд.

Ще менше слушним треба признати другий мотив заперечення можливости існування української (чи пра-української) нації в перед-володимирових часах — ніби-то низький, примітивний, „родоплемінний“ характер суспільної організації пра-українських племен в перед-володимирових часах. Теорію існування примітивного родо-племінного устрою сх.-словян аж до часів Володимира Вел. (і навіть пізніше), дуже популярну в першій пол. XIX ст. сильно захитали вже словянофіли (особливо К. С. Аксаков у своїй знаменитій праці „О древнемъ бытѣ у Славянъ вообще и у Русскихъ въ особенности“, вид. 1852 р.); при дальшім розвитку археольоґічних, історичних та історично-правничих студій очевидною ясністю виявилося, що говорити про існування примітивно родо-племінного устрою на Україні при перших „Рюриковичах“ неможливо; пра-українські сх.-словянські племена вже перед „Рюриковичами“ вийшли зі стадії примітивного родового устрою (за „Рюриковичів“ у них лишилися вже хіба деякі рештки

й пережитки родового устрою) і досягли значних успіхів як в області культурній взагалі, так і спеціяльно в області суспільно-державної організації; „Рюриковичі“, по вислову знаного українського історика права, застали на Русі вже „готовий державний устрій“. Про загальний культурний розвиток населення України перед Володимиром В. і перед „Рюриковичами“, зокрема про старинність української культури тих часів, цінні висновки подає славнозвісний великоруський археольог Ростовцев (у цитовавій уже нами статті „Les origines de la Russie kiévienne“).

Незвичайно цікаві, але, на жаль, не зовсім ясні відомості про високо розвинену державну організацію на Україні в перед-рюриковичівській добі подає арабський письменник 1-ої пол. X ст. Масуді: по його словах, одним із головних словянських племен є племя Валінана; те племя мало давніше (?) велику державу; під його владою були всі інші племена словянські, його королеві підлягали королі інших племен; але потім настали роздори, племена розлучилися й стали управлятися незалежними королями. Розуміється, у склад цієї держави Валінана входили не всі племена словянські, а приблизно мабуть самі лише пра-українські; центр цієї держави, найправдоподібніше, був на Волині, (племя Валінана = Волиняне?), хоч дехто хоче бачити його в тмутороканськo-озівській Русі тощо. Коли саме існувала ця велика держава Валінана, на жаль добре не знаємо, але певно, що в перед-рюриковичівській добі. Та для нас тут важний самий факт існування вже в дуже давних часах розвиненої державної організації пра-українських племен, в котрій бачимо один з цікавих проявів суспільного й культурного розвитку пра-українського народу і рівночасно змагання до зєдинення цих племен в одну державу.[1])

Держава Валінана розвалилася; але через якийсь час на її руїнах робиться спроба утворення нової великої держави на Україні, з центром у Києві. Вже в першій полов. IX ст. київський князь — „хакан“ (каган) намагається здобути гегемонію на Україні, а пізніше (в 2-ій пол. IX й особливо в X ст.)—і в усій Сх. Европі. Сей розвиток державности на Україні в IX—X ст. висловлювався не тільки в спробах зовнішнього державного зєдинення пра-українських племен та підбивання ін. земель Сх. Европи, але й у внутрішній державній організації. Найвиразнішими проявами внутрішнього розвитку державної організації на Україні в IX—X ст. були передусім спроби христіянізації України (за Бравлина, Аскольда, св. Ольги й правдоподібно за Ярополка), безсумнівно найтісніше звязані з внутрішними державними змаганнями найвизначніших руських князів IX—X ст., далі — урядова діяльність перших „Рюриковичів“, особливо Ігоря й Ольги, розвиток державного апарату вже за Ігоря, значна суспільна диференціяція, сліди котрої бачимо особливо виразно за

[1]) Порів.: В. О. Ключевскій, „Курсъ русской исторіи, I, ст. 124.

часів Ольги й Ярополка і т. д.[1]). Дуже цінні вказівки про високий розвиток державної організації на Україні знаходимо в щойно недавно дослідженім джерелі — оповіданні арабського письменника (X ст.) Міскавейхі про похід Руси на Берда'а в серед. X ст. Русини в безсторонним змалюванні Міскавейхі виступають під час цього походу, не яко грабіжники й руїнники, а як добре організоване й цивілізоване військо. Заволодівши містом Берда'а, вони дбають за усталення в нім порядку й спокійного життя, що свідчить, як слушно вказує дослідник твору Міскавейхі В. В. Бартольд про значний успіх „руської культури й державности" в тім часі. Для поганських військ, якими були тоді Русини,—каже Бартольд, — піклування про лад і спокій у завойованім місті (цілковито чуже й незнане Норманам у їх наїздах у Зах. Европі) — явище незвичайне.[2])

Думаємо, в кожнім разі, що — на підставі археольгічних даних і звісток нашої „Повѣсти временныхъ лѣтъ" і тогочасних чужоземних письменників про давню Русь-Україну — ми маємо право з цілковитою рішучістю ствердити, що руський (пра-український) нарід вже в перед-володимирових часах був не „сирим етнічним матеріялом", не якимсь примітивним, малокультурним племенем, а справжнім народом чи нацією, з досить високо розвиненою, як на ті часи, культурою й суспільно-державною організацією.

Микита Думка.

Київ в старинних віках.

Безкраї простори чорноморських степів враз з землями центральної Росії творять величезну рівнину, що простягається між трьома морями: Чорним, Балтійським і Каспійським. Тільки де-не-де перетинають цей „Сарматський низ" невеликі лісом вкриті узгіря, а густа сітка рік лучить всі ті моря в одну цілість. Ріки на цих землях є ще нині досить богатими в воду; не згадую про це, як то воно було в старинних чи в середніх віках, коли то води було значно більше як тепер, а через те була більшою сплавність цих рік. Навіть Дніпро, маючи куди більше води, мусів бути доступнішим на порогах, де напевно човна могли перепливати без більшої небезпеки. З тої причини можна було догідніше дістатися човнами з одного моря до другого, головно

[1]) Див. докладніше в моїх розвідках „Chrześcijaństwo w Europie Wschodniej w połowie X w." Ἐλπίς, кн. 1, 2, 3 і 4) і „Християнство на Україні за часів кн. Ярополка І" (Зап. ЧСВВ., тт. III і IV).

[2]) В. В. Бартольдъ. Место прикаспийских областей в истории мусульманского мира, Баку, 1925, сс. 40, 43.

весною, коли ріки виливали і одно поріччя лучилося з другим. Коли це не помагало, послугувалися купці т. зв. „переволоками“, то є перетяганням човнів враз з добром на відповідних возах, чи на чімсь подібнім з одного поріччя до другого в місцях, де вони найближче сходилися. „Переволоки“ відігравали виїмкову ролю в торговлі між трьома морями і трьома культурними світами: північним — скандинавсько-германським, полудневим — грецько-візантійським і східним — персько-арабським.

Головно два водні шляхи набрали першорядного значіння для північно-східньої Европи: дніпровий шлях і шлях Волгою. Перший з них відіграв вельми визначну ролю в повставанню української держави, бо лучив північний культурний центр з зачарованим Півднем, з казочною Візантією, другий знову окружав середину словянських земель і лучив Північ з далеким Сходом. Ці оба шляхи сходилися з собою разом, одначе для історії словян дніпровий шлях мав далеко більше значіння. Це т. зв. „путь изъ Варягъ въ Греки“ київського літописця, а Austurweg ісляндсько-скандинавських саґ. Вже в старині йшла Дніпром важна торговельна дорога, що виходила від Чорного моря, виминала пороги, провадила долиною Інгульця, Богу і його важної притоки Синюхи, доходила до Росі і менше більше місцем нинішнього залізничого шляху Винниця—Київ, вела до самого Київа чи найближчої його околиці; звідси знову в гору, коло Орші, чи може Смоленська меншими притоками перевожено товар з Дніпра на Західну Двину і навпаки. Двиною плили купці до Балтійського моря. Від Двини в гору провадив шлях на Усвяту, а дальше „переволоками“ до джерел Ловаті і до Ільменського озера, відкіля Волхвою біля озера Ладоги і Невою до моря. Зимою йшов цей шлях до Скандинавії тому, що Фінський залив цікловито замерзає. Цар Петро Великий вповні зрозумів значіння цих великих торговельних шляхів і тому по опануванню гирла Неви побудував Петроград. Таке положення на початку великого водного шляху, що лучить ще нині Европу з Азією, дало незвичайне значіння Петроградові, яко столиці російської держави.

„Переволоками“ лучився Дніпро з Волгою, а Десна тим самим способом з великою притокою Волги, Окою. З Волги можна було дістатися до Каспійського моря, а звідси дальше на схід до центральної Азії, до багатих тамошніх держав. Це т. зв. „путь по Волзѣ въ Болгары и въ Хвалиси“ наших літописів з осередком над Каспійським морем („море Хвалинское“). Сама Волга лучилася „переволоками“ з Невою, Балтійським морем, а дальше зі Скандинавією.

На захід від Дніпра йшов Припеттю шлях до гирла Ясьолди, а нею в гору, де опісля перетягано товари на Щару, що впадає до Німану. З горішнього бігу Припети Піною переходилося до Богу в околицях Берестя литовського, як це можна провірити на підставі воєнних походів українських князів на Мазовію чи Литву. Бугом знову і Вислою, а так само і Німаном провадив шлях по янтар — і по інший сирівець — виловлюваний на по-

бережжах Балтійського моря межи гирлами Німана і Висли, головно в Самляндії, сьогоднішній Східній Прусії.

Три отже центри культурні були получені згаданими водними шляхами в одну цілість: північний скандинавсько-германський, персько-арабський, а по середині між ними полудневий грецько-візантійський. Всілякий сирівець, футра, шкіра, збіжжа а найбільше невільник діставався цими шляхами досить легко. Туди йшла також виміна культурних здобутків і посувався поступ, а заразом вздовж цих водних шляхів поширялася поволі кольонізація. Найвизначнішу ролю грав тут Дніпро і хто над ним сидів, був паном всіх найблищих земель і міг розростатися у всіх напрямках. Головно середущий Дніпро взносився над цілою територією, був в осередку, в місці найвигідніших перехресть водної сіти. Всюди, де тільки не було більшого спротиву, посувалися племена, що засіли над середущим Дніпром, та тільки щойно словяни створили на цих територіях правдиві політичні і культурні центри: Київ, Новгород і Суздаль-Москву. Нам здається, що в околицях Київа мусів бути завсіди якийсь сильніший політичний твір вже в старинних часах, головно в II—IV. віках по Христі, але про це іншим разом.

Дніпро творив і творить вельми великий комплєкс комунікаційний, якого кінці збігаються саме в Києві, природнім центрі цієї системи, в місці може найдогіднішім на цілім світі. В околицях Києва сходилися всі головніші торговельні шляхи, які в старині провадили з Ольбії і інших грецьких кольоній над Чорним морем. Київ, значно віддалений від пограниччя з повними тайн степами — Диких Піль, в середині поміж Сходом і Заходом, Південем і Північчю, надавався найбільше своїм положенням до ролі одного зі світових осередків, посередників в міжнародніх зносинах, до ролі, яку вложила на нього історична судьба. Знаємо дуже добре з історії велико-княжої України, що Київ вже на початку свойого політичного життя був першою точкою на великім шляху тодішньої візантійської культури, що так непереможно ділала з Царгороду на всіх „варварів". Знаємо також добре, що представники тодішнього европейського Заходу зновуж сходилися в Києві. Тому саме Київ завдячує своє становище. З одної сторони являється він великим культурним центром для передісторичних часів та огнищем міжнародніх зносин, а з другої сторони митрополією східно-словянських земель, правдивою „матірю руських городів" — μητρόπολις τῆς Ῥωσίας На цім то головно полягало державне значіння Києва і вічні боротьби за нього в часах його політичної сили; хто сидів у Києві, в того руках спочивав ключ до всіх земель Східної Европи. Цілком справедливо висловився один наш учений, що тільки тісний політичний горизонт фанатика-войовника, князя Святослава хотів дати перевагу над Києвом якомусь там Переяславцеви, наддунайському городкови з далеко меншим кругом ділання і безпосередніх звязків. Нічого дивного, що саме в Києві перехрещувалися найріжнородніші впливи цілого знаного тоді світа. Глибокий зміст криється

в знаній легенді Начального літопису, в якім говориться, що представники всіх тодішніх віроісповідань сходяться перед лицем князя Володимира Великого і то — в Києві. Навернути цього князя на свою віру, значило рівночасно піддати під свої впливи всі землі північно-східної Европи. Не будемо тут блище застановлятися над значінням, яке мала тодішня, київська, великокняжа династія в очах держав цілої Европи. Одно тільки треба зазначити, що це не було чимсь надзвичайним, коли неодному з тодішних людей Київ видавався грізним противником гордої Візантії.

Та перенесімся в часи далеко старші, в перші століття по Христі.

В половині II. віку по Хр., в часах панування в Римі цісарів Антонінів, жив і працював в Александрії єгипетський грек Клявдій Птолємей. Великий математик і астроном по своїй спеціяльности, посвятив Птолємей немало часу ґеографії. Написав він великий ґеографічний твір „Виклад ґеоґрафії", що заховався в цілости до наших часів. В цім великім творі, дійшов до нас також один розділ, в котрім говориться про всі словянські землі „Европейської Сарматії" на схід від Висли і на північ від Карпат, Дністра і Чорного моря; тимсамим отже говориться про українські землі. Цей розділ є надзвичайно важним, бо дає нам, хоч не завсіди вірний, образ наших земель в перших віках по Христі.

Серед великої скількости гір, рік і народів, вичисляє Птолємей на наших землях також чимало городів. Не місце тут на докладне перечислювання всього; теж не будемо ближче застановлятися над грецькими кольоніями на побережжах Чорного моря. Важним для нас є свідоцтво Птолємея про нутро наших земель — одиноке джерело для цих, так далеких часів.

Птолємей подає Дніпро-Бористен, а на його берегах цілий ряд місцевостей, між котрими найважнішою є Метрополіс (Μητρόπολις), положений не дуже далеко на північний захід від найбільшої грецької кольонії на берегах Чорного моря, Ольбії, що лежала близько нинішнього Миколаєва над лиманом Бога. Всі городи над середним бігом Дніпра на мапі Птолємея входили в безпосередні зносини з Ольбією прямим водним шляхом. Тому, що головним матеріялом для вченого Грека про нутро наших земель були записки купців, то зближення на його мапі Ольбії з Метрополем і іншими північними землями і городами в басейні Дніпра, треба прийняти за доказ, що торговельний шлях межи старим грецьким культурним осередком при гирлі Бога і нутром наших земель йшов в простім напрямі на північ від Ольбії. Гідрографічна карта наших земель, положених ближче Чорного моря, може дати нам докази, куди саме цей шлях провадив. А провадив він, як то ми вже вище сказали, Інгульцем і Богом в гору до середущого Дніпра і виминав по дорозі пороги, котрі, як тепер, так і колись були тяжким заборолом в торговлі. А зносини ці концентрувалися в околицях Метрополіса — нашого Києва, про що свідчать нахідки монет і археологія. Помимо всіх похибок і неточностей, що знаходяться на мапі Птолємея, його город

Метрополіс лежить в місці, яке надзвичайно відповідає положенню Києва. (Це доказ, що від найдавніших часів на місці Києва, чи в його найближчій околиці існував великий, торговельний базар, центр торговлі в середущій Україні, і був в зносинах з далекими північними краями, знаними хіба тільки нечисленним Грекам. Вже Пліній Старший згадує про якийсь город над Дніпром, Мілєтополіс. Це хиба Метрополіс Птолємея. В кожному разі назва Києва, яко „матери руських городів“ не могла бути наданою цілком новій оселі, без ніяких історичних традицій, а тільки оселі, знаній вже від довгих століть не тільки серед найближчих, але також і далеких народів. Таку назву дістає тільки город старий з першорядним значінням. Так само лєгенда про св. апостола Андрія і його благословенство на київських горах, хотяй носить характеристичні ціхи народньої словесности, то прецінь криє в собі якесь, хоч би дуже маленьке зерно історичної правди. Бо здається нам, що лєгенда не є чимсь цілковито відірваним від реального ґрунту; повстають вони завсіди лише на тлі дуже важних історичних подій, яко далекий відгомін давноминулих фактів. Що Метрополіс Птолємея є предком нинішнього Києва, про те свідчать ще ісляндсько-скандинавські саги, що мимо всеї фантастичности є відгомоном реальних подій. Декотрі з них відносяться впрост до земель України. Головно одна сага заслугує на специяльну увагу; є це тзв. Герварарсаґа (Hervararsage), яка мимо всіх закидів неактуальности справ, що відносяться до українських земель є відгуком далеких історичних подій.

В тих часах, коли Птолємей збирав в Александрії докази з ріжних джерел про далекі словянські землі „Европейської Сарматії“ і розміщував на своїй мапі ріжні племена і народи, творились на півночі події, які цілком змінили етнічний склад і мали великий вплив на життя народів на Україні. Германський народ Ґотів, що їх уміщує Птолємей, як один малий нарід на схід від Висли, а на південь від словянських Венедів, що перебував над Балтійським морем, рушив вперед на схід і на південь в напрямі римської імперії. Вже в половині III. ст. по Хр. станули Ґоти твердою ногою на північних побережжах Чорного моря і покорили всі тамошні племена. Під їх ударом счезають поволі з історії всі старі грецькі культурні осередки і перериваються торговельні зносини між берегами Чорного моря й існуючими від давних літ торговельними центрами в нутрі українських земель. Доказом цього є факт, що римські монети, що їх знайдено на території нинішньої Волині, Київщини і Полтавщини, відносяться головно до часів римських цісарів Антонінів, і майже не переходять часів Септімія Севера (II./III. в. по Хр.). Серед того перевороту остався цілим, а може зачав нове життя Метрополіс-Київ. На його території знайдено монету цісаря Констанція II. (324—361 по Хр.); факт дуже важний. До цих то менше більше часів відносяться події в згаданій нами Hervararsage.

Hervararsage опирається на старих традиціях і піснях з часів панування Ґотів в чорноморських степах. Хоч заховалася вона

до нас в рукописах з XII—XIII. ст., то дає відбитку відносин на Україні з літ перед 375 р. по Хр., перед першим нападом Гунів. Говориться там, що в тім часі у Східній Европі знаходився і мав виїмкове значіння — поминаючи цілий ряд інших географічних назв — край Rheidgotoland „земля світлих Готів“. В Rheidgotoland - і знаходиться ріка Danpr і город Danpar-stadir, Danpar-stead „дніпровий город в долині Дніпра“, під котрим без всяких, здається, закидів треба розуміти, або саму столицю Готів на місці нинішнього Києва, себто передісторичний Київ, чи його узгіря, або знову один з поблизьких городів. В цім городі положенім серед непроходимих лісів знаходилося житло готських конунґів, тут на стрімких берегах Дніпра стояли „високі палати і чудні кімнати готських царів, в яких вони уряджували величаві пири. Теж була тут „при дорозі святая могила, що стоїть на землі Готів“ і „висока скала, що взноситься над Дніпром“. Тут може жив і панував могучий ґотський король Германарих, що, не маючи сили пережити упадку своєї держави, поваленої нападом Гунів, яко столітний старець сам собі завдав смерть. Цілий ряд римських монет з II. ст. по Хр., а навіть з III., а часом, як то вище сказано, і з IV. враз з іншими скарбами, знайденими в землі, є певним доказом, що на території Києва був вже в часі панування цісарів Антонінів великий торговельний базар, який дістався з часом під сильні ґотські впливи. Коли до цього додамо викопалища трипільської культури враз з найдавнішими знахідками янтаря на терені самого Києва, а крім цього ольбійсько-босфоранські монети, будемо мати наглядні докази значіння цієї торговельної точки в глибокій вже старині, може навіть в часах Геродота (V. в. перед Хр.). Думаю, що грецька кольонія Гельонос в краю Гельонів, глибоко в землях скитийських, про яку докладно говорить Геродот, лежала десь в околицях нинішнього Києва — Метрополіс Птолємея, Danpar-stadir ісляндсько-скандинавських саґ і вкінці в околиці історичного Києва. Пребогаті скарби арабських монет лише потверджують наглядно безперервне існування города, котрий тільки міняв назву. Тому справедливим видається мені вислаз одного з російських учених, що „находки куфическихъ монетъ на территоріи Кіева і появленіе его на зарѣ нашей родной исторіи, какъ значительнаго и важнаго центра политической жизни, дѣлають вѣроятнымъ непрерывное существованіе его отъ давнихъ временъ Птолемея“, а ми скажемо, що може вже і від часів Геродота. А може Метрополіс, був направду, як на це вказує назва, центром-столицею якогось державного твору на землях України вже в часах Птолємея. Нею не перестає він бути від перших початків історії. Такого здогаду не уважаємо за фантазію, хоч історія про щось подібне цілком мовчить.

Др. Василь Кучабський.

Польська дипльоматія і „східно-галицьке“ питання на париській мировій конференції в 1919-му році.[1]

Перемога антанти поставила на чоло польської закордонної політики самозрозуміло той табор, який серед польського громадянства ширив орієнтацію на антанту, а саме національну демократію під проводом Романа Дмовського (Roman Dmowski). То теж, щоб зложити собі виразний погляд на дипльоматичну перевагу Польщі супроти Західної України в рр. 1918—1919, конче треба коротко зясувати початки і зріст впливу польської національної демократії на антанту підчас світової війни.

Як відомо,[2]) рахувала національна демократія в хвилі вибуху великої війни на те, що наслідком розторощення осередніх держав буде зєднання всіх польських земель під владою Росії з таким остаточним вислідом цього обєднання, що вага Польщі у відношенню не лиш до російської імперії, а й до всієї решти Европи від цього настільки збільшиться, що державне усамостійнення Польщі чи то в якійсь унії з Росією, чи й відокремлено від неї стане неминучим. Але вже в році 1915. показалося, що виграння російської карти на користь Польщі було нездійсниме, і то не лиш тому, що Росія не була в силі розторощити осередні держави мілітарно. Адже ж, як Роман Дмовський, провідник орієтації на Росію й антанту, вже тоді сам мусів признати,[3]) Росія ніколи не бажала — навіть на початку війни на випадок, якщо вона переможе, — дійсно виконати обіцянки обчисленої на викликання русофільства між Поляками відозви великого князя Миколая Миколаєвича з 15. серпня 1914 р. про зєднання Польщі: вона навіть тоді не мала ніякого наміру прилучити до російської імперії якінебудь з етнографічного боку переважно польські землі, бо вона боялася, що від цього занадто скріпилися б її власні поляки. І Росія не терпіла також ніякого вмішування інших ан-

---

[1]) Ця розвідка є одним із розділів широко закроєної праці „Польсько-українська боротьба за Східну Галичину в рр. 1918—1923“, яку автор саме приготовляє до друку в німецькому й українському виданнях.

[2]) Подрібно обробив польську політику підчас великої війни Dr. W. Recke, Die polnische Frage als Problem der europäischen Politik, Berlin 1927, (ст. 174—284). Тамже старанно подані джерела.

[3]) Гл. Roman Dmowski, Polityka i odbudowanie Państwa. Z dodaniem memorjału „Zagadnienia środkowo- i wschodnio-europejskie“ i innych dokumentów polityki polskiej z lat 1914—1919. Wydanie drugie. Warszawa 1926, на ріжних місцях, так нпр. ст. 120, 170. Пор. теж осуд про вартість відозви великого князя в розвідці Дмовського „Проблєми Середньої і Східньої Европи“ op. cit. ст. 486 і міркування про російську політику щодо польського питання в усіх інших меморіялах Дмовського. Гл. теж Marjan Seyda, Polska na przełomie dziejów. Fakty i dokumenty. Od wybuchu wojny do zbrojnego wystąpienia Stanów Zjednoczonych. Poznań—Warszawa—Wilno—Lublin 1927, ст. 49—71, 118—165.

тантських держав у ту її політику відносно поляків.[1]) Ота нехіть довела вкінці до того, що Росія зажадала від французів вільної руки для себе у питанню її західних границь за ціну вільної руки Франції над Реном, і що справді вона цю свободу рухів на початку березня 1917 отримала,[2]) з одною тільки тою метою, щоб серед ніяких обставин західні держави не змогли приневолити її до того, щоб вона виконала обіцянку сполучення польських земель. Отже зактуалізуванню польського питання в европейській політиці стояла на перешкоді в першу чергу Росія, і тільки розторощення, або принаймні ослаблення Росії могло змінити це для національно-демократичних поляків дійсно розпучливе становище.

Воєнні перемоги осередніх держав над Росією в році 1915, їх старання викликати серед поляків Конґресівки прихильні для себе настрої, і то старання, які корисно відріжнялися від російських метод правління,[3]) і вкінці того роду демонстрації, як нпр. промова von Bethmann-Hollweg-а в німецькому парляменті дня 5. квітня 1916, яка заповідала розвязку польського питання осередніми державами, — все це ослабило позицію Росії. В цьому новому положенні вмішалася в справу, і то надзвичайно зручно, польська національно-демократична дипльоматія. А саме: заходи осередніх держав викликали в західних — особливо у Франції — побоювання, що польський загал заявиться тепер за осередніми державами і дасть їм до розпорядимости кількасоттисячну добровольчу польську армію.[4]) Цей страх використали національні демократи, щоби Францію до решти переконати про важливість польського питання і таким робом знайти у Франції повну підтримку для своїх бажань. Така національно-демократична пропаґанда довела врешті до перших, що правда, обережних француських нарад, яких ціллю було спонукати Росію до конкуренції з осередніми державами в польській справі. Хоч отакі інтервенції були безуспішні, як довго стояв царат, то все ж вони були першими познаками, що польське питання почало в наслідок політичних кроків осередніх держав помало ставати міжнародньою проблємою.[5])

Проголошення польського королівства осередніми державами дня 5. листопада 1916, вирвало польське питання з рук Росії і остаточно закріпило його міжнароднє значіння на користь національно-демократичної дипльоматії: її вже не задово-

---

[1]) Dmowski, op. cit. на ріжних місцях, так нпр. ст. 167. Пор. теж Seyda, op. cit. ст. 166—179.

[2]) Після упадку Росії, який наступив небавом потім, інші держави антанти не признали цієї францусько-російської умови, як це закомунікував Balfour в англійському парляменті 19. грудня 1917 (гл. H. W. V. Temperley, A History of the Peace Conference of Paris. Vol. I—VI. London 1920—1924, Том I, ст. 184 замітка. Пор. Seyda, op. cit. ст. 458—461; Dr. Recke, який не користувався Temperley-м, цієї подробиці не подає.

[3]) Dmowski, op. cit. на ріжних місцях, так нпр. ст. 166.

[4]) Dmowski, op. cit. ст. 167.

[5]) Пор. Recke op. cit. ст. 282.

ляло тепер обєднання польських земель під російською владою; вона почала від тепер вимагати від антанти незалежности соборної Польщі.[1]) Хоч усе ще й тепер західні держави антанти в побоюванню, що Росія заключить з приводу такого обороту польської справи сепаратний мир, залишали вирішення цього питання Росії і впливали на неї лише з якнайбільшою обережністю, щоб її не роздражнювати,[2]) то все таки конечність переліцитувати осередні держави приневолила їх щораз то більше привітно прислухуватися до голосу польських національно-демократичних висланників та розважувати, що правда дуже помало, збудування польської держави як свою власну воєнну ціль.[3])

Останнім звеном у цілому цьому розвитку стали вкінці дві велитенські катастрофи, які лежали поза всяким політичним обрахунком, саме: російська революція з року 1917. і повний упадок осередніх держав у році 1918. Ота революція уможливила західним державам антанти після проголошення революційною Росією польської державности, теж і зі свого боку отверто проклямувати як свою дійсну воєнну ціль збудовання польської держави, що досі розважали вони тільки теоретично.[4]) Упадок осередніх держав дав змогу ту ціль справді простим диктатом

---

[1]) Пор. Dmowski, op. cit. ст. 186, Seyda, op. cit. ст. 397—410.

[2]) Пор. Recke, op. cit. ст. 259. Ця обережність пробивається теж у ноті з мировими умовами антанти, яку вислано 10. січня 1917 Wilson-ови: „§ 9. Наміри Його Величества Імператора Росії щодо Польщі є ясно проголошені в маніфесті, який він саме видав до своїх армій". (Temperley, op. cit. т. I, ст. 172 замітка. Recke, op. cit. цієї ноти не цитує). Під цим маніфестом розумівся наказ царя до армії з 25. грудня 1916, який був виданий у відповідь на німецьку мирову пропозицію і м. ін. обіцював створення „вільної Польщі". Ця обіцянка мала якраз стільки вартости, що покликана царем комісія, яка мала обдумати міри для виконання отого наказу до армії, і яка могла відмовитися над „вільною Польщею" хоч би лиш взагалі призадумуватися, (Пор. Recke op. cit. ст. 239—269, Seyda, op. cit. ст. 455—460).

[3]) Ініціятива вийшла від післанництва Wilson-a до американського сенату з 28. січня 1917, ще перед приступленням Америки до війни. Там говориться м. ін.: „Я вважаю наприклад за річ певну, якщо взагалі смію зважитися на один-одинокий приклад, що всі державні мужі є згідні в тому, що повинна бути зєднана, незалежна і самостійна Польща і що на будуче повинна бути загарантована всім частям цього народу, які досі жили під владою урядів ворожої йому віри й волі, недоторкана безпека життя, віри і господарського розвитку". (Пор. Recke op. cit. ст. 285—286, Seyda op. cit. ст. 461—463).

[4]) Право Польщі на самостійність було проголошене 28. березня 1917 Петербурзьким Робітничо-Салдатським Совітом, а суверенність Польщі 30. березня 1917 „Тимчасовим Урядом". (Текст цих документів опублікував Dr. Paul Roth, Die Entstehung des polnischen Staates. Eine völkerrechtlich-politische Untersuchung. (Öffentlich-rechtliche Abhandlungen hrsg. von Heinrich Triepel, Erich Kaufmann, Rudolf Smend, 7 Heft), Berlin 1926, ст. 127—128). Але щойно 28. жовтня 1917 зміг російський міністер закордонних справ Терещенко закомунікувати, що Франція і Англія зобовязалися відбудувати „самостійну і неподілену Польщу" яко одну з підстав майбутнього порядку в Европі. Кілька днів пізніше прилучилася до цього зобовязання теж Італія. (Temperley op. cit. т. I. ст. 183—184, пор. Dr. Kazimierz Władysław Kumaniecki, Odbudowa Państwowości Polskiej. Najważniejsze dokumenty 1912 — styczeń 1914. Warszawa—Kraków 1924, ст. 109, Seyda op. cit. ст. 464—469. Recke, op. cit. не згадує про цей комунікат). Цей комунікат потвердили потім: від імени Франції міні-

осягнути, — щось, що принаймні щодо доступу Польщі до Балтійського моря майже аж до самого листопаду 1918. ще видавалося не лиш Англії й Америці, але навіть і Франції чистою фантазією.[1])

Оце й був той осередніми державами необачно викликаний біг подій, який створив і поширив круг ділання для польської національно-демократичної дипльоматії. Саме положення приневолювало поляків грати подвійну гру; в рівній мірі ділав на користь відновлення Польщі той польський табор, що орієнтувався на осередні держави, як і той, що орієнтувався на антанту. При цьому рішаюче значіння мала діяльність поляків, що спиралися на осередні держави. Щойно в наслідок того, що такий напрямок був серед поляків і що він підводив осередні держави до того, щоб вони залицялися до поляків, а не в наслідок того, що другий польський табор очікував усього добра від противників осередніх держав, отримало польське питання помалу вагу теж і для антанти. Оскільки національна демократія зажерто поборювала другу польську орієнтацію та старалася спонукати всіх поляків, щоби вони станули супроти осередніх держав на непримиримому становищі, остільки вона підрубувала ту гиляку, на якій сама сиділа. Також завязки польської державної організації створив табор, зорієнтований на осередні держави, а не національна демократія. Ділом того табору були лєгіони, з яких на переломі 1918/1919 року вийшла польська армія. Користей, які б Польща могла була мати після упадку осередніх держав, коли б серед поляків не перемогло було два роки перед тим так загально національно-демократичне саботування осередніх держав, а тільки вони створили б були тоді міцну польську армію — хай навіть поки-що й під німецьким верховним командуванням — цих користей взагалі ніяк не можна оцінити занадто високо.[2]) Ділом

стер закордонних справ Pichon 27. грудня 1917 (Dmowski, op. cit. ст. 318), від імени Англії Lloyd George 5. січня 1918 (Temperley, op. cit. т. I, ст. 191) і від імени Америки 13 пункт мирових умов Wilson-а з 8. січня 1918 (Temperley, op. cit. т. I, ст. 413). Завершенням цієї черги заяв поодиноких держав було спільне рішення Франції, Англії й Італії на інтераліянтській конференції в Версалю 3. червня 1918. (Kumaniecki op. cit. ст. 118).

[1]) Dmowski op. cit. ст. 200.

[2]) При нагоді берестейського миру й окупації України осередніми державами міркує неназваний автор, (яким є Michał Bobrzyński), Wskrzeszenie Państwa Polskiego. Szkic historyczny. Tom I. 1914—1918. Kraków 1920, ст, 212—213, так: „...Неодин Поляк, який був неприхильний для лєгіонів і для польської армії (яку хотіли організувати Німці в році 1916/1917, В. К.) думав собі тепер, оскільки інакше виглядала б окупація цих країв польською армією навіть на випадок, що вона стояла б під проводом якогось Beseler-а. Якщо він сягав думками ще далі, то ставив собі ще й питання, чи берестейський мир так виглядав би, і чи було б прийшло до такого знищення поляків на руських областях, коли б підтримувані цілим народом, перетворені в сильну армію лєгіони стояли на російському фронті?“

Що правда, це пізнання не перешкоджує Бобринському, кілька сторінок далі (op. cit. Tom II Kraków, 1922, ст. 10) представляти Польщу в мілітарному відношенню жертвою Німців. Він пише: „Після того, як Німці розбили лєгіони й унеможливили створення польської армії, не могла Польща

зорієнтованого на осередні держави табору була далі „Рада Регенційна", яка — хоч і як Поляки нею погорджували — все ж була інституцією, з якої пізніше, при кінці 1918. року, розвинулася польська державна влада серед найнебезпечнішої кризи на польських землях. Ділом отого табору було вкінці судівництво і шкільництво в польських руках у Конгресівці, як теж і здавна вже польська автономія в Галичині яко завязки польської державної адміністрації.

Отже польська національна демократія підчас світової війни нічого не створила, а тільки з якнайбільшою зручністю використувала все те, що в даній хвилині взагалі можна було використати зі світово-політичних конюнктур. Тому її діяльність була тільки віртуозністю політичного ремесла — себто дипльоматією, але не була тою державно-творчою проникливістю, яка сама з себе творить нові реальні сили і нові положення, — себто не була політикою. Але за те вона опанувала дипльоматичне ремесло дійсно досконало. Ідучи за бігом подій, вона одна вселила своєчасно державам антанти пізнання, як дуже польське питання годилося до того, щоб, як висловився про це Bismarck іще в 1848. році, „перерізати пруській державі вязи". Не в самій орієнтації на антанту, оскільки її визнавала маса польського народу, а в запеклості й сміливості, з якою національно-демократичні дипльомати пропаґували серед загалу антанти програму розторощення Німеччини і збудування великої обємом Польщі в такому часі, коли це навіть антанті здавалося неймовірністю, лежала отже велика заслуга Романа Дмовського й його співробітників для справи нинішної Польщі.

Широко розгалужена була організація тієї дипльоматії. Розбудована Романом Дмовським у році 1915., коли він у листопаді того ж року, зневірений у Росію, покинув цю імперію, щоб шукати послуху для польської справи у західних державах антанти, здана довший час лиш на ті грошеві засоби, які жертвувала національна демократія Познанщини і гр. Маврици Замойський (Maurycy Zamojski) зі свого приватного майна,[1]) почалась ота організація у вересні 1915. заснуванням польської пресової централі („Centralna Agencja Polska", „Agence Polonaise Centrale"), яка з Льозанни, з познанським журналістом Маріяном Сейдою (Marjan Seyda) на чолі, мала впливати на часописи Західної Европи в польському змислі.[2]) Дуже швидко після

(в листопаді—грудні 1918, В. К.) заняти границі, які вона мала на меті й які сягали поза її властиву етнографічну область".

[1]) Dmowski op. cit. ст. 168—169, 293—294. Пізніше прийшла грошева підтримка від „Народового Виділу" („Wydział Narodowy" в Шікаго і вкінці, в році 1918, позичка, за яку ручили члени „Народового Комітету" особисто і яку повинна була віддати польська держава: 175.000 франків місячно від Франції й 75.000 франків місячно від Англії. Цей довг польська держава пізніше дійсно переняла. (Roth op. cit. ст. 240).

[2]) Stanisław Kozicki, Sprawa granic Polski na Konferencji Pokojowej w Paryżu. Z 2-ma mapami. Warszawa 1921, ст. 10, Dmowski, op. cit. ст. 168—169, Seyda, op. cit. ст. 295—296.

того уявляв собою люзний з початку звязок приятелів Дмовського з національно-демократичної та з близької до неї партії реалістів уже щось наче неофіціяльний польський дипльоматичний корпус у всіх антантських столицях, при чому Дмовський осів у Льондоні, де він з великою витревалістю інформував англійські політичні й журналістичні кола про польську справу.[1]) В році 1917. виявилося вкінці, що конечно треба вже офіціяльної організації польського антантського напрямку, і її теж 15. серпня 1917. р. засновано в Льозанні під назвою „Польський Народовий Комітет“ („Komitet Narodowy Polski“), після чого вона швидко перенесла свій осідок до Парижу яко свого роду будучий уряд Польщі.[2]) „Комітет“ під президією Романа Дмовського складався тепер з Еразма Пільца (Erazm Piltz) і графа Маврицого Замойського, які разом із Дмовським репрезентували його в Парижі, з графа Владислава Собанського (Władysław Sobański), що пішов до Льондону, з Маріяна Сейди і Яна Розвадовського (Jan Rozwadowski), які спершу оставали в Швайцарії яко представники пруської й австрійської займанщини, з Константина Скірмунта (Konstanty Skirmunt) в Римі і з Ігнацого Падеревського (Ignacy Paderewski), який розвивав свою діяльність у Сполучених Державах.[3]).

Пляни Дмовського про зєднання Польщі знайшли з природи річи повну згоду насамперед у французькій політиці.[4]). Вона то, маючи на меті знищення Німеччини, й була перша, що — хоч, що правда, обережно[5]) — вставлялася перед Росією, щоб Росія прихилилася до польських плянів, і вона швидко за-

---

[1]) Пізніше прийшов до Льондону ще й Stanisław Kozicki; граф Konstanty Plater і Erazm Piltz пішли до Парижа, проф. Maciej Loret і опісля Konstanty Skirmut до Риму, Ignacy Paderewski розвивав діяльність у Сполучених Державах, граф Maurycy Zamojski в Швайцарії. (Dmowski, op. cit. ст. 193, пор. теж Recke, op. cit. ст 297—298, Roth, op. cit. ст. 36—37).

[2]) Dmowski, op. cit. ст. 193.

[3]) Опісля були до „Народового Комітету“ кооптовані: Dr. Franciszek Fronczak (15 грудня 1917), Stanisław Kozicki і Józef Wielowieyski (4 червня 1918), генерал Józef Haller (17 липня 1918), проф. Stanisław Grabski (1 вересня 1918), граф Jan Żółtowski (4 листопаду 1918); ще пізніше по части, яко висланники варшавського уряду: граф Rey і Włodzimierz Tetmajer (8 січня 1919), Smulski (14 січня 1919), Joachim Bartoszewicz, граф Leon Lubieński і Andrzej Wierzbicki (9 лютого 1919), Stanisław Patek і Stanisław Thugutt (23 лютого 1919), Menard Downarowicz (2 березня 1919) і Leon Wasilewski (16 березня 1919). „Комітет“ розвязався 15 серпня 1919, після того як його функції стали функціями польської Делегації на Мирову Конференцію. (Akty i dokumenty, dotyczące sprawy granic Polski na Konferencji Pokojowej w Paryżu 1918—1919, zebrane i wydane przez Sekretarjat Jeneralny Delegacji Polskiej. Część I. Program terytorjalny Delegacji, Paryż 1920, st. 73).

[4]) Recke op. cit. ст. 183—188 припускає, що вже розпочаття русофільської політики Дмовським у році 1907 мало своєю передпосилкою правдоподібно якісь потаємні умови цього польського політика з Францією.

[5]) Seyda op. cit. ст. 297—298.

нялася польською справою тим енергійніше, чим більше никнула відпорність Росії після вибуху революції року 1917. у внутрішному розкладі Російської імперії, щоб на будуче створити в Східній Европі на місце російського противника Німеччини нового й надійнішого ворога — польського. Отже ще не повстав був „Польський Народовий Комітет", а вже зарядив президент Французької Республіки декретом з дня 4. липня 1917. р. створення польської добровольчої армії,[1]) на якої чолі станув прибувший швидко після цього до Франції генерал Юзеф Галлєр (Józef Haller). Підтриманий Францією, взявся отже „Народовий Комітет" за слідуючі завдання: 1. отримати від урядів антанти виразну заяву, як вони думають розвязати польське питання після перемоги над Німеччиною; 2. зорганізувати польську збройну силу проти Німеччини; 3. заопікуватися поляками в антантських державах і 4. розвинути пропаганду для польської справи.[2]) Небаром міг уже „Комітет" на знак успішности своєї власної діяльности і як доказ того, що правлячі круги антанти помалу привикли до думки збудування соборної польської держави, похвалитися тим, що уряди антанти признали „Комітет" офіціяльним представництвом польської нації: Франція 30. вересня 1917, Англія 15. жовтня 1917, Італія 30. жовтня 1917 і Сполучені Держави 1. грудня 1917.[3]) Від тепер уже яко офіціяльне представництво союзної нації антанти, „Комітет" заключив 20-го березня 1918. р. з відповідними французькими властями договір, який — потверджений французьким президентом міністрів — обнимав у собі автономічний статут польської армії у Франції. Цей статут був нарешті, дня 28. жовтня 1918, проголошений військовою конвенцією між „Комітетом" і французьким урядом, на підставі якої Франція признала польську армію Галлєра союзною воюючою армією („armée autonome et belligérante sous un commandement polonais unique") і підчинила її з деякими обмеженнями яко її найвищій владі „Польському Народовому Комітетови".[4])

З кінцем світової війни „Комітет" осягнув ось так у своїм відношенню до держав антанти фактично значіння польського національного уряду і наче на знак засадничої рівнорядности Польщі з тими потугами, яких уперта кровава борня привела її самостійність, маяв польський прапор на американському святі незалежности дня 4. липня 1918 вперве поруч прапорів держав антанти.[5])

Численні були ті польські помічні сили, що скрізь у Західній Европі й Америці, чи то в постаті товариств, чи поодиноких осіб із товариськими й політичними звязками, підтримували діло „Комітету", чи то слухаючись ідей Дмовського, чи то ділаючи

[1]) Kumaniecki, op. cit. ст. 106.
[2]) Цитовано за Roth-ом, op. cit. ст. 40.
[3]) Kumaniecki, op. cit. ст. 103—106, Roth, op. cit. ст. 131—133.
[4]) Kumaniecki, op. cit. ст. 107—108.
[5]) Dmowski, op. cit. ст. 324.

з власної ініціятиви. Поруч Франції були Сполучені Держави країною найміцніших польських впливів. Могутня організація американських поляків — яка теж значними грошевими засобами підпомагала „Комітет“ — працювала при помочі маніфестацій, делєгацій до провідних державних мужів, публікації і преси запопадливо над тим, щоб настроїти прихильно до поляків загал американської демократії.[1]) Такий великий часопис як „New-York Times“ стояв вкінці — в році 1918 — цілком до розпорядимости пропаганді підставової думки Дмовського, що без збудування великої обємом польської держави, що посідала би устя Висли і Данціг, мир з Німеччиною означав би для Америки й антанти програну війну.[2]) Аж до найвищих кругів американської державної влади сягав безпосередний вплив поодиноких польських мужів довіря. Так нпр. з кінця 1915. р. розвивав свою діяльність в Америці такий собі Ян Єжи Сосновський (Jan Jerzy Sosnowski), що прибувши туди з дорученням від російського воєнного міністра Полівaнова, покинув був оте своє становище і приніс своїми звязками дуже важні користи для польської справи. У тісних взаєминах із найближчими співробітниками Wilson-a,[3]) зумів він зробити за їхнім посередництвом свої звідомлення, меморіяли й записки аж до половини 1917. р. одним із найголовніших джерел політичного інформування Wilson-a про европейські справи.[4])

---

[1]) Гл. збірку документів Jan Jerzy Sosnowski, Prawda dziejowa 1914—1917. Warszawa 1925, passim.

[2]) Dmowski, op. cit. ст. 335.

[3]) Sosnowski, op. cit. ст. VIII—IX.

[4]) Поруч найближчого дорадника Wilson-a, полковника House-a, був Сосновський тою особою, якої письма спонукали Wilson-a при кінці 1916-ого року повірити, що вже всі воюючі держави Европи признали конечність відбудування соборної Польщі, це навів теж Wilson у свойому посланню до американського сенату з 22. січня 1917. та ось-так надзвичайно скріпив польське становище перед антантою. Він, Сосновський, був тим, хто наставав на Wilson-a, щоб цей видав осереднім державам війну, він уаргументував думку, яка вийшла була від полковника House-a, що Америка повинна пропагувати в Німеччині погляд, що Америка бореться не з німецьким народом, тільки з Гогенцолєрнами й пруським мілітаризмом, він переконав приватного секретаря Wilson-a, Tumulty, безпосередньо перед вступленням Америки в війну, в березні 1917, щоб цей впливав, щоби Америка не заключувала ніякого миру з Німеччиною, як довго німецька демократія не повалить Гогенцолєрнів, він підсилював у Wilson-a віру в його світове післанництво, яке повинно було вступленням Америки у світову війну заснувати на землі вічний мир, він намовив вкінці австрійського посла в Америці, поляка графа Адама Тарновського (Adam Tarnowski), щоб цей зрадив справу осередніх держав і подав таємні відомости про їхнє положення, які, передані Сосновським до відома Wilson-a й американського кабінету, просто були останнім тягарцем, що переважив вагу на користь вступлення Америки в світову війну. Вправді цей вплив Сосновського пропав швидко після американського виповідження війни з 6. квітня 1917, бо його інформації виявилися непевними, але думка про збудування якоїсь великої обємом Польщі на руїнах осередніх держав яко одної з підстав Wilson-івського „світового мира“ — а ця думка стояла в осередку всіх міркувань і пропозицій Сосновського — ділала серед безпосереднього оточення Wilson-a й надалі. (Sosnowski, op. cit. ст. 577—593).

Таким робом знайшов знаменито підготований грунт теж і особисто до Wilson-а близько стоячий Ігнаци Падеревський, другий після Дмовського найважніший провідник національно-демократичної діяльности. Все ж таки Wilson довго проти цього пручався, щоб під відновленою Польщею розуміти державу, яка мала б дістати окрім незаперечно польських теж і етнографічно непольські области, особливо над Балтійським морем. Це Роман Дмовський, який прибув до Америки в серпні 1918, щоб переконати Wilson-а, приневолив його вкінці піти на уступки, даючи Wilson-ови без обиняків до зрозуміння погрозу, що при надходячих у листопаді 1918. р. виборах до Конгресу відбере йому „чотири міліони польських голосів“.[1]) Але безпосередний вплив поляків просякнув теж і в американські комісії, що мали збирати матеріял для будучих мирових договорів. І так провід утвореного в літі 1918. р. відділу для польського питання доручено дуже на загал прихильному полякам професорові історії на університеті в Harward-і, Др. Robert-ови Howard-ови Lord-ови,[2]) а в добавок між його співробітниками були теж два американські поляки, професори Звєшховський (Zwierzchowski) і Арцтовський (Arctowski[3]). Таким робом не тільки отримала польська дипльоматія можливість вгляду у кождочасні наміри Wilson-а відносно польської справи, а ще й вийшло так, що цей слабохарактерний державний муж не зміг устоятися перед натиском усіх цих польських впливів і пізніше, на мировій конференції в Парижі, він з якнайбільшою наївністю підтримував майже без виїмку всі ті польські домагання, які зі свого боку французька дипльоматія систематично піддержувала, щоб перемінити цілу Wilson-івську програму „самовизначення народів“ і „обезпечення світа“ у пряме заперечення тієї програми.[4]).

Найменші успіхи вкінці мала національно-демократична діяльність в Англії. Могучий англійський ліберальний табор не так уже беззастережно погоджувався з плянами постійного спаралізування Німеччини при помочі Франції й „польської великодержави“, і не тільки премієрміністер Lloyd Georg, який був виразним противником тих плянів, але й навіть міністер закордонних справ Balfour, який ними трохи цікавився, трималися з резервою. До того Льондон став у 1917. році закордонно-політичною експозитурою теж і польської ліберальної і соціялістичної демократії — а саме табору Лєдніцького (Lednicki), який прий-

---

[1]) Dmowski, op. cit. ст. 342. Він сказав: „Отже, якщо ми не дістанемо належної нам границі проти Німеччини, якщо ми дістанемо лиш Познань, а Шлеска і нашого балтійського побережжа з Данцігом ні, то ніхто з них (з американських поляків, В. К.) не буде розуміти, чому це сталося“.

[2]) Dmowski, op. cit. ст. 336 каже про це: „Треба Lord-ови признати, що він вів секцію чесно і без упереджених поглядів“. Таке признання в устах такого Дмовського говорить багато.

[3]) Dmowski, op. cit. ст. 334.

[4]) Пор. Recke, op. cit. ст. 330.

мав участь у російській революції. На чолі з Августином Залєським (August Zaleski), що приятелював із близькими до Lloyd George-а кругами,[1]) задоволювалася ця експозитура поміркованою програмою швидкого мира і сполучення Конгресівки з Галичиною, а питання польських областей Німеччини залишала отвертим і так перехрещувала національно-демократичну пропаганду про продовжування війни аж до повного знищення осередніх держав.[2]) Та всеж напрямок Дмовського мав богато англійських сторонників на високих урядових постах і за „Народовим Комітетом" станули впливові антиліберальні круги Англії, перш за все консервативно-католицький напрямок, якого речником був письменник G. K. Chesterton. Теж і тут мала національно-демократична пропаганда до повної розпорядимости такий часопис як „Morning Post".[3]) До того Ігнаци Падеревський стояв у близьких особистих взаєминах із Lloyd George-ом,[4]) так що навіть на цій найслабшій позиції поляки були не цілком відсунені на бік.

Тимчасом упали осередні держави, і підчас того, як ціла до краю виснажена Европа лежала в загальній дезорганізації, а в Східній Европі шаліли бої, спішили представники переможців до Парижу, щоб подиктувати переможеним новий світовий порядок. Тепер, коли вже існував на чолі з Юзефом Пілсудським незалежний уряд польської держави de-facto і з Варшави дійсно володів корінно польською країною, мусів паризький „Народовий Комітет" після кілька інтриг, які мали на ціли збройною силою повалити Пілсудського[5]), зрезигнувати зі своїх амбіцій стати першим урядом польської держави[6]) і хоч-не-хоч треба було — що правда аж під напором Франції, яка закликала „Комітет" до поміркованости,[7]) — дійти до згоди. Ігнаци Падеревський став 16. січня 1919 премієром варшавського уряду,[8]) а паризький „Народовий Комітет" — який пізніше доповнено з Варшави, — став під проводом Романа Дмовського дипльоматичним представництвом отої держави de-facto перед паризькою мировою конференцією.[9]) Цю державу вже не

---

[1]) Dmowski, op. cit. ст. 387. Пор. Recke, op. cit. ст. 343.

[2]) Пор. Recke, op. cit. ст. 306—307.

[3]) Kozicki, op. cit. ст. 48—49.

[4]) Dmowski, op. cit. ст. 387.

[5]) Bobrzyński, op. cit. T. II, ст. 41—46.

[6]) З початку піддержувала цю амбіцію Франція: вона пробувала вистаратися про згоду Англії признати „Народовий Комітет" польським "урядом de-facto", але Balfour відкинув це своєю нотою з 30. листопаду 1918. (Пор. Roth, op. cit. ст. 51). Ще 29. грудня 1918. називав Pichon у французькім парляменті „Комітет" „правильним (regulier) урядом", хоч, що правда, наставав на „Комітет", щоб цей погодився з Пілсудським. (Bobrzyński, op. cit. T. II, ст. 38). Оськак національні демократи були більше згіршені тим, що їхні варшавські земляки були колись австро- і германофілами, ніж сама Франція.

[7]) Bobrzyński, op. cit. T. II, ст. 38, 47.

[8]) Bobrzyński, op. cit. T. II, ст. 48, Stanislaw Kutrzeba, Polska odrodzona 1914—1922. Wydanie drugie uzupełnione. Kraków 1922, ст. 103—104.

[9]) Kutrzeba, op. cit. ст. 109 f., Kozicki, op. cit. ст. 129.

яко якусь пропагандову програму, а яко факт признала тепер антанта офіціяльно своїм членом у такий спосіб, що інтераліянтська конференція письмом французького уряду з 15. січня 1919 заадресованим до „Народового Комітету“ запросила Польщу прислати двох уповноважнених для участи у мировій конференції, яку отворено дня 18. січня 1919.[1]) Осьтак Польща стала одною з „союзних і стоваришених держав“, одною з тих „побідних потуг“, які мали подиктувати мир. Навіть призначено рангу отій новоприступившій антантській державі: Америка, Англія, Франція, Італія і Японія мали прислати по 5 уповноважнених, Сербія, Бельгія і Бразилія по 3, Китай, Греція, Геджас, Польща, Португалія, Румунія, Сіям і Чехо-Словаччина по 2, південно-американські республіки по одному.[2]) Ані Росія, що в Москві й Петрограді стояла під владою большевиків, а на всіх інших своїх областях була видовищем боїв, ані теж ніякий інший із нових державних творів, що повстали на території колишньої російської імперії, не були допущені до мирової конференції: одна-одинока Польща репрезентувала всю Східну Европу.[3])

„Здається мені, що сказати з повним правом можу, що ту програму відбудови Европи, яку перевели договори в Версалю й у Сан-Жермен, перші яко одностайну цілість сформували й обоснували ми — поляки“, каже Роман Дмовський.[4]) Це й дійсно була величава програма в тому часі, коли цей польський дипльомат її складав у розвідці, яку він у квітні 1917. р. передав англійському міністрови закордонних справ A. J. Balfour-ови,[5]) а пізніше — в липні 1917 — видрукував яко манускрипт для вжитку англійського політичного світа під наголовком „Проблєми Середущої й Східної Европи“,[6]) в такому часі, коли потуга Німеччини й її союзників стояла ще, як здавалося, незрушно, майже на верху успіхів.

(Дальше буде).

---

[1]) Temperley, op. cit. T. IV, ст. 131, т. V, ст. 133 замітка, Kutrzeba, op. cit. ст. 31.

[2]) Temperley, op. cit, T. I, ст. 247—248. Теж Індії й британські домінії мали свої представництва.

[3]) До цього треба додати, що швидко після цього варшавський уряд признали теж de iure: 30 січня 1919, Сполучені Держави, 24 лютого Франція, 25 лютого 1919 Англія, 27 лютого 1919 Італія, 6 березня 1919 Бельгія, 8 березня 1919 Фінляндія, 12 березня 1919 Швайцарія, 13 березня 1919 Греція, 22 березня 1919 Японія, 30 березня 1919 Папська Курія, 15 квітня 1919 Бразилія, 21 травня 1919 Норвегія, 22 травня 1919 Еспанія, 28 травня 1919 Чехословаччина, 31 травня 1919 Данія, 3 червня 1919 Швеція, 21 червня 1919 Румунія і Португалія, 7 липня 1919 Аргентина, 28 серпня 1919 Чілє, 29 серпня 1919 Персія, 9 жовтня 1919 Парагвай. Kutrzeba, op. cit. ст. 187.

[4]) Dmowski, op. cit. ст. 202.

[5]) Dmowski, op. cit. ст. 273.

[6]) Ця розвідка є передрукована в цілості в польськім перекладі в Дмовського, op. cit. ст. 450—505. Частини англійського оригіналу, які торкаються границь будучої Польщі знаходяться в публікації „Akty i dokumenty, т. I, ст. 21—31.

Р. Г. Бензон.

Зазив.

(Із циклю оповідань „Невидиме Світло“.)

Ісусе мій, справедливо належиться Тобі любов моя, бо показуєш мені палицю тростинову, корону терновv, три гвозді й копіє загострене, що Твій бік пробило.

О, Ісусе солодкий, тепер величатиму Тебе піснями.

Одного дня, коли слуга Паркер поклав на стіл пополудневу почту, завважав я лист, адресований до мого господаря, а почерк адреси виразно зраджував, що писала той лист тремтяча старече рука.

В чверть години потім увійшов я до їдальні й побачив той лист, уже розпечатаний, в руках священика. Гарне обличчя старця ясніло в своїй дитинній світлости ще більш чаруючою радістю, ніж звичайно.

— Маю вістку від свого найстаршого друга — сказав, показуючи лист. — Від кількох місяців не мав я від нього ні одного листа. А знаємося від найранішої молодости.

В часі обіду заєдно вертав до спогадів про свого приятеля й раз-у-раз висловлював утіху, яку збудив у ньому той лист.

— Вічно снуємо пляни зустрічі, але ніколи не вдається нам здійснити їх. Оба ми вже за старі. Та він без порівнання діяльніший від мене. Його життя повне добрих діл, а я — самі знаєте, який з мене хосен! Не зумів би я вже навіть завідувати парохією, а бувають дні, що заледви можу відправити Службу Божу в своїй капличці.

— А ваш приятель, отче, ще сповняє свої обовязки?

— Ах, ви певно гадаєте, що і він є священиком! Ні, зовсім ні. Він по званню банковий урядовець, а щойно недавно пішов на відпочинок і поселився на селі, де — як пише — proймає його одна думка: приготовитися на смерть. Однак не занехав добрих учинків. Саме в листі повно відомостей про то село й сільських жителів, а особливо про якогось незвичайного чоловіка, що його мій приятель пізнав у сільській читальні (яку мій друг сам заложив). Опріч того радиться зі мною про свої нові фундації й інші добродійні заміри.

— Вельми рідко трапляються такі одиниці між банковими урядовцями — замітив я.

Ця людина є совершенно добра — підхопив священик — і то від давних, давних літ. Важко вам буде уявити собі, скільки добра вчинив він убогим Льондону. Через двадцятькілька літ жертвував він два-три дні в тижні на відвідування хорих, або на інші обовязки християнського милосердя.

Я саме хотів запитати, чи той приятель священика не завдячує своєї шляхотности саме благородному впливови мого господаря, та він випередив мене.

— Найдивніше в цій справі — заговорив він, ніби відгадуючи мої думки — те, що мого приятеля закликала до такого життя якась сила незвичайним способом. Я не вимовив вам його прізвища, правда? Отже можу розказати вам про нього докладніше, не допускаючися при цьому недискреції. Чи тільки хочете послухати?

Коли почув моє запевнення, що я завсіди слухаю його оповідань з якнайбільшим зацікавленням, священик промовив:

— Отже гаразд. По обіді йдемо в город на каву і там почуєте цю історію.

Коли ми по хвилі сиділи в городі, у тіни високого муру, а перед нами, на ніжному блакиті небес, рисувалися темні сильвети смерекових доріжок, старий духовник почав:

Події, про які мова, взяті потрохи з оповідань мойого приятеля, а трохи з його листів. Я записав собі колись навіть чергування випадків з потрібними іменами й датами, та нині мусів би я довго дошукуватися того записника. Зрештою дуже добре памятаю цілу історію і можу докладно описати важніші її випадки.

Найперше мушу вам сказати, що перед якими пятьдесяти роками мій приятель, маючи тоді вже тридцять літ, став головою банкового дому в заступстві свойого батька, і, розуміється, був дуже занятий обовязками свого звання. Банк був старий і мав велику скількість деяких справ. Мій приятель не займався тоді більше нічим і навпаки — нарікав нераз, що не стає йому часу допильнувати всіх справ і відповідно рядити ними. Тоді саме стався перший особливий випадок.

Раз, осінню, десь між четвертою й пятою пополудні, мій приятель вертався додому омнібусом. Забавлявся обсервацією вуличного руху і ненадійно запримітив на хіднику скромно одітого чоловіка, що намірився перейти на протилежний бік улиці. Та коли пустився йти, на самій середині мусів затриматися через омнібус, в якому їхав мій приятель, — а тут нагло в другому напрямку надїхав повіз. Мій приятель в першій хвилині налякався, що того чоловіка переїдуть, а той і собі запримітив небезпеку, й боячись упасти під коні, кинувся вперед, одначе так нещасливо, що попав ногами під колеса омнібусу.

Щось хруснуло, хтось крикнув жахливо, — мій приятель, пройнятий до глибини тим нещастям, перехилився, щоби побачити, що сталося з нещасливим. Колеса роздусили йому стопи, але нещасний стояв ще хвилину й нарешті упав цілим тягарем на землю. Мій приятель кинувся на ратунок, але його перебігли другі, тож завернув до омнібусу й поїхав дальше.

Одначе той жахливий вид впялився в його пямять так глибоко, що вражав його, як фізичний біль. Не міг забути виразу терпіння, що тоді на якусь хвилину запанував на обличчі незнайомого, та передусім його уява раз-у-раз ставила йому перед очі виразний образ обезображених кровавих стіп.

Памятаю, що в яких півтора тижнів пізніше він докладно описав мені в довгому листі цілу ту подію, яку я передав вам кількома словами.

Літом слідуючого року мій приятель поїхав одної суботи пополудні до Кенніґтон на велику партію ситківки, бо дуже любив цю гру. До Уестмінстеру доїхав підземною залізничкою і думав перейти пішки міст, щоби потім рішитися, чим поїде дальше, до цілі своєї дороги.

Коли проходив біля сходів лічниці св. Томи, завважав жебрака, що сидів між сходами й муром. Коло старця стояло мале біле песеня. Лице вбогого було заслонене до половини якоюсь перевязкою, але особливу увагу звертали на себе його обандажовані руки. Спочивали вони рівно на колінах і посередині одної й другої долоні видніла на полотні темна пляма, гейби перевязка закривала дві криваві рани.

Мій приятель, ніби прикований тим видом, довго приглядався покрівавленим рукам, мимо відрази, яку почував. Потім найняв дорожку й поїхав до Кенніґтону.

Одначе через цілий вечір не міг забути тих рук. Спогад про них турбував його нерви, бо не тільки, що самі ставали йому перед очима, але ще й спроваджували з собою відновлений вид осіннього випадку: криваві стопи.

Цілу ніч не міг спати. Відчинив вікна навстіж, бо думав що з повітрям і сон прийде в хату... Та не заснув. Тільки бачив, ніби у якімсь полусні, людину з роздавленими стопами й пробитими долонями, і та людина з зойком звертала в небеси своє обличчя, повне розпуки.

Третій випадок стався знову осінню. Коли мій приятель був сам у своїй віллі на Парк-Стріт.

Захорувала його слуга. Не памятаю, що то саме була за хороба, але знаю, що щось долягало їй у правому боці і то так, що стан нещасної дівчини ставав щораз більше безнадійний.

Одного ранку, коли мій приятель ішов до бюра, сказав йому лікар, який лічив дівчину, що конечна є операція.

— Га... добре! — відповів приятель. — Чи ви попередили про це хору?

— Ні — сказав лікар. — Я хотів з тим найперше удатися до вас. Бо чую, що хора не має ніякої рідні, отже нема кому нею заопікуватися.

— А чи операція небезпечна?

— Зовсім ні. Простий розріз на правому боці.

— То добре. Звольте зайти разом зі мною до хорої — сказав мій приятель.

Застали хору зовсім притомну й при розумі. Радо згодилася на операцію і це призначено на вечір.

Цілий день переслідував мого приятеля образ малої кімнатки на піддашу його дому і дівчини, що лежить там і очікує операції. Мимохіть уявляв собі, як вона бідна буде почуватися по операції з перевязаною раною в правому боці.

Коли досить пізно вечером прийшов додому, лікар привитав його радісною вісткою:

— Все пішло якнайкраще. Я певний, що хора зовсім видоровіє.

І коли по якій годині мій приятель сидів сам при вечері з папіроскою, та дав волю гадкам, вернулися до нього образи попередніх випадків.

У несповна однім році був свідком трьох випадків, що, хоч не мали для нього безпосереднього значіння, все ж таки кожний з них зворушили його до дна душі. Говорив мені пізніше, що вже тоді почав застановлятися, чи під тою чергою випадків не криється якась надприродна ціль, — не міг лише зрозуміти, яка.

В який місяць потім отримав я від нього з села письмо, в якому описав мені четвертий випадок, останній етап того, що потім назвав своїм „зазивом".

Поїхав до свого сестрінка, в село, кілька годин їзди з Льондону. Мав там гостювати від пятниці до понеділка. В неділю пополудні вийшли оба на довшу прогульку в ліс. Осінь була в повному розцвіті; дерева мерехтіли золотом і шкарлатом; галуззя вгиналося під обильним тягарем овочів у пурпурі.

Спровола йшли стежкою, зарослою травою, коли нагло почули десь недалеко сміхи і гамір розбавленої дітвори. Негайно з гущавини вибіг малий хлопчина; заплутався в галуззю й упав на стежку. За хвилину стояв уже на ногах і сміявся голосно, одначе мій приятель запримітив на його чолі червоний шрам, очевидно виритий гострим тертям. Хлопчина, все ще сміючись, діткнувся рукою свого чола.

— Що то? Мокре? — спитав здивовано. А глянувши на пальці закликав уже з плачем:

— Ах! Кров!

Десь близько озвалися голоси других дітей; хлопець побіг за ними й по хвилині все втихло.

Та коли мій приятель дивився на те зранене чоло хлопчини, стали йому перед очима три попередні випадки. І ті чотири сцени ненадійно зійшлися і зосередилися в постаті одної людини з пробитими ногами, руками, правим боком і з чолом, пораненим до крови.

Під вражінням того привиду мій приятель став німий і нерухомий, так, що його сестрінок, переляканий, узяв його за руку.

— Ах... — сказав нарешті. Дуже перепрошую тебе. Може вернемося вже до хати..

Пригадую собі так, наче би це діялося вчора, ті рефлексії, що ними ділився зі мною мій приятель, коли описував своє видіння в довгому листі. Скажу тільки, що лист кінчився так само дивно, як і дуже мило для мене. Мій приятель просив, щоби я написав до якогось душпастиря, який міг би дати йому добродійну роботу в убогих дільницях Льондону.

Від тої пори не покинув уже тої милосердної праці, посвятив їй цілого себе.

Старенький священик замовк на хвилину, а згодом, коли вставав з лавки, на якій вони оба сиділи, додав:

— От і ціла історія мого приятеля. Може ви будете того погляду, що тут мусить бути і якийсь незвичайний складник у цьому і — в мені, бо оповів я вам цю подію. В кожному разі, висліди були знамениті, і дай Господи, щоби якнайбільше людей того покрою, що мій старий приятель, зазнало такого перелому в наслідок подібної „дурійки“.

(Переклав *Ю. Ш.*)

ХРОНІКА

Новий науковий журнал у Львові. В 1930 р. почав виходити у Львові новий науковий історично-правничий журнал — трьохмісячник „Perzewodnik Historyczno-Prawny— Revue d'Histoire du Droit“. У склад редакції цього журналу входять відомий і заслужений львівський учений професор університету Др. П. Домбковський (один з найвизначніших істориків Галичини) й два молоді учені Др. І. Адамус і К. Короній. Журнал засадничо містить статті, писані як мовами „міжнародними“ (німецькою, французькою, англійською), так і словянськими. До участи в журналі запрошено цілий ряд відомих українських учених. Досі вийшло вже чотири книжки журналу, які доводять, що се дійсно цінний, правдиво-науковий журнал. Є в нім чимало матеріялу, що в тій чи іншій мірі відноситься й до України. Особливо цінна й варта уваги розвідка проф. П. Домбковського „Меморіял Круковецького 1773 р.“, в якім неструджений Дослідник нашої минувшини подає вельми цікаві відомости про Галичину і Львів — „fertilitas Ukrainae“ (як називається наше місто в меморіялі Круковецького) в 1770-их роках, тобто в перші роки по прилученні Галичини до Австрії (докладніші відомости про сей нарис проф. Домбковського, як рівнож і про інші новіші його розвідки з історії Галичини, подамо у спеціяльній рецензії в однім із ближчих книжок „Дзвонів“). З інших статтей, уміщених в „Przewodniku“, заслуговує на спеціяльну увагу огляд літератури історії українського права за 1919—29 рр. — Дра М. Чубатого (німецькою мовою). — Лише одна нотатка в „Przewodniku“ (про сучасний стан науки історії укр. права на Вел. Україні) робить неприємне враження: її зредаговано так невдатно, що з неї можна зробити висновок, ніби-то на В. Україні щойно з приходом большевицької влади утворилися відповідні умови для розвитку укр. науки (може се вина перекладчика? — бо замітку, оскільки знаємо, написано по-українськи, а надруковано у франц. перекладі).

Століття уродин М. Лєскова. 17. II. с. р. минуло 100 літ від уродин одного з найвизначніших великоруських письменників Мик. Лєскова (*1831—1895), письменницька творчість якого була

тісно звязана з Україною. Лєсков провів свої молоді літа на Україні й дуже її полюбив; можна сказати, що вона стала для нього „другою батьківщиною“. Майже в усіх своїх творах з великою симпатією згадує він Україну, або виводить, яко дієвих осіб, українців, або й сама дія відбувається в його творах на Україні; деякі з його творів мають типово український характер, а в части й писані *по-українськи* (розмови дієвих осіб), прим. гарненьке оповідання „Нехрещений піп“, що й стилем і почасти змістом нагадує перші твори М. Гоголя. Найкращі твори Лєскова це його оповідання зі старо-християнського життя на сюжети позичені з т. зв. „проложних житій“ („Гора“, „Скоморох Памфалон“ та ін.; їх би варто перекласти на українську мову); дуже гарні також його оповідання й нариси з життя сх.-українського й великоруського духовенства („Соборяни“, „Нехрещений піп“ і баг. ін.). Велику історичну вартість має його роман „Нікуди“, в якім незвичайно яскраво і правдиво змальовано початки російських комуністичних організацій (в серед. XIX ст.); дещо шкодить романові фільопротестантська тенденція. Л. був прихильником помірковано консервативного й послідовно релігійного світогляду, який і відбивався у всіх його творах; любов малювати переважно *позитивні* типи, взірцями звичайно бували для нього живі люди. Взагалі, Л. може найбільш позитивний і корисний з морального погляду письменник у великоруській літературі.

50-ліття смерти Ф. Достоєвського. 9.II. с. р. минуло 50 літ від дня смерти найбільшого письменника-романіста й фільософа Славянщини Федора Достоєвського. Як відомо, Ф. Достоєвський — *українець* з походження. Предки його належали до старинного українського шляхетського роду на Поділлі (де сей рід згадується, починаючи з XV ст.!), потім до *греко-католицького* священичого роду теж на Поділлі. Ще дід Ф. Достовського був гр.-катол. священиком; батько Ф. Д-го скінчив Подільську Дух. Семинарію (вже православну), але потім пішов на медицину й був лікарем. Український елємент сильно відбивається у творчості й світогляді Ф. Д-го. Його провідні ідеї становлять консеквентний висновок розвитку фільософічної та суспільної думки й письменства на В. Україні. На жаль, спеціяльних студій про український елємент та значіння його в світогляді в творчості Д-го досі нема. Не приніс їх і біжучий ювілейний рік. Хоч чужинці нині дуже багато пишуть про Д-го, але над значінням його українського походження не зупиняються, а українські дослідники чомусь мовчать.

Посмертна виставка образів П. І. Холодного. 22. III. с. р. в помешканні Націон. Музею у Львові відчинено посмертну виставку відомого артиста-маляра П. І. Холодного, передчасно помершого у Львові в минулому році. Як відомо, Холодний протягом останніх десяти років працював у Галичині головно в ділянці церковного мистецтва й між ін. за ініціятивою о. Ректора Дра Й. Сліпого (який виявив особливе зрозуміння таланту Холодного

й оточив його відповідною опікою), багато зробив для прикрашення гарними образами каплиці в Греко-Католицькій Академії у Львові. Виставка образів П. І. Холодного знайшла відгук серед громадянства й у пресі (порів.: „Мету“ ч. 2 і 3).

„Візантійське мистецтво у Словян“. Недавно в Парижі почала виходити посмертним виданням на французькій мові велика праця славнозвісного візантиніста Т. Успенського, що недавно помер: „L'art byzantin chez les Slaves“, прикрашена гарними світлинами. Скільки знаємо, досі вийшло 2 томи, присвячені дослідам над візантійським мистецтвом у південній Словянщині.

100-ліття уродин найбільшого українського маляра Миколи Ґе. (*27. II. 1831—†1894 р.), творця славнозвісних глибоко-фільософічних образів: „Тайна Вечеря“, „Цар Петро I. і царевич Олексій“ і багатьох інших, пройшло майже непомітно в українськім громадянстві й україн. пресі. Лише в „Меті“ (ч. 4) появилася стаття про Мик. Ґе, В. Миропільського (до речі, скорочена й тим самим попсована редакцією). З сумом доводиться констатувати ще один раз, що ми не вміємо шанувати память найбільших діячів нашої культури.

Зїзд бібліофілів і бібліотекарів. В травні с. р. має відбутися у Вільні зїзд бібліофілів і бібліотекарів. Деякі з українських бібліофілів, між ін. і один з членів редакції «Дзвонів», вже одержали запрошення до участи в сім зїзді. Але, чи взагалі українці братимуть участь у сім зїзді, ще невідомо; бо деякі ініціятори зїзду хочуть використати його для суто-національістичних польських цілей, зокрема для задемонстрування «величи» польської культури в «польській» Віленщині; одначе ці наміри стрінули рішучий спротив з боку інших польських культурних діячів у Вільні, які стоять на становищі необхідности культурної співпраці всіх національностей «ріжноплемінної» Віленщини й уважають за невідповідне вносити політику в суто-культурні справи.

„Polonica“ в Австрії, Угорщині, Румунії і Чехословаччині. Варшавський журнал „Nauka Polska“ в недавно виданому XIII томі містить, між ін., цінний і для нас катальоґ памяток мистецтва, що мають якенебудь відношення до Польщі (також і до Галичини й т. зв. «кресів») й знаходяться тепер у згаданих державах, а також спис австрійських, угорських і т. д. архівів, у яких є матеріяли до польської (в державному значінні слова) історії та бібліотек (у згаданих державах), у яких переховуються польські стародруки. Катальоґ і спис попереджені вартим і нашої уваги вступом визначного львівського історика Галичини проф. П. Домбковського про „Polonica“ в Австрії, Угорщині, Румунії та Чехословаччині.

Перший огляд історії Польської Церкви. Нещодавно вийшла з друку нова поважна праця визначного німецького історика Церкви Др. Карла Фелькера професора протестант-

ського богословського факультету віденського університету: «Історія Польської Церкви» (німецькою мовою). Се перший науковий огляд історії Церкви в Польщі. Перед цим деякі польські учені, (прим. о. Кантак) робили спроби написання наукового огляду історії Польської Церкви, та всі вони, як то признає й польська наукова критика, не були вдатні. Таким чином, перший дійсно науковий огляд історії Церкви в Польщі написав щойно німецький протестантський вчений. Краківська Академія Наук обрала проф. Фелькера за його огляд історії Польської Церкви, своїм членом-кореспондентом.

Донський науковий рух. Центром наукового руху серед донських козаків є нині Прага, де видається й орґан козацького руху „Вільне Козацтво“. Нині донський науковий рух висловлюється головно в розвитку студій вад історією Донщини. Нещодавно в Російськім Науковім Інституті в Празі відбувся відчит донського історика С. Г. Пушкарьова «Донське козацтво й російська держава в XVI і XVII ст.». В Парижі (в Сорбоні) вже від кількох літ викладає історію донського, а також українського, польського, литовського, сибірського, ріжних кавказьких та ін. національних і краєвих рухів у б. російській імперії визначний донський учений проф. С. Г. Сватиков. Розвиток студій над історією Донщини ми повинні щиро витати, бо ці студії скріплюють національно-козацький рух серед Дончаків і тим способом сприяють можливості в будуччині досягти рівноваги між сх.-словянськими народами й ослабити теперішню гегемонію великоросів-московців у Східній Европі.

„Sprawy Obce“. Під такою назвою від недавна почав виходити у Варшаві новий журнал „Sprawy Obce“, в якім друкується чимало матеріялу, цікавого й для нас, українців. З зовнішнього боку журнал має гарний вигляд; що до змісту, більшість статтей написано поважно й річево, хоч деякі не вільні подекуди від польської націоналістичної тенденції. Та, поруч з річевими й поважними працями, трапляються в „Sprawach Obcych“, іноді й статті дуже поверховні й легковажні. Особливий інтерес мають для нас статті Дм. Проскури про церковні справи на Радянщині; одна з тих статтей — про переслідування Церкви большевиками, цінна й цікава зібраним у ній матеріялом; натомісць, дві інші статті того самого автора „Upadek Cerkwi Prawosławnej“ і „Watykan a Rosja“ свідчать лише про відсутність історичного знання й історичної перспективи у п. Проскури, про брак у нього дійсного христіян. почуття й нерозуміння (чи небажання розуміти) основних засад унійної праці, намічених Апостольським Престолом (див. докладнішу, дуже гостру оцінку сих статтей Проскури в „Ниві“, 1931, ч. 1, у статті Мих. Клосовського „На манівцях“). Та, будь-що-будь на статті, що друкуються в „W Sprawach Obcych“, мусимо звертати увагу, тим більше, що журнал сей, здається, успішно шириться й почасти здобуває вплив, навіть за кордоном.

НЕКРОЛЬОҐ

† **Стефан Томашівський** (* 9. І. 1875 † 21. XII. 1930), один з найвизначніших новітних українських істориків, професор укр. історії в краківськім університеті. Т—ий почав свою наукову діяльність в кінці 1890-их років під проводом Мих. Грушевського. Будучи найздібнішим з учнів Грушевського, він засвоїв від свого вчителя знаменито аналітичний метод історичного досліду; але пізніше став і найгострішим ідеольоґічним противником Грушевського в історії та історіософії і особистим ворогом свого учителя. Маючи велику ерудицію й небуденні здібности, Т. залишив по собі низку досить поважних історичних монографій і розкидав багато цікавих і цінних думок у своїх розвідках і статтях. Але йому ввесь час бракувало історичного синтезу й міцних підстав загального й історичного світогляду, і в своїх працях він не завжди стояв на рівні цілковитої наукової безсторонности. В передвоєнних роках Т. симпатизував лівим політичним течіям, а в своїх історичних працях, виданих перед війною (головно з суспільно-економічної історії Галичини XV й XVII ст. та з історії Хмельниччини й Мазепинщини) ще не дав якої-небудь виразної загально-історичної чи ідеольоґічної концепції. Пізніше, під вражінням воєнно-революційних потрясень та під впливом ідей Джемса, Шпенглєра, Ферера, й особливо Вячеслава Липинського, радикально змінив свої погляди, став консерватором і одним з головних представників національно-державницького напряму в українській історіографії, започаткованого Вячеславом Липинським. В сім часі Т. написав свою „Українську історію" (Львів, 1919), цікаву не так своїм історичним змістом, як спробою своєрідної історіософічної концепції, та низку історично-публіцистичних й історіософічних нарисів у „Хлібороб. Україні", „Літописі" й „Політиці", в яких м. ін. високо підносив і популяризував ідеї Липинського, Ферера, але також і М. Драгоманова! В 1919 р. видав ліпшу свою працю „Предтеча Ісидора Петро Акерович, незнаний митрополит руський (1241—45)". — Та в останніх роках Т-ий знову змінив свої політичні й історіософічні погляди, гостро розірвав з консервативно-монархічними кругами і в низці статтей (друкованих головно в „Н. Зорі") спробував створити власну політично-історіософічну концепцію, в якій сполучив елєменти католицтва, демократизму й праґматично-релятивістичної фільософії Джемса й Шпенглєра; концепція ся одначе сильно страждає непослідовністю й суперечністю між її католицькими і праґматично-релятивістичними складниками. Останньою працею Т-го була велика „Історія Української Церкви", яка мала складатися з кількох томів, але передчасна смерть не дала Покійному закінчити навіть І-ий том. В кожнім разі, Т. належав безперечно до найвизначніших і найталановитших наших істориків (хоч, розуміється, ні своїм талантом ні шириною свого історичного виднокругу не дорівнював таким історикам, як Вяч. Липинський або Мих. Грушевський), і з його смертю українська наука понесла дуже велику втрату. Z.

Рецензії.

Дві статті проф. Леоніда Білецького про українську літературу.

Univ.-Doc. LEONID BILEĆKYJ: **Die Romantik und ihr Ausdruck in der ukrainischen Literatur**. Deutschtum und Ausland. Heft 28/29, 1930, ст. 135—145.
— **Hauptströmungen in der ukrainischen Literatar des 19. und 20. Jahrhunderts**, ibidem, ст. 208—219.

Український романтизм — це явище, безперечно, своєрідне, дуже цікаве й досі синтетично не опрацьоване. Тому дуже цінною була би кожна спроба, що давала би щось справді вартісне в цьому напрямку — і тому з великим зацікавленням візьме кожний україніст у руки названі вище статті, тим більше, що вони виходять з-під пера знаного вже зі своїх праць дослідника укр. літератури. На жаль — у цьому випадку стріне читача немиле розчарування.

Стаття, перш завсе, не оправдує свого наголовка: „Романтизм і його вислів в укр. літературі" — це каже нам сподіватися 1) якихось причинків до дослідів над романтизмом у загально-европейському маштабі, 2) характеристики й оцінки української романтичної літератури. Тимчасом щодо першого не находимо майже нічого нового. [Можна би хіба звернути увагу на висловлену тут думку, що романтики черпали теми з народніх вірувань — під впливом звороту до релігійности; та це теза дуже ризиковна: реліг. відродження в романтиків виявляє сильний наклін до католицизму (деякі романтики-протестанти перейшли на католицизм), а від нього хіба дуже далека фантастична народня демонольогія. Тут був інший чинник: пошукування нових мотивів, своєрідний екзотизм, що рівночасно був і народним]. Щодо другого, то замість студії про укр. романтизм дав Шан. Автор дуже поверховний огляд розвитку укр. літератури від Котляревського аж по нинішний день, з густими відскоками в історію політичної думки.

Переважна частина хибних міркувань проф. Б—го має своє джерело вже в заложенні. А саме, він забуває, що Romantik (романтизм) це поняття перш за все *історичне*, а щойно в дальшу чергу (романтика) психольогічне. В історії літератури устійнилося і принялося як термін перше, історичне значіння: романтизм — це окремий, *хронольогічно обмежений*, період у розвитку літератури, в якому своєю артистичною й ідейною вартістю мають перевагу над усіми іншими твори з тими прикметами, які проф. Б—ий вичислив (ст. 135—136), і ще деякими, яких він там не вичислив (прим. хочби нахил до екзотики, історизм, магічний ідеалізм). [Треба також скоригувати погляд Шан. Автора на романтичне кохання: в його основі лежить, якнайбільше сущне знамя, сперта на сильному індівідуалізмі і пересвідченні про високу внутрішню вартість героїв, теорія про споконвіку призначені собі взаїмно „половини душі". Сама „тенденція до ідеалізації" ніяк не вистарчить — і кохання героїв Квітки, яке Автор називає „*суто романтичним*", є якраз суто *сентиментальне*, без тіни тієї містичної закраски]. Що ж до часу, то романтизм льокалізується у другій половині, а радше останній четвертині, XVIII-го й першій половині XIX-ого століття — і годі до нього мішати таксамо Франка або Лесю Українку, як і Айсхіля чи Шекспіра, мимо деяких „романтичних" прикмет деяких їх творів. Але проф. Б—ий не лише помішав романтизм із неоромантизмом, але ще до цього останнього зарахував цілий модернізм (від декадентизму аж до неоклясицизму!); з цього мусів повстати такий хаос, що не лише німець, але й українець може цілком здезорієнтуватися, коли прим. стріне вкупі, як поклонників „фільософічно-романтичного індивідуалізму", Кобилянську побіч Винниченка й Яцкова, в наступному рядку довідається, що той же „романтик і індивідуаліст" Винниченко, є рівночасно марксістом, а ще трохи нижче вичитає, що Коцюбинський належить до „соціяльно-позитивістичної" школи Драгоманова (с. 142 і 143).

Також дивно вражає, що між помітнішими представниками сучасної літератури в Галичині й на еміграції бракує Федора Дудка, Миколи Матіїва-Мельника, Богдана Кравціва або Е. Софронова-Левицького. Може тому, що вони не належать до тієї літературної школи, яку автор називає нео-романтичною; але чи більше „романтичні" поміщені там Ю. Шкрумеляк, М. Обідний, А. Ле-

вицька (Наталя Лівицька?) і ін.? Ще гірший недогляд і при обговорюванні сучасної літ. на Рад. Україні: ні одним словом не згадано М. Івченка, ані навіть Миколи Зерова, хоч не бракує прим. ані Семенка, ані Плужника.

Друге основне непорозуміння — це змішування романтизму з сентименталізмом. Через се змішування понять попав у романтики прим. Квітка-Основяненко.

Назагал мається враження, що стаття написана на швидку руку, з памяти, та ще й без належної уваги. Лише так можна пояснити такі прикрі помилки, як зачислення „Книг Битія" Костомарова до його студій, вчислення Квітчиної „Марусі" до творів, що ілюструють тезу „добре роби—добре й буде" (ст. 139) etc.

Небагато краще і з другою статтею, про головні течії в укр. новому письменстві. Автор видить у ньому дві головні струї, національно-політичну (вже від Котляревського!) і демократично-соціяльну, до яких у новіших часах долучилася ще третя, марксівська.

Найцікавіший і найліпший є 3 розділ цієї другої статті, де автор інформує про сучасну літературу на Рад. Україні. Подібно, як це вже зробив Д. Донцов [„Невільники доктрини" ЛНВ. 1928, IX], вказує тут проф. Б. на духовий розлом, на суперечність між вродженими національними почуваннями й накиненою комуністичною ідеольогією, що зазначується у творах усіх кращих представників т. зв. „пролєтарського" табору письменників; можна лише піднести застереження проти поміщення тут такого прим. Коряка.

Натомість дуже невдатно написаний 1 розділ, посвячений історичному підкладові розвою укр. письменства від другої половини XVIII-ого ст. й розвиткові національно-політичної ідеольогії українців. Цей останній пункт хіба через якусь дивну незручність у вислові представлений так, що буцім і досі ідеалом українців залишилася федераційна програма Кирило-Методіївського Брацтва; за неї, як пише автор, боролися не лише Нечуй-Левицький і Ол. Кониський, але й досі побиваються за її здійсненням усі кращі письменники, від Вороного аж до Богдана Лепкого! Щоби це не виглядало на якусь містифікацію, наведу слова Автора в оригіналі: „...die (ідея Кир.-Мет. Брацтва) lebte weiter in der jüngeren Generation ukrainischer Schriftsteller, wie z. B. bei Nećuj Levyćkyj, O. Konyśkyj, vor allen aber bei Ivan Franko, der zu den bedeutendsten Verfechtern der Idee der cyrillo-methodianischen Bruderschaft zugerechnet werden kann. Von da an bildet sie ein direktes Vermächtnis der ukrainischen Literatur, wir finden sie bei allen bedeutenden Schriftstellern, wie z. B. bei V. Samijlenko, M. Voronyj, M. Kocjubynśkyj, Lesja Ukrainka, O. Oleś, H. Ćuprynka, O. Kobyianśka, V. Stefanyk, M. Ćeremsyna, B. Lepkyj und vielen anderen vertreten" (ст. 210—211). Це говорить саме за себе й не вимагає коментарів. На оборону Автора можна сказати хіба, що він мав на думці не всеславянську федерацію, але укр. месіянізм (котрого, до речі, в більшости цих авторів немає); але й тоді годі його звільнити від закиду крайної недбайливости у стилізації.

Загально, на адресу в—ва, слід завважити, що коректу переводжено дуже неуважно; на доказ кілька примірів: Voplite (Вапліте), Waldstein (Вальдшнепи, роман Хвильового) — с. 144; L. Bábij (зам. Олесь Бабій) — с. 145; Ustymowyć (Устіянович) — с. 209; тамсамо кілька зайвих „s" при іменах укр. письменників, („...bei den... Schriftstelern M. Saskewyćs, Holowackyjs..."). Таких і под. похибок у книзі багато, а тимчасом у виданні, призначеному для інформації чужинців, вони стануться джерелом багатьох непорозумінь і помилок. І загалом: українське літературознавство ніяк не втратило би, коли б автори й видавці серіозніше ставилися до предмету, як це в нас тепер широко практикується.

Criticus.

Dr. HANS KOCH. **Die Ukraine.** „Zeitwende", München. 5. Jahrg. 1929. Heft 1, c. 60—71; Heft 2, c. 158—162.

— Die russische Orthodoxie im Petrinischen Zeitalter. Ein Beitrag zur Geschichte westlischer Einflüsse auf das ostslavische Denken. Breslau, 1929. Стор 191, 8^{0}.

Др. Ганс Кох, професор віденського університету, б. старшина УГА, щирий приятель України, вже не перший раз виступає з розвідками й нарисами, присвяченими спеціяльно Україні або взагалі Сх. Словянщині. В усіх

його творах знаходимо солідне опрацьовання і досить добру — особливо як на чужинця — обізнаність зі сх.-словянськими джерелами і літературою,—риси, на жаль, далеко не завсіди властиві зах.-европейським дослідникам Сх. Словянщини. Проф. Коха маємо право вважати за одного з найліпших і найповажніших зах.-европейських знавців і дослідників сх.-словянської культурної й особливо церковної історії, не вважаючи на те, що належить до розмірно молодих учених.

Нарис „Die Ukraine“ написав Др. Кох для популяризації відомостей про Україну серед широких кругів німецького громадянства, з глибокою й щирою симпатією до України та її історичної недолі. Нарис в цілому добрий і відповідає свойому завданню. Др. Кох подає в нім короткі відомості про Україну—географічні, історичні, історично-літературні; окремо спиняється над національно-державним відродженням України й боротьбою її за незалежність. Деякі помилки й неточності мусимо вибачити ВПоважаному Авторові, яко чужинцеві, тим більше, що він їх поробив (майже всі) слідом за українськими дослідниками, творами котрих користувався. Так, прим., слідом за численними українськими дослідниками „поступово“-„народницького“ напряму, Др. Кох пише про „eine ganz ausgeprägte demokratische Form“ у Київській Державі; в дійсності, в Київській Русі-Україні демократичні складники були значно слабші, ніж на великоруській Півночі; віче лише в деякі моменти в старій Україні відогравало головну ролю; нормально ж провід був у руках князя та княжої ради (яку часом не зовсім точно звуть з московська „боярською думою“); „Руська Правда“, юридичний кодекс старої Руси-України, має в собі виразно аристократичні риси і т.д. — Зєдинення України з Московщиною в 1654 р. Др Кох не зовсім точно називає федерацією (пануюча в науці опінія вважає сю злуку або за протекторат або за суверенітет Москви над Україною). Не можна погодитися з твердженням ВП. Автора, що Україна не має справжнього промислового пролєтаріяту: на Сх. Україні, особливо в Донецькім та Криворізькім басейнах, в чорноморських портах і т.д. він уже існує. — Не можна казати, що Гетьманство в 1918 р. було тільки „ein Produkt der Not und der deutschen Okkupation“; не кажучи вже про те, що Гетьманство було історичною національно-традиційною формою державного устрою України й що протягом XIX ст. надії й мрії про відродження Української Держави звичайно звязувалися з мріями про відродження козаччини й Гетьманства („Гетьмани, Гетьмани, якби то ви встали“), — варто пригадати, що вже в перші дні революції 1917 р. в Київі група українців маніфестувала під жовто-блакитними прапорами з написами: „Хай живе Самостійна Україна з Гетьманом на чолі!“; трохи пізніше, в червні 1917 р. в Харкові повстала невеличка група вже цілком свідомих українських монархістів; рівночасно й по інших містах і селах Вел. України пробивалися прояви українського монархістичного руху, почасти може й яко реакція проти московсько-жидівського большевизму, та українського божевільного есерівства; в кожнім разі, грунт до проголошення Гетьманства 29.IV. 1918 р. готувався незалежно від німецької окупації й довго перед нею; якби не було того грунту, не могло б бути й подій „29. квітня“. Та подібних помилок і неточностей в українських авторів можна стрінути навіть значно більше, ніж у Дра Коха; — позатим нарис Дра Коха треба признати добрим, і ми повинні бути вдячні за нього ВШ. Ученому.

Друга праця Дра Коха — це вже стисло наукова розвідка про один з найважніших і найцікавіших моментів в культурній історії України й всієї Сх. Словянщини, початку XVIII ст., коли починалося культурне зєдинення України з Московщиною й українізація московської культури, а рівночасно в культурнім життю Сх. Словянщини відбувалася внутрішна боротьба між римо-католицькими й протестантськими впливами. Др. Кох зясовує характер і обєм римо-католицьких і протестантських впливів на тогочасну сх.-словянську думку й робить оцінку сих впливів з погляду розвитку богословської думки й церковного життя в Сх. Словянщині. Др. Кох спиняється головно на характеристиці й оцінці праць двох визначних представників тогочасної української культури — Стефана Яворського й Теофана Прокоповича, досить докладно й добре викладає їх основні погляди, але занадто субєктивно оцінює їх творчість і ролю в церковній і культурній історії Сх. Словянщини: неслушно закидає Ст. Яворському (представникові фільо-католицької течії в Сх. Словян-

щині) цілковитий брак оригінальности й надто вже високо цінить ролю протестантських ідей Прокоповича для розвитку сх.-словянської думки й церковного життя (не беручи під увагу, що всі численні наслідувачі Т. Прокоповича, українці й москалі, відкидали з його системи все найбільш виразно протестантське; а навіть, видаючи твори Прокоповича по його смерті, сильно їх скоригували, повикидавши з них типово протестантські риси). Шкода, що ВШ. Автор не звернув уваги на твори третього визначного і чи не найвизначнішого представника тогочасної сх.-української релігійної культури й Церкви — Димитрія Тупталенка, в творах котрого знаходимо може найбільш досконалий синтез зах.-християнських (римо-католицьких) впливів зі сх.-християнським світоглядом. Не зовсім розуміємо, наконець, чому ВП. Автор у вступі до цієї цінної праці так широко зупинився над західно-християнськими впливами на московському грунті, до кінця XVII ст., хоч такий екскурс, зовсім непотрібний для зясування основної теми Автора — аналізу та оцінки творів Ст. Яворського й Т. Прокоповича, котрі не тільки з походження й виховання, але й цілою своєю письменницькою діяльністю були типовими представниками тогочасної української культури. А рівночасно ВПоважаний Автор чомусь не подав належного огляду зах.-християнських впливів на Україні в XIV—XVII вв., який був би далеко потрібніший для зясування й оцінки діяльности Яворського, Прокоповича та їх співробітників і наслідувачів. Але, підносячи сі заміти, ми повинні рівночасно признати, що — не вважаючи на зазначені прогалини й деяку субєктивність і декотрі дрібні помилки (на яких не вважаємо потрібним зупинятися) — праця Дра Коха безперечно становить цінний вклад в зах.европейську науку про Сх. Словянщину й причиниться до ліпшого пізнання одного з важніших моментів так мало знаної на Заході історії сх.-словянської культури.

В. Заїкин.

Лев Окиншевич. **Центральні установи України-Гетьманщини XVII—XVIII ст.** Часть I: Генеральна рада. Окрема відбитка з вип. VI-го „Праць комісії для виучування історії західньо-руського та українського права“. Київ, 1929. Стор. 160, 8⁰ (вел.). Часть II: Рада старшини „Праці Комісії для виучув. історії зах.-руського та українського права“ вип. VIII. Київ, 1930. Стор. 352, 8⁰ (вел.).

Отсю велику двотомову працю молодого історика державного ладу України Л. Окиншевича ми без жадного вагання признаємо найповажнішою й найціннішою працею з усіх, що вийшли за останнє десятиліття на Вел. Україні.

Історія державности, історія державного ладу це безперечно одна з найцікавіших і найважніших галузей історичної науки, особливо для тих народів, що тимчасово утратили свою державу й знаходяться під чужим пануванням. Для таких народів студії над їх державним минулим мають, розуміється, не тільки науковий інтерес, але й національно-виховуюче значіння. Та, на жаль і на диво, в нас, українців, історична наука розвивалася якимись кривими шляхами якогось анархістично-соціялістичного народництва; історики наші більше цікавилися моментами руїни, бунту, безладдя, ніж історією державного будівництва й державного ладу. Історія державного устрою козацької України (Гетьманщини, Слобожанщини й Запорожжа) до недавного часу лишилася майже зовсім недослідженою. Щойно перед 20-ма роками Вяч. Липинський, М. Слабченко та М. Василенко розпочали спеціяльні студії над історією державного ладу козацької України; нарешті протягом останніх десяти літ появилися такі важні праці з історії державного устрою України XVII—XVIII ст., як славнозвісна „Україна на переломі“ Вяч. Липинського, „Соціяльно-правова організація Січи Запорозької“ М. Слабченка, низка розвідок Окиншевича, вінком яких є названа вгорі праця, та деякі інші.

В праці „Центральні установи України-Гетьманщини“ Окиншевич зібрав багато цілком нового й дуже цінного матеріялу для змалювання державного ладу Української Гетьманської Держави XVII—XVIII ст. Протягом останніх років він пильно студіював невидані досі матеріяли по архівах і віднайшов у них багато нового й важного. Так само старанно використав він вже видані друком документи та інші історичні матеріяли. Праця має дійсно „джерельний“, правдиво науковий характер. Не підлягає сумнівам, що на довгі

й дуже довгі часи залишиться вона основною, підставовою працею при дослідах над історією державного ладу козацької України і взагалі над українською історією XVII—XVIII ст.

Праця Окиншевича має, правда, й деякі відємні сторінки. Так, приміром, в деяких місцях дуже неприємно разить радянський марксизм, особливо в останніх розділах другої частини, нпр. у розділі про „клясовий характер“ ради старшини. Ми особисто визнаємо і стислий звязок еволюції державних форм з економічним життям і доцільність дослідження політичної історії в залежності від економічних змін (як рівно й vice versa), але таке спрощування й викривлювання метод історичного досліду, які практикують нині рядянські історики, робить просто прикре враження. На жаль, бачимо, що нині навіть найліпші історики на Радянщині все більш улягають впливам радянського марксизму.

Ріжні частини праці Окиншевича розроблені не однаково старанно. Деякі розділи, особливо в першій частині, містять майже „сирий“, дуже мало оброблений архівальний матеріял. Розуміється, й у такому вигляді, навіть наймenш оброблені розділи праці О—ча мають дуже велику вартість, завдяки вміщеному в них матеріялові. Але від такого дослідника, як О., ми маємо право сподіватися й жадати більше, ніж збирання та поверховного використання хоч би й найважніших архівальних матеріялів. Тимчасом тепер, по прочитанні першої частини праці О—ча — про генеральну („чорну“, загальну) раду, ніякий читач, навіть фаховий історик, не виносить ясного враження про еволюцію цієї інституції в XVII—XVIII ст. Сю частину ВПоважаному Авторові, властиво, слід було б обробити наново, а принаймні подати окрему додатков розвідку — про еволюцію генеральної ради в XVII—XVIII., про її ступневий занепад та про інші політичні, економічні й суспільні зміни в житі козацької України, звязані з сим занепадом.

В другій частині „Рада старшини“ О. змішує в одно дві, в засаді ріжні інституції — раду генеральної старшини і найширшу старшинську раду. Правда, О. наводить деякі слушні докази про випадки помішання в самім життю сих двох інституцій, про „середні“, переходові форми зборів старшинської ради з участю генер. старшини й кількох лише полкових старшин і т.п. Думаємо однак, що всетаки ріжниця між згаданими двома інституціями існувала (про це маємо надію подати згодом спеціяльну статтю).

Та в кожнім разі така поважна, багата змістом і правдиво наукова (мимо деякого ухилу в марксизм) праця, як ся нова праця О—ча в укр. науці давно не появлялася.

В. З.

Протопресвитеръ проф. Д-ръ Стефанъ Цанковъ. **Съветското брачно право въ Русия** (Prof. Dr. Stefan Zankow. **Das Eherecht in Sowjetrusslad).** София, 1930. Стор. 58, 8⁰

Нарис найбільшого сучасного православного каноніста о. Проф. Цанкова про радянське шлюбне право має далеко ширший, інтересніший і глибший зміст, ніж можна було б гадати по самій його назві. Радянське шлюбне право, як вияснює Високодостойний Автор, по суті санкціонує крайню деморалізацію й розпусту на Радянщині й яскраво відбиває в собі діявольський амаралістичний програм большевиків, який послідовно проводять вони у всіх областях суспільного і приватного життя. О. Цанков у сильних і яскравих словах характеризує основну суть демоністично-матеріялістичного світогляду большевиків, змагання їх натуралізувати людину, позбавити людей Бога, моралі, родини, чистої любови, свідоме насаджування розпусти і страшні наслідки цих большевицьких експериментів (один із найстрашніших — це міліони нещасних бездомних дітей — т. званих „безпризорних“). Докладно обговорює о. Проф. Цанков існуючі на Радянщині, й зокрема на Вел. Україні закони про шлюб, розвід, родинні відносини, про дітей, про їх виховання й „еманципацію дітей“ і т. п., про сумні наслідки тих законів і т. п.

Та хоч який страшний вигляд має нині пригнічена діявольськими слугами Радянщина, хоч там приноситься великі й тяжкі жертви, хоч там течуть океани сліз і крови, — та нема сумніву, каже Високодостойний Автор, що цей страшливий експеримент упаде під вагою свого власного демонізму, розїджений гріхами, розпустою й злочинами, якими він нині рухається, — і ця

кошмарна спроба зістане ще одним великим, хоч і вельми трагічним доказом непихитної життєвости й сили християнського шлюбу й християнської родини; бо чи ж „радянський шлюб“ не має „ідейного“ звязку з так званим „цивільним шлюбом“ і чи не становить він льогічний висновок з сього „цивільного шлюбу?!“ — Большевизм виявляє перед нами, до чого веде „цивільний шлюб“, до чого допроваджує дехристіянізація шлюбу, родини й цілого життя і тим самим отвирає нам очі на велику вартість християнських основ родинного й суспільного життя.

Нарис написано болгарською мовою, але болгарська мова досить добре зрозуміла для українського читача; до того ж о. Цанков пише дуже легко й приступно. Тому гадаємо, що сю гарну й цінну книжочку визначного болгарського Ученого без особливих труднощів зможе прочитати й українець, і тому звертаємо на неї увагу наших читачів. Вкінці книжки коротко переказаний її зміст по німецьки.

В. Заїкин.

Проф. Іван Огієнко. **Костянтин і Методій.** Їх життя та діяльність. Історично-літературна монографія. Часть І: Варш. 1927, стор. 324, 8⁰; част. ІІ: Варш. 1928, стор. 400, 8.

Рідко доводиться бачити так гарно й, можна сказати, навіть люксусово видану українську книжку, як оцей двотомовий твір Огієнка про св. Кирила (Костянтина) і Методія. Коли додати до цього ще й великий обем цієї книжки, силу відсилачів і бібліографічних взазівок у книжці й т. п., то треба признати, що книжка своїм зовнішним виглядом робить дуже імпозантне враження. Та, на жаль, її зміст зовсім не відповідає гарному зовнішньому виглядові. Автор нижки — фаховець по історії звучні й палеотипії, — й можливо, що у сфері ього свого вузького фаху він має деякі наукові заслуги, (хоч недавно найбільший наш язикознавець акад. Стефан Смаль-Стоцький дав цілковито негативну, дуже гостру оцінку всіх праць Огієнка по історії звучні). Та, в кожному разі, екскурси Огієнка поза межі його фаху, в область історії літератури й історії, виходять дуже невдатні. Для історичних студій бракує Огієнкові й належного підготування й навіть потрібної для історика загальної наукової освіти, не кажучи вже про повну відсутність у нього виробленої наукової методи. Огієнко робить часом такі помилки, що нераз дивуєшся, як міг подібну нісенітницю написати, будь-що-будь, професор високої школи (православних богослов. курсів при варшавськім університеті). Так прим. він не знає, що таке Вульгата, не знає, що таке „indulgentiae“ (пор. т. ІІ, с. 211) і т.п. Гіпотези, висунені Огієнком, не мають жадного оперття в історичних джерелах. До Католицької Церкви й особливо до німців О. ставиться у своїм творі з ворожістю, недопустимою в історичних працях. Через ворожість до католицтва, О. не доцінює католицьких праць про свв. Кирила й Методія й загально закидає католицьким ученим субєктивізм і тенденційність (хоч загально признано, що більшість католицьких істориків стоять на високому рівні наукової обєктивности). Не раз покликується О. на такі праці, яких він у дійсності навіть не читав (прим. на працю Гергенретера — про Фотія, працю Перельса — про папу Миколая І). Досить часто у своїм творі О. повторяється й взагалі безпотрібно розтягає свій твір зайвою балаканиною й многословністю; цілі сторінки в його книжці мають суто публіцистичний характер. Взагалі, ціла книжка переповнена ріжними тенденціями (антинімецькою, антикатолицькою, націоналістично-модерністичною“ і т.п.), далекими від чистої науки.

Єдине, що має вартість у книжці О. — це бібліографія, але і в ній чимало прогалин.

Книжку видано за допомогою зі спеціяльного „фундушу“ польського міністерства ісповідань і освіти.

В. М.

Сельма Лягерлєф. **Хустина Вероніки.** (Оповідання з часів Христа). Вид-во „Добра книжка“, Львів, 1930. Стор. 61, 16⁰.

Едмон Ростан. **Самарянка.** (Драматичний нарис у 3-х картинах з життя Христа). Видання „Доброї Книжки“. Львів, 1930. Стор. 32, 8⁰.

По кількох невдатних спробах видавання в україн. перекладах чужоземних творів християнської белетристики (як прим. видання новель Честертона або нудної повісти Дежеліча „Софію вибрав“), „Добра Книжка“, накінець, почала випускати переклади дійсно найкращих творів західно-европейської християнської гарної літератури. Особливо вдатним треба признати видання „Хустини Вероніки“ С. Лягерлєф. Ся славнозвісна шведська письменниця має в собі щось особливо притягаючого, ніби щось близького чи рідного для нас, українців. Переняті щирою й глибокою релігійністю, ніжні й прегарні, загально приступні твори Лягерлєф надаються якнайбільше для перекладу на нашу мову, й можна тільки висловити жаль, що досі так мало перекладено її творів на укр. мову. „Хустина Вероніки“ — це одна з циклю дуже гарних „Лєгенд про Христа“ Лягерлєф. Читається легко, з великою приємністю і залишає по прочитанні найкраще враження й добрий настрій. Надається до читання для людей найріжнішого стану й віку. Горяче поручаємо се оповідання всім нашим читачам.

На жаль, не можемо дати такої самої оцінки другому, зазначеному в горі виданню „Доброї Книжки“. Самий твір Ростана „Самарянка“ — дуже гарний. Се, можна сказати, одна з найкращих перлин зах.-европейського християнського красного письменства. Але той, кому доводилося читати „Самарянку“ в оригіналі, не пізнає її в жахливому віршованому українському перекладі, виданому „Доброю Книжкою“. Сей переклад не віддає й десятої частини тієї краси й сили, якими пронизаний драматичний нарис Ростана.

Ольга Кавецька.

С. Г. Сватиковъ. **Россія и Сибирь.** Къ исторіи сибирскаго областничества. Изданіе О—ва Сибиряковъ. Прага, 1930.

С. Г. Сватиков, нині професор Сорбони, де він викладає історію автономістичних та самостійницьких рухів на „окраїнах“ б. Російської імперії, найвизначніший історик Донщини [Найважніша праця проф. Сватикова по історії Донщини (важна й для української історії) — „Россія и Донъ. 1549—1917“. Див. про неї мою ширшу статтю „Спроба історично-правничого становища Донщини та російсько-донських відносин в XVI—XX вв.“ („Зап. НТШ.“, т. 164—165)] і один з найліпших знавців національно-самостійницьких і автономістично-краєвих рухів у б. Росії, недавно випустив нову, незвичайно цікаву працю про змагання сибіраків до широкої автономії, чи навіть — часами — й до самостійности Сибіру. Мені вже доводилося на іншому місці звертати увагу на могутній сибірський рух, на творення на наших очах нової сх.-словянської нації сибірської й на величезне значіння сих подій для України; бо тільки розвиток сибірського й козацького (донського, уральського ітд.) руху може внести рівновагу у взаємо-відносини сх.-словянського світу; без того, Великоросія все буде й числом, отже й воєнною силою, й матеріяльними засобами, і всім іншим мати перевагу над Україною й Білоруссю, й українці та білоруси все уступатимуть перед великоросами. [Порів. мою ст.: „Сибірська нація, її основи й історія“. („Н. Зоря“ 1929, чч. 73—79]. Сибіраки — це наші найприродніші й найпевніші союзники. Тому ми повинні особливу увагу звернути на їх змагання й національне самоозначення. Проф. Сватиков виснює в своїй вельми цінній і цікавій книжці, що сибірський рух має вже свою історію, що це витвір не вчорашнього дня, але глибокий історичний процес, що ступнево назрівав і розгортався протягом XIX. й поч. XX. ст. Для своєї праці Сватиков використав деякі досі незнані архівальні матеріяли, й взагалі в його праці знаходимо багато нового й цікавого навіть для фахових істориків Сх. Словянщини.

В. Заїкин.

Проф. О. К. Мицюк. **Наукова діяльність політико-економіста М. Ів. Туган-Барановського.** Львів 1931. Стор. 37, 8°.

Не вважаючи на очевидне для всіх велике значіння економічних студій, у нас економічна наука досі залишається у повному занедбанні. Тому кожна нова українська розвідка з ділянки суспільної економії заслуговує на нашу увагу. Зазначена вгорі, невеличка праця проф. Мицюка, одного з визначніших сучасних наших економістів, має особливий інтерес, бо вона присвячена викладові поглядів і оцінці діяльности найбільшого українського економіста, уче-

ного европейської слави М. Туган-Барановського († 1919 р.). Туган-Барановський на початку своєї наукової діяльности був марксистом, та — чим далі поглиблював свої наукові студії, тим більше відхилявся від марксівської теорії. В розцвіті своєї наукової діяльности він уже цілковито розірвав з марксизмом і був одним із тих новітніх економістів, що зясували і узасаднили велике значіння морального чинника в господарчім життю. Признання великої сили морального чинника проходить червоною ниткою через усі важніші праці Т.-Б—го. Виклад поглядів Т.-Б. в книжці проф. Мицюка приступний і ясний, і взагалі появу цієї книжки треба признати новим цінним здобутком нашої бідної сучасної економічної літератури.

Мих. Полянський.

Walerjan Charkiewicz. **Zmierzch Unji Kościelnej na Litwie i Białorusi.** Słonim, 1929. Стор. 159, 8⁰.

Церковна Унія на українських і білорусько-литовських землях є, розуміється, одним із найважніших явищ не тільки церковно-релігійного, але й національно-культурного та політичного життя України й Білоруси. Тому й досліди над історією Церковної Унії на Україні й Білорусі заслуговують на увагу не тільки фахівців-істориків Церкви та богословів, але й широких кругів громадянства. Та, на жаль, дослідів тих маємо небагато; ще початки Церковної Унії та її розвиток у першій пол. XVII. ст. досліджено розмірно добре, але пізніша історія Унії ще чекає на всебічне й обєктивно-наукове дослідження. При такому стані історичних дослідів про Унію кожна нова поважна праця по історії Церковної Унії становить цінний вклад в нашу історичну літературу. Нова книжка знаного і заслуженого вже історика Унії В. Харкевича кидає багато нового світла на процес і причини упадку й ліквідації Церк. Унії на Білорусі й Литві, а почасти й на Правобережній Наддніпрянщині, й безсумнівно мусить бути признана однією з найінтересніших і найбільше гідних уваги найновіших праць по історії Унії, хоч і не все в цій книжці має однакову вартість. Книжка складається з девяти нарисів, у яких освітлює Автор з ріжних сторін стан Греко-католицької Церкви на Білорусі та Правобер. Україні, ріжні напрямні течії та внутрішню боротьбу в ній, деякі постаті тогочасних греко-католицьких церковних діячів, зясовує національне та культурне обличчя тогочасного гр.-катол. духовенства, кидає світло на внутрішні причини упадку й ліквідації і т. д.

Один із критиків цієї книжки характеризує Дра В. Харкевича такими словами: Валєріян Харкевич — доктор фільософії, Вільнянин, горячий патріот і добрий знавець сучасного й минулого цієї історичної землі (Віленщини), палкий бесідник і прелєгент, талановитий письменник і поет, зі скрізь та завжди ідеально почуваючим серцем, знаний і загально цінений передусім за його цікаві праці з історії Унії.

Др. Харкевич є нині мабуть чи не найліпшим знавцем історії Унії в Литві й на Білорусі в XIX. ст. При тім він має безперечно визначний науково-дослідницький талант. Але „сухий“ історик-дослідник бореться в душі Автора з „натхненним“ поетом, — і висновки історичних суто-наукових студій перемішані в його нарисах з поетичними відгуками аж надто вже гарячого своєрідного віленсько-польського патріотизму; при чому поет у творчості Високоповажаного Автора часто бере гору над безстороннім дослідником. Тому книжка Дра Харкевича збуджує, особливо в читача-українця, на переміну, то захоплення й подив для глибоких і високоцінних історичних висновків, то розчарування й жаль, що Високоповажаний Автор не все лишався безстороннім дослідником-ученим і давав увести себе патріотично-поетичним настроям. Найпомітнішими недостачами нарисів Дра Харкевича взагалі слід признати. з одного боку недоцінювання місцевих національно-культурних особливостей Білоруси, Правобер. України й Литви, а з другого — перецінювання впливів польської культури на цих землях (се правда, що польські культурні впливи в цих землях, особливо ж на Литві й Білорусі в 1-ій пол. XIX ст. були дуже великі, але вони всетаки не доводили до повного знівелювання національно-культурної осібности цих земель). Найбільшу вартість праці Дра Харкевича становить зясування внутрішних причин упадку Унії в Білорусі, Литві (й Правобер. Наддніпрянщині), між котрими найзначніші були — відірваність провідних кругів тогочасного гр.-катол. духовенства сих земель від народнього

грунту і поширення серед них — головно через посередництво Віленської Головної Семинарії — ідей австро-польського йосифинізму, ідей, що підпорядковували релігійно-церковні цілі національно-державним і робили з церкви знаряддя світської політики. Ось якими словами характеризує Др. Харкевич типових представників відірваної від народнього грунту частини тогочасного гр.-катол. духовенства, братів Янковських: ...„Dzieci włóczęgi z musu, o d e r w a n i o d z i e m i, z k t ó r e j w y r o ś l i; pragnący spokoju, lecz zmuszeni do walki; nie mający sił do wielkich czynów, choć odczuwający okrutną przemoc, — są oni wyrazicielami tragicznej rozterki słabych dusz“...

Багато знайдеться в праці Дра Харкевича такого, з чим ніякий український читач погодитися ніколи не зможе (се головно оті, навіяні своєрідним віленсько-польським поетично-патріотичним натхненням сторінки), але є в сій книжці й такі високоцінні рядки, на які незмінно покликатимуться, мабуть, усі історики Церковної Унії на Правобер. Україні, Білорусі й Литві, подібно до того, як покликаються тепер на твори пок. Еп. Ед. Ліковського. [Докладнішу, спеціяльну церковно-історичну оцінку (з українського греко-католицького становища) заінтересовані читачі можуть знайти в „Ниві“ (1931 р., кн. 1) і в „Записках ЧСВВ“ (т. III, вип. 3—4).

В. З.

Ю р а Ш к р у м е л я к. **Огні з полонин.** Фантастична повість. „Бібліотека Нового Часу“, ч. 30. Львів 1930. Стор. 198, 12⁰.

Юра Шкрумеляк це безперечно один з найталановитших сучасних письменників Галичини. Від Ю. Шкрумеляка можемо сподіватися багато; його письменницькі здібності небуденні. Але чи справдить він наші надії, чи зуміє розвинути свої здібності? — це в значній мірі залежатиме від того, як він далі буде провадити свою літературну працю. Щоби стати дійсно визначним письменником, Ш. повинен поширити свою літературну освіту, повинен подбати про більше вироблення свого літературного стилю, повинен наконець п о в а ж н і ш е й ясніше розробити й виявити свою ідеольогію. Бо такі твори Ш—ка, як „Огні з полонин“, рівночасно свідчать — і про його значні здібності, заінтересування до складних і цікавих літературних композицій, але також — і про невміння викінчити гарно задуманий літературний плян, і про відсутність належної письменницької вправи, і про невироблений, та ще нескристалізований вповні його світогляд. „Огні з полонин“ мають у собі чимало гарного, але в цілому цей твір назвати ані вдатним, ані гарним ми не можемо. Ш. поставив перед собою в цім творі дуже складні завдання: він хотів сполучити в мистецьких образах реалістичні малюнки й навіть етнографічні риси з ніжною романтикою й найбуйнішою фантастикою, а в ці образи втілити патріотичну ідею, навязуючи її до національно-історичних традицій. Виконати ці завдання міг би хіба досвідчений і високо-талановитий повістяр; нашому ж молодому письменникові розуміється було не під силу дати такий складний мистецький синтез (думаємо, впрочім, що ледви чи й взагалі який з наших сучасних письменників міг би створити дійсно гарну й викінчену річ після пляну, задуманого Шкрумеляком; з давніших наших письменників він був би під силу, мабуть, тільки Лесі Українці та Франкові). Невдатним в обговорюваній повісті те, що майже всі її „герої“ це не живі люди, а якісь маріонетки, в яких Авторові не пощастило вдунути „духа живого“.

Особливо бліді й безбарвні головні „герої“ — Ілько й Юстинка. Ілько — по заміру Автора — мав бути великим героєм, що визволяє свою Батьківщину з неволі; але в дійсности нічого, абсолютно нічого геройчного в нім немає; бо нема посвяти, а без посвяти, без готовости віддати й тіло й душу в імя Вищої Правди нема геройства. Тому незрівняно вищою й більш привабливою постаттю, ніж Ілько, виходить в повісті Стефан, який одначе тішиться значно меншою симпатією Автора, ніж Ілько. Стефан — шляхтич, нащадок давно зденаціоналізованого роду — що вертає до народу своїх предків і жертвує всім — і родиною, й своїм давнішим становищем, і наконець своєю коханою, яку любить над усе — задля визволення і добра Рідного Краю, се дійсно постать геройська й варта звеличання. Тимчасом Ш. звеличує Ілька, який не жертвує нічим, який невідомо за що і чому здобуває і провід і найбільше щастя... Далі: „герої“ Шкрумеляка, взагалі, осягають визволення Батьківщини занадто дешевою ціною, майже без жертв, без боротьби... Це і реально неможливо, й з морально-виховуючого погляду не добре, й навіть з мистецького не гаразд. В цім нерозумінні значіння жертви й боротьби бачимо найбільшу хибу „Огнів з полонин“. Ш., як зрештою й деякі інші наші письменники (та й не тільки письменники), не розуміє, що ані чудесним способом, ані збігом припадкових обставин, Рідний Край визволити не можна, що потрібна дуже довга й дуже тяжка праця, потрібні жертвенність, відданість, героїзм. Замісць того, щоб малювати недоладні картини нищення ворогів (і навіть столиці Рідного Краю) чудесним порошком, Ш. зробив би значно ліпше, якби змалював хоч би й фантастичний, але морально-виховуючий і мистецький образ невпинної й величньої, повної посвяти праці, що доводить до визволення Рідного Краю.

Маємо надію, що Ш. іще може й нераз верне до цієї теми й опрацює її не так недбало і неглибоко, як зробив це в „Огнях з полонин“, а так, як ми маємо право сподіватися від небуденного таланту молодого письменника.

В. Миропільський.

Видає Видавн. Кооп. „МЕТА“. Відвіч. ред. ПЕТРО ІСАЇВ.

АДР. РЕДАКЦІЇ Й АДМІНІСТРАЦІЇ: ЛЬВІВ, КІЛІНСЬКОГО Ч. 3/II. ТЕЛ. 94-56.

ВІДБИТО В ДРУКАРНІ „БІБЛЬОС“, ЛЬВІВ, ЯПОНСЬКА 7. ТЕЛ. 14-78.